

Makale/Article

Geçmiş ve Gelecek Arasında “Ben”: Abdullah el-Ahıskavî'nin Otobiyografisi

The “Self” Between Past and Future: Abdullah al-Ahiskavi’s Autobiography

İBRAHİM HALİL AYTEN

Milli Eğitim Bakanlığı
The Ministry of National Education

(i.halilaytn17@gmail.com), ORCID: 0000-0002-5383-8259.

Geliş Tarihi / Date of Arrival: 02.04.2023
Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 10.05.2023

Ayten, İbrahim Halil. “Geçmiş ve Gelecek Arasında “Ben”: Abdullah el-Ahıskavî'nin Otobiyografisi.” *Ceride*, 1:1 (Haziran/June 2023): sayfa/pp 64-128
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10015597>

Öz

18. yüzyıl Osmanlı ülkesinde aklî ve naklî ilimlerde çalışmalarıyla önemli bilginler arasında yer alan Ziyâüddîn Abdullah el-Ahıskavî (ö. 1803) ben-anlatıları literatürüne katkıları itibarıyla önemli isimler arasındadır. *Revâmî-zu'l-a'yân fî merâmîzi'l-uhûd ve'l-ezmân* adlı ansiklopedik eseriyle şöhret bulan Ahıskavî bu eserinde, terceme-i hâlini müstakil bir bölüm altında işlemiştir. Ben-anlatılarının yoğun olarak işlendiği ve icazetname-fehrese ve otobiyografi türü eserlerin muhtevasına benzer içeriklerin yer aldığı bu bölüm aynı zamanda Ahıskavî'nin otobiyografisi hüviyetindedir. Ahıskavî'nin otobiyografisi özelinde babasının kısa biyografisi, Ahıskavî'nin doğumu ve

çocukluk dönemi (hicretleri, anne ve babasının vefatı, buhran dönemi, çektiği sıkıntıları), tahsil dönemi (hocaları, okuduğu eserler, aldığı icazetler, ilmi silsilesi) ve tedris dönemi, ilmî seyahatleri, evliliği, ailesi, vefatı ve eserleri tüm ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Ahıskavî'nin otobiyografisinin *Revâmîzu'l-a'yân* adlı biyografik eserinde yer almasının nedeni araştırılmış; onun bu eseri ve otobiyografisinden hareketle, ilim ve düşünce geleneğinde kendisini nasıl konumlandığı irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Abdullah el-Ahıskavî, Revâmîzu'l-a'yân, Otobiyografi, İcazetname, Ben-Anlatıları, Osmanlı Entelektüel Tarihi, Muhammed ed-Dağüstânî

Abstract

Ziyâuddin Abdullah al-Ahıskavî (d. 1803), who was among the crucial scholars in the 18th-century Ottoman land with his studies in rational and experimental sciences, is among the essential names in terms of his contributions to the literature of ego-documents. Ahıskavî, who became famous with his encyclopedic work *Revâmîzu'l-a'yân fî merâmîzi'l-uhûd ve'l-ezmân*, processed his autobiography under a separate section in this work. This part, in which an ego document is intensively embedded, and content similar to icazetname-fehrese and autobiography works, is also the autobiography of Ahıskavî. Ahıskavî's autobiography, a short biography of his father, his birth and childhood (hijrahs, death of his parents, depression period, his troubles), education period (his teachers, the works he read, the permissions he received, his scientific sequence) and the period of teaching, his scientific travels, marriage, family, death and works are explained in all details. The reason why Ahıskavî's autobiography is included in his biographical work called *Revâmîzu'l-a'yân* has been researched. Based on this work and his autobiography, it has been tried to examine how he positioned himself in the tradition of science and thought.

Keywords

Abdullah el-Ahıskavî, Revâmîzu'l-a'yân, Otobiography,, İcazetname, Egodocuments, Ottoman Intellectual History, Muhammed ed-Dağüstânî

Giriş*

Ben-anlatıları bireyin kendi iç dünyasına yönelik duygu ve düşünceleri, manevi tecrübeleri, kendi bedeni ile (sağlık, hastalık, sakatlık, kaza vs.), sahip olduğu mülküyle (mülk kaybı, talihsiz olaylar vs.), ailesiyle (anne-baba, eş, çocuklar), çevresiyle kurduğu dostlukları ve devlet adamlarıyla olan ilişkileriyle (şikayetleri, talepleri, dostlukları, ihanet ve suçlamaları, savunmalar vb.), görev ve sorumluluklarıyla, meslekiyle, psikolojik ve ahlaki vasıflarıyla, başkasına dokunan ilişkiler (iyilikler-kötülükler) ile hoca-talebeleriyle ilgili tüm yaşamışlıkları; kısacası tüm anıları, sıkıntıları, sevinçleri, davranışları, olayları, duygu ve düşünceleri vb. türden içeriklerde bireyin kendini merkeze aldığı ve ilk kaynağının kendisi olduğu anlatılardır. Bireyin kendini merkeze alarak kurguladığı bu anlatıları ihtiva eden müstakil metinler modern dönemde "günlük, hatırat, otobiyografi" gibi kavramların altında bireyin yaşamının uzun bir dönemini kapsayan geniş veya özet eserlerin varlığının yanında özellikle modern öncesi dönemde sergüzeşt, terceme-i hâl gibi kavramlar altında müstakil olarak işlenmiştir.¹ Bunun yanında müstakil ben-anlatıları olan günlük, hatırat, otobiyografi şeklinde ismen olmasa da içerik ve kurgu olarak bunlara benzeyen türde "cerîde,² mecmua³ ve

* Makalenin yayınlanması sürecinde makale hakemlerine ve dergi editörlerine katkılarından dolayı teşekkür ederim. Ayrıca makalenin ortaya çıkması aşamasında desteklerini esirgemeyen hocam Selim Karahasanoğlu'na teşekkürü bir borç bilirim.

- 1 Ben-anlatılarının örnekleri ve içeriği hakkında detaylı bilgi için bkz. Selim Karahasanoğlu, "Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları, Sınırları" *TUHED (Turkish History Education Journal)*, 8, sy. 1 (2019): 217-218; Karahasanoğlu, "Ben Anlatıları", *Tarih Bilimi ve Metodolojisi* içinde, ed. Mehmet Yaşar Ertaş, (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019), 280-284; Cemal Kafadar, "Ben ve başkaları: On yedinci yüzyıl İstanbulu'nda bir dervişin güncesi ve Osmanlı edebiyatında birinci ağızdan anlatılar", *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, (İstanbul: Metis, 2010), 39-71.
- 2 Bu isimle kendi günlüklerini kaleme alan 18. Yüzyıl önemli kadılarından olan Sadreddinzâde Telhisi Mustafa Efendi'nin *Cerîde* adlı eseri önemli örneklerden biridir (Arşiv kaydı için bk. BA, KK.d, nr. 750). Eser hakkında bkz. F. Işıközlü, "Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yeni bulunmuş olan ve Sadreddin Zâde Telhisi Mustafa Efendi tarafından tutulduğu anlaşılan H. 1123 (1711)-1148 (1735) yıllarına ait bir *Ceride* (Jurnal) ve Eklentisi", *7. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, (Ankara: TTK, 1973), 2: 508-534. Eser hakkında ayrıntılı bilgi ve neşri için bkz. Selim Karahasanoğlu, *Kadı ve günlüğü: Sadreddinzade Telhisi Mustafa Efendi günlüğü (1711-1735) üstüne bir inceleme*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür, 2013.
- 3 Niyazi-i Mısıri'nin (ö. 1105/1694) *Mecmua-i Kelimât-ı Kudisyeye-i Hazret-i Mısıri (hatırat-Varidât-Vakâyi'-Cifr-Nat)* adlı eseri (müellif hattı nüshası için bkz. Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan nr. 690, Müellif Hattı, h. 1093, 105+XI.); eser hakkında ayrıca bkz. Derin Terzioğlu, *Man in the Image of God in the Image of the Times: Sufi Self-Narratives and the Diary of Niyâzi-i Mısıri (1618-94)*; *Studia Islamica*, 94 (2002): 139-165; D. Terzioğlu, "Mecmu'a-i Şeyh Mısıri: On Yedinci Yüzyıl Ortalarında Anadolu'da Bir Derviş Sülukunu Tamamlarken Neler Okuyup Yazdı?" *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, (2012): 291-321; İbrahim b. Osman b. Mehmed b. Murad'ın *Mecmû'a-i Mürâselât'ı* (bkz. İBB, Atatürk Kitaplığı, OE_Yz_0181., 1a-84b), ayrıca bkz. Üsküdarlı Mehmed Nasûhî el-Halvetî, *Seyr ü Sülûk Mektupları (mürâselât)*, haz. Mustafa

sohbetnâme⁴ ve benzeri kavramlar altında müstakil metinler halinde de ben-anlatıları ortaya çıkmıştır.⁵ Yukarıda zikrettiğimiz ve ben-anlatısına dahil olabilecekler içerisinde otobiyografiyi andıran veya hayatının bir dönümünde yaşanan (aşk hikayeleri, mağduriyetler/haksızlıklar, şikayetler, yangınlar, kazalar ve hastalıklar, ölümler vb.) olayları anlatan sergüzeştname türü eserler,⁶ rüya veya yakaza hallerinde birtakım manevi hallerin görülüp yaşandığı türden yani kişinin kendi psikolojik tecrübe anlatılarına yer veren eserler,⁷ farklı konularda “ben”i anlatan özel mektuplar,⁸ hoca-talebe

Tatcı, Abdülmecit İslamoğlu, İstanbul: H Yayınları, 2017, 448 s.); Başeski Molla Şevki Mustafa'nın (ö. 1809) günlüklerinin yer aldığı *Mecmû'a* adlı eseri (bkz. XVIII. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası, haz. Kerima Filan, Saraybosna: Connectum, 2011, 541 s.); İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *Mecmuatu'l-hutab ve'l-vâridât*'ı ile *Mecmû-ı Hâkkî* adlı eserleri (bkz. Bursa Eski Eserler (Yazma Eserler) Ktp., Genel nr. 41, 73 vr.; Nuran Döne, İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitâb-ı Kebîr'i Ve Bursevî'de Vâridât Kültürü, Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 15 (2005): 311-334.); Sıdkızâde Mustafa Hamid Efendi'nin “Mecmûa” adlı eseri (bkz. Semra Çörekçi, A Methodological Approach to Early Modern Self-Narratives: Representation of the Self in Ottoman Context (1720s-1820s), İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2022) bu türün en önemli örneklerindendir.

- 4 Orhan Şaik Gökyay'ın keşfiyle günümüze ulaşan ve 17. yüzyıl dervişlerinden Seyyid Hasan'ın *Sohbetname*'si (bkz. O. Ş. Gökyay, “Sohbetname (Adlı Yazma Üzerine), *Tarih ve Toplum*, 14 (1985): 56-64; Cemal Kafadar, Ben ve başkaları: On yedinci yüzyıl İstanbul'unda bir dervişin güncesi ve Osmanlı edebiyatında birinci ağızdan anlatılar. *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, (İstanbul: Metis, 2010), 39-71; Selim Karahasanoğlu, “Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları, Sınırları” *TUHED (Turkish History Education Journal)*, 8, sy. 1 (2019): 217-218) bu türün en güçlü örnekleri arasındadır.
- 5 Detaylı bilgi için bkz. Karahasanoğlu, “Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları, Sınırları”, 211-230.
- 6 Ben-anlatıların türleri arasında sergüzeştname türleri hakkında oldukça zengin bir literatür oluşturulan ve bu türün manzum örneklerine dair müstakil bir çalışma yapan Haluk Gökalp'ın kitabı bize önemli bilgiler sunmaktadır (Bkz. Haluk Gökalp, *Eski Türk edebiyatında manzum Sergüzeşt-nameler*, İstanbul: Kitabevi, 2009, 698 s.) Sergüzeşt-nameler hakkında ayrıca bkz. Orhan Kemal Tavukçu, “Sergüzeştname”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 34 (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 559-560; Selim Karahasanoğlu, “Ottoman Ego-Documents: State of the Art”, *International Journal of Middle East Studies*, 53 (2021): 301-308.
- 7 Vâkıât, menâmât, nevmnâme, rüya, vâridât, mürâselât, ilhâmât, füyûzât vb. isimler altında yazılan bu türden eserler arasında en fazla varidat, vakıat ve rüya/menâmât kelimeleri kullanılmıştır. Tüm bunların farklı isimlendirmeleri muhtemelen müellifin merkeze aldığı veya üzerine mercek tutmak istediği kavram ve yaşanan tecrübe esasından kendisinin içinde bulunduğu hal dolayısıyladır. Bu eserlerden bazıları şunlardır: Aziz Mahmud Hüdayî'nin (ö. 1038/1628) *Vakıat-ı Üftade*'si (bkz. Aziz Mahmut Hüdayî, *el-Vâridât ve'l-vâkıâtü's-sufiyyeti'l-hidaiyye*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, (Beyrût: Kitap-Naşirun [Books Publisher], 2016/1437); Sultan III. Murad'ın *Menâmât*'ı (*Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları*, haz. Özgen Felek, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014); Giritli Aziz Efendi'nin *Vâridât*'ı, (bkz. Giritli Aziz Efendi, *Vâridât: Kalbin sohbetleri*, haz. M. Nedim Tan, (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2011); Bandırmalı-zâde Mustafâ Hâşim Efendi'nin *Vâridât*'ı (bkz. *Bandırmalı-zâde Mustafâ Hâşim Efendi'nin Vâridât*'ı *Mensûre Divân-ı Manzûme*'si (İnceleme-Metin), haz. Mehmet Ünal, (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2013).
- 8 17. Yüzyıl'da Üsküp'te yaşayan bir âlimin kızı olan Asiye Hatun'un, şeyhi olan Özîçeli Muslihüddin Efendi'ye gönderdiği rüyalarını anlattığı “özel mektuplar”ı bunun örneklerindendir (bkz. Üsküplü Asiye Hatun, *Rüya Mektupları*, haz. Cemal Kafadar, (İstanbul: Oğlak Yayınları, 1994).

irtibatını anlatan (icazetnâmeler,⁹ sebet-fehreseler,¹⁰ silsilenâmeler¹¹) eserler ve bu türden muhtevaya sahip farklı isimli eserler ile herhangi bir eserin bölüm başlıkları altında işlenen benzer içerikler; dolayısıyla bireyin geçmişinde veyahut içinde bulunduğu anda tesirinde kaldığı veya kendi üzerinden varlığa çıkan tüm tecrübeleri işleyen metinler ben-anlatıları literatürü kapsamına dahil edilebilir.

Osmanlı öncesinde ve Osmanlı döneminde bu türden anlatılara dair metin örnekleri günümüze ulaşmıştır. Bireyin özel hayatını konu alan müstakil metinler Osmanlı öncesi dönemde de var olmakla beraber bunlar geleneksel bir literatür oluşturacak hacimde (icazetaname ve fehrese/sebet türü eserleri dışında) olmayıp daha ziyade farklı alanlara ait metinlerin başları ve sonlarında veya metin içinde müstakil bir bölüm başlığı altında yer almıştır.¹² Ancak şu var ki "ilim" (tahsil-tedris) merkezli ben-anlatıları baştan be-

- 9 Yine bu türün en güzel örneklerinden biri İbn Arabşâh'ın doğumundan itibaren hayatı, ilmi seyahatleri, hocaları, aldığı eğitim ve derslere değindiği "icazetname" türü mektubudur. İbn Arabşâh öğrencisi İbn Tağrıberdî'ye gönderdiği bu "icazetnâme"de Tağrıberdî'ye okuttuğu eserler hakkında icazet verdiğini belirttiikten sonra otobiyografisine yer vermiştir (bk. İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfî ve'l-mustevfi ba'de'l-vâfî*, thk. Muhammed Muhammed Emin, (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1984), 2: 135-150). İcazetnâmeler hakkında detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi: medrese programları, icazetnameler, islahat hareketleri*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1983); Hüseyin Atay, "Fatih-Süleymâniye Medreseleri Ders Programları ve İcazetnameler", *Vakıflar Dergisi*, 13 (1981): 171-236.
- 10 Bandırmalı Hâmid Efendi, *Câmiu rivâyâtü'l-fehâris ve lâmiu icâzâtü ehli'l-fevâris*, Mektebetü Melik Abdülazîz, nr. 231/36, h. 1165 (müellif hattı). Örneğin Bandırmalı Hâmid Efendi'nin (ö. 1172/1759) otobiyografisini de ayrıntılı anlattığı icazetnâme ve fehrese türü *Câmiu rivâyâtü'l-fehâris ve lâmiu icâzâtü ehli'l-fevâris* adlı eseri bu örneklerden biridir. (Eser ve müellifi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kadir Ayaz "Bandırmalı Küçük Hamid Efendi'nin Hadis İcazetleri ve Câmiu Rivâyâtü'l-Fehâris ve Lâmiu İcâzâtü Ehli'l-Fevâris Adlı Eserindeki Rivayet Birikimi", *Osmanlı'da İlm-i Hadis: Âlimler, Eserler ve Meseleler*, içinde, ed. Zekeriya Güler, Bekir Kuzudışlı, Mustafa Celil Altuntaş, (İstanbul: İsar Yayınları, 2020), 387-428.
- 11 Ben-anlatılarına değinen bu türün en güzel örneklerinden biri İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *es-Silsiletü'l-Celvetiyye* adlı eseridir (bkz. İsmail Hakkı Bursevi, *Kitâb-ı silsile-i Şeyh İsmail Hakkı bi-tarik-i celvetî*, (İstanbul: Haydarpaşa Hastanesi Matbaası, 1291).
- 12 Örneğin 13. Yüzyıl müellifi Kutbüddîn eş-Şîrâzî'nin (ö. 710/1310) *et-Tuhfetü's-Sa'diyye*'sinin mukaddimesinde işlediği ve ilmi serüveni merkezinde kaleme aldığı hayatı (ayrıntılı bilgi için bk. İhsan Fazlıoğlu, "Bir Kitaba Ömür Vermek ya da Kutbüddîn Şîrâzî'nin Mâ-Cerâsı", *Arkakapak*, 5 (2016): 10-12. (<https://arkakapak.babil.com/bir-kitaba-bir-omur-vermek-ya-da-kutbuddin-sirazin-macerasi/> Erişim: 21/07/2023); Müstakim Arıcı, "Âlim ve Filozof: Kutbüddin Şîrâzî [Scholar and Philosopher: Qutb al-Din al-Shirâzî]", *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni* içinde, ed. Bayram Ali Çetinkaya (İstanbul: İhsan Yayınları, 2015), 6: 961-975), 16. Yüzyıl Osmanlı alimi Taşköprizâde'nin (ö. 968/1561) *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye*'sinde farklı bölümler içinde ilgili anlatıyla ilintili zikrettiği hatıratları ve hayatından kesitleri bunlardan bazılarıdır (bkz. Taşköprizâde, *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye*, haz. Muhammet Hekimoğlu, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 851-864). Taşköprizâde'nin hayatı ve çeşitli ilimlere dair okumalarına hakkında detaylı bilgi için bk. Taşköprülüzâdelere ve İsmâüddin Ahmed Efendi, ed. Müstakim Arıcı, Mehmet Arıkan, İstanbul: İlem Yayınları, 2020; İbrahim Halil Ayten, "İlhânlılar'dan Osmanlı'ya er-Risâletü's-Şemsîyye Geleneği ve Osmanlı'da Şemsîyye Okumaları", *Osmanlı'da İlm-i Mantık ve Münâzara* içinde, ed. Mehmet Özturan, Yusuf Daşdemir, Furkan Kayacan, (İstanbul: İSAR Yayınları, 2021, s. 55-129), 112-113.

ri var olagelmıştır. Bunlar içinde çok erken dönemlerde müstakil bir literatüre dönüşen “ben ve şehir”, “ben ve hoca”, “ben ve talebe”, “ben ve eser” ikiliği üzerinden ben-anlatısı içeren “fehrese-sebet ve icazetname” türü metinler ön plana ilk çıkan çalışmalardır. “Tanınmış bir âlimin hocaları ile onlardan okuduğu kitapların adlarını yazdığı eser”¹³ olarak tarif edilen “fehrese” (Farsça)-“sebet” (Arapça); genel manada her türlü alanda özel de ise “İslâmî eğitim ve öğretimde akademik diplomaları, sanat ve meslekte yeterlilik için gerekli izin ve onayı ifade eden terim”¹⁴ anlamına gelen “icazet” türü metinler (icazetname) ağırlıklı olarak bireyin tahsil-tedris cihetiyle ben-anlatısını konu edinmektedir. İcazetler bir anlamda bireyin eğitim hayatındaki mezuniyetine ve ilave olarak tedrisine de izin verildiği belgelerdir. Bunlar kimi zaman bir hoca/kurum eliyle, kimi zamanda mezunların kendi elleriyle ortaya çıkmıştır. Bu itibarla talebe ve hocanın kendi kaleminden çıktığında bir “ben-anlatısı” metnine de dönüşmektedir.

Bu türde yani bireyin geçmiş/kadim/hoca ve gelecek/cedid/talebe arasında kendisini merkezde gördüğü/gösterdiği metinlerdeki ben-anlatısının bir yönüyle işlendiği eserler oldukça fazladır. Bunlar arasında hoca-talebe ilişkileri, ilmî amaçla yapılan seyahatler ve görüşmeler, ilmî tartışmalar ve savunmalar, okunan ve okutulan eserler, ilim yolculuğunda çekilen sıkıntılar, telif çalışmaları, hoca silsileleri ve benzeri konulardaki içerikler bu türün muhtevasına dahildir. Bu içerikler üzerinden müellifin kendini bilim/ilim-düşünce-sanat tarihi sahnesinde konumlandırma veya Allah’ın kendisine verdiği nimetlerin şükürünü izhar arzusu,¹⁵ kaleme alınan bu tür metinle-

13 M. Yaşar Kandemir, “Fehrese”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 12 (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), XII, s. 292-294.

14 Cemil Akpınar “İcazet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 21 (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 393-400.

15 Nitekim bu anlayış eserlerin isimlerinde veya otobiyografi başlıklarında etkili olacak kadar güçlü olmuştur. Öyle görünüyor ki Duha suresinin <أَنَا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ> “Rabbinin nimetlerini şükranla an” mealindeki son (11.) ayetinden de ilham alan ulema “tahdîsü’l-ni’me/et-tehaddüs bi’n-ni’me”yi Allah’ın kendilerine bahsettiği nimeti/hayatı otobiyografilerinde göstermişlerdir. Örneğin 15-16. Yüzyıl alimlerinden Celâleddin es-Suyûtî’nin (ö. 911/1505) otobiyografik eseri *et-Tehaddüs bi-Ni’metillah*’ı bu türden amaçla kaleme alınmış ve bunun yanında Suyûtî telif gayesini gösteren isimlendirmeye de bunu izhar etmiştir (bkz. Suyûtî, *Kitâbü’l-tehaddüs bi ni’metillah*. thk. E. M. Sartain. Cambridge: Cambridge University, 1975; haz. Heysem Halife Tuaymi, (Beirut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2003/1423). Nitekim 17. yüzyıl bilginlerinden Kâtip Çelebi de *Mizânu’l-Hak* adlı eserinde otobiyografisini bu amaca matuf olarak anlatmış ve onun yer aldığı hatime bölümünü “tahdîs-i nimet [...]” başlığıyla vermiştir (bkz. Kâtip Çelebi, *Mizânu’l-Hak*, haz. Orhan Şaik Gökyay, (İstanbul: MEB Yayınları, 1993) 110; TBMM Ktp, Elyazması, nr. 1009, 52a). Yine o, *Süllemu’l-vusûl* adlı eserinin girişinde kendini kısaca tanıttıktan sonra terceme-i hâlini tahdîs-i nimet (et-tahdîs bi-ni’metillah min şukri-ni-me) kabilinden kaleme aldığını açıkça belirtmiştir. Bununla beraber o, bu konu üzerinde özellikle durarak (müellif hatı nüshasının derkenarlarına) bununla ilgili kendisinden önceki ulemandan da örnekler vermiştir. (Celâleddin) es-Suyûtî, Abdülvehhab eş-Şa-rani ve Taşköprüzâde’yi “tahdîs-i nimet”

ri sadece bir silsile/sened zincirinin zikredildiği metinler olmaktan çıkarak otobiyografik (terceme-i hâl) metinlere dönüştürmüştür. Dolayısıyla "ben"lik motivasyonu zımında temel kurgusu ilmî faaliyetler üzerine kurulu bu metinleri kaleme alan müelliflerden bazıları anlatılarında sadece hoca-talebe ilişkileriyle sınırlı kalmamış kendi "terceme-i hâli"ne de yer vermiştir. Öyle ki bazen bu metinler bir yetki (icâze) veya ispat (sebet) belgesinden öteye geçerek "otobiyografik" içeriğe dönüşmüştür. Ancak yine de bu anlatılar sonuç olarak daha çok ilim tahsili ve tedrisine yani kısacası "bilginin intikali" sürecine hizmet etmeye matuf olmuştur.

18. yüzyıl Osmanlı ülkesinde aklî ve naklî ilimlerde tedris ve telif çalışmalarıyla önemli bilginler arasında yer alan Ziyâüddîn Abdullah el-Ahıskavî (ö. 1218/1803) yukarıda zikrettiğimiz ben-anlatıları literatürüne katkıları itibarıyla da önemli bir isimdir. Abdullah el-Ahıskavî kendi döneminde dil ilimleri (Sarf-nahiv-meani-bedi-aruz), mantık, kelam, fıkıh, tefsir, hadis, tasavvuf, ahlak, tıp, tarih, coğrafya alanında müstakil eserler ortaya koyan ve lüd bir alimdir ancak; daha ziyade o, birçok ilme dair konuları ele alan *Revâmîzu'l-a'yân fî merâmîzi'l-uhûd ve'l-izmân*¹⁶ adlı ansiklopedik eseriyle şöhret bulmuştur. Bu çalışmamızda Ahıskavî'nin bu eseri ve içerisinde yer alan otobiyografisinin¹⁷ ben-anlatıları türleri içindeki yeri; farklı bilginlerce yazılan benzer örnekleri; Ahıskavî'nin biyografisine yer veren çeşitli kaynaklar ile bunların ihtiva ettiği bilgilerin onun otobiyografisiyle mukayesesi ortaya konacak ve Ahıskavî'nin otobiyografisi özelinde babasının kısa biyografisi, Ahıskavî'nin doğumu ve çocukluk dönemi, tahsil dönemi, tedris dönemi, evliliği, ailesi ve vefatı ile eserleri tüm ayrıntılarıyla ortaya konacaktır.

gayesiyle hayatlarını kaleme alanlar arasında göstermiştir ve kendi terceme-i hâllerini eserlerinin sonuna yazdıklarını belirtmiştir (bkz. Katib Çelebi, *Süllemu'l-vusûl*, Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa nr. 1887, 271a (müellif hattı); Fikret Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, [Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı], 37 (2001-2002): 302).

Bu anlayışın Ahıskavî döneminde de örneklerini görmek mümkündür. 18. yüzyılda yaşamış olan Amasyalı Akifzâde Abdürrahim Efendi (ö. 1231/1816) otobiyografik içeriğe de sahip *Kitâbü'l-Mecmû' fî'l-meşhûdi ve'l-mesmû'* adlı biyografik eserinde bu minvalde bir tabir kullanarak otobiyografisini "bu Allah'ın bir takım sayısız nimetleri için bir *tahdis* ve yine onun sayısız bazı nimetleri için bir *şükürdür*..." cümlesiyle bitirir. Dolayısıyla Amasyalı Akifzâde Abdürrahim Efendi, Suyûtî'nin yaptığı gibi bu anlayışını eser isminde yansıtmak kadar güçlü bir şekilde belirtme de Kâtib Çelebi'nin yaptığına benzer şekilde eserinin otobiyografi kısmında bu amacını izhar etmiştir (bkz. Akifzâde Abdürrahim Efendi, *Kitâbü'l-Mecmû' fî'l-meşhûdi ve'l-mesmû'*, Millet Ktp., Ali Emiri Arabi, nr. 2527, 114a.)

16 Abdullah el-Ahıskavî, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 583/1-5; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127-2128.

17 Abdullah el-Ahıskavî, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 583/3, 368a-373b; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 641b-644a.

Onun eseri *Revâmîzu'l-a'yân*, ben-anlatılarının yer aldığı icazetname/ fehrese ve otobiyografi türüne dahil edilebilecek bir bölümü ihtiva etmesi açısından önemli olup, çalışmamızın da temel kaynağıdır. İlerleyen bölümlerde daha detaylı işleneceği üzere Ahıskavî'ye dair otobiyografik anlatının yoğun bir şekilde yer aldığı bu bölümün ve onu ihtiva eden eserin, ben-anlatıları türleri arasındaki benzerliğini ortaya koymak yerinde olacaktır.

1. Ahıskavî'nin Otobiyografisinin Ben-Anlatıları Türleri Arasındaki Yeri

a. İcazetnâmeler ile Benzerliği

Detaylı bir araştırma yaparak, otobiyografik anlatıları içerisinde barındıran icazetnâme -fehrese türü birçok eserin bulunabileceğini söylemek mümkündür. Çünkü bu metinler bir yönüyle de olsa "ben"i anlatan metinlerdir. Abdullah el-Ahıskavî'nin ben-anlatısında olduğu gibi kendisinden önceki dönemde kaleme alınan örnekleri de oldukça çoktur. Örneğin 15. yüzyılın meşhur tarihçisi ve şairi Şehâbeddîn İbn Arabşâh (ö. 854/1450) bunlar arasındadır. Öğrencisi İbn Tağriberdî'nin belirttiğine göre, İbn Arabşâh'ın kaleme alıp kendisine verdiği icazetinin (mektup) devamında İbn Arabşâh kendi hayatına değinmiştir. Tağriberdî eserinde bu "mektup"a (icazet) tamamen yer vermiş, İbn Arabşâh orada kendi hayatını anlattığı diğer bir eseri olan *Ukûdu'n-nâsiha* adlı eserinden de bahsederek icazet verdiği çeşitli eserleri zikretmiştir. Bu kısımdan sonra da doğumundan itibaren tüm hayatına değinmiştir.¹⁸ İbn Arabşâh bu icazetteki "ben-anlatısı"nda kendisini, makalemizin ana başlığının (geçmiş ve gelecek arasında ben) ikinci kısmına (geleceğe nispetle ben) göre konumlandırmış olmaktadır. Ahıskavî'yle aynı dönemde yaşayan ve 18. yüzyılın meşhur Osmanlı alimi Yanyalı Esad Efendi'nin (ö. 1144/1732) öğrencisi ve Celvetî şeyhi Bandırmalı Küçük Hâmid Efendi'nin (ö. 1172/1759) kendi ilmî sürecini anlatma motivasyonu ile kaleme aldığı ve otobiyografik içeriklere yer vermesi açısından en dikkat çekici fehrese/sebet türü eserler arasında sayılabilecek kıymetli eseri *Câmi'u rivâyâtî'l-fehâris*'i yine bu örneklerden biridir.¹⁹ Bandırmalı Hamid Efendi,

18 İbn Arabşâh "(Şimdi) doğumuma gelince o, 25 Zilkade 791 yılında cuma gecesi, Dımaşk'tadır..." şeklinde başladığı bu kısmına daha sonra ilmi seyahatlere, hocalara, aldığı eğitim ve derslere değinmiştir. Eserde dikkat çeken bir diğer husus müellif tüm bu süreçte tarihlendirmelere özenle dikkat etmiştir (bkz. İbn Tağriberdî, *el-Menhelu's-sâfi ve'l-mustevfi ba'de'l-vâfi*, c. 1-13, thk. Muhammed Muhammed Emin, (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1984), 2: 135-150).

19 Eserin müellif nüshası için bkz. Bandırmalı Hâmid Efendi, *Câmiu rivâyâtî'l-fehâris ve lâmiu icâzâti ehli'l-fevâris*, Mektebetü Melik Abdülazîz, nr. 231/36, (müellif hatı h. 1165 (1751)).

gün ay yıl şeklinde açıkça zikrettiği doğumundan itibaren anlattığı otobiyografisine de yer verdiği bu eserinde dedesi, babası, amcaları ve ders aldığı tüm hocaları ve onlardan okuduğu eserleri, hocalarına ve kısmen aile üyelerine (dede, baba, amca vd.) dair çeşitli hatıraları kronolojik olarak anlatmaktadır. Bandırmalı, muhtemelen kendisinin beslendiği kaynağın güçlülüğünü göstermek amacıyla hocalarının da hocalarını zikrederek onlar hakkında biyografik malumata yer vermiştir.²⁰

Ben-anlatılarının yoğun olarak işlendiği icazetname-fehrese türü bu eserler Ahıskavî'nin otobiyografisiyle de benzerlik göstermektedir. Her ne kadar Ahıskavî'nin *Revâmîzu'l-a'yân*'daki anlatısı doğrudan otobiyografi türleri arasına dahil edilebilir nitelik taşısa da otobiyografide icazetname-fehrese türünde görülen anlatılar da oldukça fazladır. Yani Ahıskavî otobiyografisinde ilmî seyahatlere, hocalar ve onlardan okunan derslere, kendisine verilen icazet suretlerine kısacası tüm tahsil ve tedris sürecine değinmiştir.

b. Yazarının Otobiyografisine Yer Veren Biyografik Kaynaklarla Benzerliği

Osmanlı öncesi ve Osmanlı döneminde özel hayatına da geniş yer veren birçok bilgin çeşitli eserlerinin içerisinde kendi hayatlarına dair özel başlıklar açmış veya müstakil risaleler halinde baştan sona özel hayatı ve ilmî serüvenini anlatmıştır. Örneğin 17. yüzyılın meşhur Osmanlı bilgini Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) üç farklı eserinde olmak üzere bu tarz anlatılara yer veren önemli simalardan biridir. Çelebi *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, *Cihannümâ*, *Mîzânü'l-hakk fi ihtiyârî'l-ehakk* adlı eserlerinin son kısımlarında otobiyografisine yer vererek, hayatının farklı dönemlerini detaylı zikretmiştir.²¹

Bununla beraber terceme-i hâline *Süllemü'l-vusûl* adlı eserinin birinci kısmının sonunda (hâtimetu kısmî'l-evvel)²² yer veren Kâtib Çelebi bu tarzına benzer kaynaklara yani otobiyografilerine eserlerinin sonunda yer veren

20 Bandırmalı'nın biyografisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kadir Ayaz "Bandırmalı Küçük Hamid Efendi'nin Hadis İcâzetleri ve Câmîu Rivâyâti'l-Fehâris ve Lâmiu İcâzâti Ehli'l-Fevâris Adlı Eserindeki Rivayet Birikimi", 387-428.

21 Bkz. Katib Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa nr. 1887, 271a (müellif hattı); Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", 297-319; Sarıcaoğlu, "Katib Çelebi'nin Cihannüma'sı ve Kaynakları", (Yüksek lisans tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1990; Orhan Şaik Gökyay, *Katib Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1957; Pervin Çapan, "Otobiyografi Geleneğinde Veciz Bir Örnek: Kâtip Çelebi Biyografisi", *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi = Journal of Academic Literature*, 2, sy. 5 (2016): 45-62; Kâtib Çelebi, *Mizanü'l-hakk fi ihtiyârî'l-ehakk*, sad. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2008).

22 Katib Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, 271a (müellif hattı).

kendinden önceki alimlere ve eserlerine atıf yapmıştır. İlk olarak Celâleddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505), Abdülvehhâb eş-Şa'ranî (ö. 973/1565) ve eş-Şekâ'ik yazarı Taşköprizâde'yi (ö. 968/1561) örnek göstermiştir. Bunlar dışında otobiyografilerine eserlerinin sonunda değinen bazı alimleri ve ilgili eserlerini de zikretmiştir.²³ Buna göre İmam Ebu'l-Hasan Abdülgâfir el-Fârisî (ö. 529/1134-35) *es-Siyâk'ın* (*Kitâbü's-Siyâk li-Târîhi Nişâbur*) sonunda, Yâkut el-Hamevî (ö. 626/1229) *Mu'cemu'l-udebâ'*da, Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb (ö. 776/1374-75) *Tarih-i Granata'da* (*el-İhâta fî ahhâri (târîhi) Gırnâta*), Takıyyüddîn el-Fâsî (ö. 832/1429) *Târîh-i Mekke'de* (*Şifâ'ü'l-ğarâm bi-ahbâri'l-Beledi'l-harâm*) ve İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) *Kudât-ı Mısır'da* (*Ref'ül-isr an kudâti Mısır*)²⁴ otobiyografilerine yer vermiştir.

Telifleri, istinsahları ve temellükleri üzerine düştüğü derkenar notları-yla 18. yüzyılın farklı ve ender simalarından olan Osmanlı alimi Veliyyüddîn Cârullah Efendi (ö. 1151/1739) de bu isimler arasında sayılabilir. Cârullah Efendi kendisinin ilmî çalışmaları ve hayatından kesitlerine de yer verdiği bu notlarında bize, kendisi hakkında oldukça zengin veri sağlamıştır.²⁵ Kendi ilmî serüveni çerçevesinde hayatını anlattığı müstakil risalesiyle (*Veliyyüddîn Cârullah ve Bernâmeucu Kırâ'âtih*) de bir anlamda bu notlarını müstakil metne dönüştürmüştür.²⁶ Yine ömrünün farklı dönemlerini kapsayan

23 Katib Çelebi, *Süllemu'l-vusûl*, 271a (müellif hattı); Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", 302.

24 İbn Hacer el-Askalânî, *Kudât-ı Mısır (Ref'ül-isr an kudâti Mısır)*, thk. Ali Muhammed Ömer, (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1998/1418), 62-64.

25 Carullah Efendi'nin derkenar notları için bkz. Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları, ed. Berat Açıl (İstanbul: İlem Kitaplığı-Nobel Yayınları, 2016). Taşköprizâde İsamüddin Ahmed örneğinde olduğu gibi Cârullah Efendi öncesinde 16. Yüzyıl Osmanlı uleması arasında çeşitli yazma eserlerin kenarlarına otobiyografisi hakkında oldukça geniş bilgiler içeren notlar düşen önemli kişilerden biri de Zeyrekzâde Emrullah Mehmed Efendi'dir (ö. 1008/1600). Onun bu notları için bkz. Mehmet Kalaycı-Muzaffer Tan, "Bir 16. Yüzyıl Osmanlı Aliminin Peşinde: Zeyrekzâde Emrullah Mehmed Efendi ve Otobiyografik Anlatıları", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 62, sy. 1 (2021): 1-90.

26 Carullah Efendi bu risalesinde kendi dilinden doğumundan itibaren ilmî serüvenin anlatmaktadır. Doğum yılı, şehri, seyahatleri, geçirdiği hastalıklar, ilmî seyahatleri, bu seyahatlerde yaşadıkları, karşılaştığı ulema vb. zevatla diyalogları, okuduğu eserleri ve hocalarını detaylıca işlemiştir. Bkz. thk.-neşr. Ahmed Abdülmecid Herîdî, Ahmed Abdülmecid Herîdî, "Veliyyüddîn Cârullah ve Bernâmeucu Kırâ'âtih", *Havliyyât İslâmiyye/Annales Islamologiques* 16 (1980): 6-57. Yakın dönemde yapılan çalışmalarda Cârullah Efendi'nin hayatı hakkında bkz. M. Usame Onuş, "Bir Osmanlı Âlimi Veliyyüddîn Cârullah Efendi'nin Terceme-i Hâli", Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları, ed. Berat Açıl (İstanbul: İlem Kitaplığı-Nobel Yayınları, 2016), 17-46; Mehmet Kalaycı, "Veliyyüddîn Cârullah Efendi'nin (ö. 1151/1738) 'Terceme-i Hâli'ne Bir Katkı" = A Contribution to "the Biography" of Veliyyüddin Carullah Efendi (d. 1151/1738)", *İslâm Tetkikleri Dergisi = Journal of Islamic Review [İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi]* 11, sy. 1 (2021): 357-388.

vâridâtları²⁷ ile *Tamâmu'l-feyz fî bâbi'r-ricâl*²⁸ ve *Kitâbu silsileti'l-celvetiyye*²⁹ adlı eserleriyle inceleme alanımız olan "ben-anlatıları"na dair zengin telifat ortaya koyan bu devrin meşhur mutasavvıfı İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725)³⁰ de velûd bir isimdir. Onun söz konusu iki eseri de tasavvuf tarihi metinlerinden olmanın yanında diğerleri gibi belli bir bölümü otobiyografik muhtevayı haiz teliflerdendir. Yine aynı dönemin meşhur *Tezkire* yazarı, divan şairi ve hattat olan Mirzazâde Mehmed Sâlim'in (ö. 1156/1743) *et-Tezkiretü's-şuarâ*'sı da bu minvalde zikredilebilir. Sâlim 1099 (1688)-1134 (1722) yılları arasında yaşamış 423 şairin hayatını konu aldığı bu eserinde kendisine de müstakil bir başlık açmış ve otobiyografisine yer vermiştir.³¹ Ahıskavî'yle aynı dönemde yaşayan evkâf ve Şehzâde Câmi Defteri müfettişi Amasyalı Akifzâde Abdürrahim Efendi'nin (ö. 1231/1816) Ahıskavî'nin vefatından hemen üç yıl sonra kaleme aldığı ve otobiyografik içeriğe sahip *Kitâbü'l-Mecmû' fî'l-meşhûdi ve'l-mesmû'* adlı biyografik eseri de bir başka örnek olarak zikredilebilir.³² Akifzâde eğitim dönemi ders aldığı hocaları olmak üzere hayatı boyunca karşılaştığı ulemanın ve şeyhlerin biyografilerine yer verdiği bu eserinde, farklı isimlerin biyografileri altında kendisinin de hatıralarına, eğitim sürecine, dedesi ve babasının da hayatlarına ve onların

- 27 Bursevî'nin varidatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nuran Döne, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitâb-ı Kebîr'i Ve Bursevî'de Vâridât Kültürü", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6, sy. 15 (2005): 311-334.
- 28 Bursevî bir giriş ve on yedi bölüm şeklinde Arapça olarak kaleme aldığı bu kitabı, 15 Recep 1103 Perşembe günü tamamlamıştır. O, *Kitâbu Silsileti'l-celvetiyye* adlı eserinde olduğu gibi bu eserinin bir bölümünde hayatına dair detaylı bilgilere (yaklaşık 30 sayfalık) yer vermektedir. Eserde Bursevî'nin doğumundan (1063/1653) itibaren 1103/1692 yılına kadarki ilk kırk yıllık dönemi "Bu Fakirin Hazreti Şeyh' e İntisabı" başlığı altında ayrıntılı bir şekilde Arapça olarak anlatılmıştır. Dolayısıyla Bursevî bu eseri *Kitâbu Silsileti'l-celvetiyye*'den çok daha önce 40 yaşındayken kaleme almıştır. Bu açıdan iki ayrı eserinde ömrünün çok farklı dönemlerinde Bursevî'nin kendi hayatına bu denli detaylı yer vermesi önemlidir. Müellif nüshası için bk. Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan Köşkü nr. 497. Eserin otobiyografi kısmını ihtiva eden bölümü için bk. Necmi Sarı, "Kendi Dilinden İsmail Hakkı Bursevî'nin Hayatı ve Şahsiyeti", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 1 (2015): 137-157.
- 29 Bursevî Celvetiyye tarikatının silsilesine dair kaleme aldığı bu eserinin sonunda "el-Abdu'l-muhtâc İla mezîdî't-terakkî eş-Şeyh İsmail Hakkî..." başlığı altında kendi hayatına ayrıntılı olarak değinmiştir. Ömrünün son dönemlerinde telif edilen bu eseri, onun *Tamâmu'l-feyz*'indeki otobiyografisine nazaran daha geniş tarihlî içeriğe sahiptir. Yazma nüshası için bk. Millet Ktp., Şeriyye, nr. 1040.
- 30 Necmi Sarı, "Kendi Dilinden İsmail Hakkı Bursevî'nin Hayatı ve Şahsiyeti", 137-157; *İsmail Hakkı Bursevî ve Tamamü'l-Feyz Adlı Eseri* (İnceleme - Çeviri - Tıpkıbasım), haz. Ramazan Muslu ve Ali Namlı, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.
- 31 Mirzazade Salim Mehmed Emin Efendi, *Tezkiretü's-Şu'ara*, haz. Adnan İnce, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2018), 241-245; Eserin müellif hattı nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 2407.
- 32 Akifzâde Abdürrahim Efendi, *Kitâbü'l-Mecmû' fî'l-meşhûdi ve'l-mesmû'*, Millet Ktp., Ali Emiri Arabi, nr. 2527, 1b-114b.

tahsil-tedris süreçlerine değinmiştir. Bunun yanında o, özellikle eserinin sonunda otobiyografisine de özel bir yer ayırmıştır.³³ Ahıskavî'nin otobiyografisinin başında kullandığı benzer bir ifadeyle kendisini "bu sayfaların derleyeni (câmi hâzihi'l-evrâk)"³⁴ olarak tanıtan Akifzade bu bölümde hayatı hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir.

Yazarlarının otobiyografilerini ihtiva eden Yâkut el-Hamevî'nin *Mu'cemu'l-udebâ'sı*, İbn Hacer el-Askalânî'nin *Kudât-ı Mısır'ı*, Kâtib Çelebi'nin *Süllemü'l-vüsûl'ü*, İsmail Hakkı Bursevî'nin *Tamâmu'l-feyz* ve *Kitâbu silsiletî'l-Celvetiyye* adlı eserleri ile Mirzazâde Mehmed Sâlim'in *et-Tezkiretü's-şuarâ'sı* ve Akifzâde Abdürrahim Efendi'nin *Kitâbü'l-Mecmû'u* Ahıskavî'nin *Revâmîzu'l-a'yân'ı* (üçüncü cildi) ile benzerlik göstermektedir. Bu beş eser de farklı ilim dallarındaki zevatın biyografisini işleyen tabakât-terâcim-tezkire türü eserler içerisinde olmakla birlikte bir bölümünde yazarlarının otobiyografilerini içermektedir.

2. Ahıskavî'nin Biyografisine Yer Veren Çeşitli Kaynaklar

Osmanlı'da ve modern dönemde Ahıskavî'nin *Revâmîzu'l-a'yân* adlı eserinin dışında ona atıf yapan veya hayatı hakkında bilgiler veren farklı türden çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında ilk olarak, Amasyalı Akifzâde Abdurrahim Efendi'nin (Abdurrahim b. İsmail b. Âkif el-Amâsî (ö. 1231/1816), hicrî 1221 (1806) tarihinde kaleme aldığı *Kitâbu'l-mecmû'* adlı biyografik eserini zikredebiliriz. Akifzâde bu eserinde, Ahıskavî'nin doğumundan itibaren ölümüne kadar tüm biyografisine yer vermiştir.³⁵ Tespitlerimize göre bu eser, Ahıskavî'nin otobiyografisi dışında, Ahıskavî'nin hayatı hakkında ayrıntılı malumat veren ilk biyografik kaynak hüviyetindedir. Akifzâde, Ahıskavî'nin doğumuyla ilgili bilgileri vererek başladığı biyografisinde ilk olarak, Ahıskavî'nin babasıyla beraber gittiği Salihîyye'deki (Dımaşk) ikametine ve orada babasından aldığı ilk eğitimine değinmiştir. Akabinde ise, Ahıskavî'nin babasının vefatından sonra başlayan ilmî seyahatlerine ve onun buralardaki tahsil ve tedris sürecini anlatmaya yoğunlaşmıştır. Ahıskavî'nin hocalarına ve onlardan okuduğu çeşitli alanlardaki eserlere dair bilgilere yer veren Akifzâde onun hocaları arasında ise İsmail el-Berküşâdî, Küçük Ahmedzâde,

33 Akifzâde, *Kitâbü'l-Mecmû'*, 113b-114b.

34 Akifzâde, *Kitâbü'l-Mecmû'*, 113b.

35 Akifzâde, *Kitâbü'l-Mecmû'*, 63a-64a.

Buzcuzâde Ömer el-Âmidî ve Abdüsselam el-Erzincânî'ye atıf yapmış ancak onlardan aldığı dersleri de özetle zikretmiştir. Ahıskavî'nin Kahire'den İstanbul'a geçtiğini ve burada tedris faaliyetinde bulunduğunu ifade ederek oradan Saraybosna'ya gittiğini ve burada dersler verdiğini belirtmiştir. Akifzâde, Ahıskavî'nin seyahatleri hakkında da bilgi vermiş ancak bu bilgiler genel olarak seyahatlerdeki ilmi faaliyetlerle sınırlı kalmıştır. Ahıskavî'nin Hac yolculuğu sırasında Kudüs, Şam, Mekke, Medine yolculuğuna da birkaç cümleyle değinerek onun buralarda mezar ve meşhed ziyaretlerinde bulunduğunu ifade etmiştir. Ancak Ahıskavî'nin bu seyahatleri esnasında ayrıntılı olarak anlattığı anılarına ve ziyaret ettiği isimlere, görüştüğü kişilere hiç değinmemiştir. İstanbul'a dönüşüyle beraber onun Ayasofya'daki tedrisinden bahseden Akifzâde, Ahıskavî'nin vefat tarihini ayrıntısıyla (gün ay yıl) zikretmiştir.³⁶ Onun, Ahıskavî'nin kabri hakkında verdiği bilgiler ise sonraki kaynaklarla farklılık göstermektedir.³⁷ Son olarak Akifzâde, Ahıskavî'nin tüm eserlerini ve ilgili alanlarını tek tek zikrederek onun biyografisini tamamlamıştır.³⁸ Ahıskavî'nin hayatı hakkında zikrettiği tarihler dikkate alındığında ise o, Ahıskavî'nin doğumuna (1146/1734)³⁹, Kars (1164/1751),⁴⁰ İstanbul (1175/1761) ve Kudüs (1182/1768) seyahatleri ile vefatına (5 Safer 1218 / 27 Mayıs 1803)⁴¹ tarih düşmüştür.⁴² Akifzâde'nin eseri, özellikle Ahıskavî'nin vefatına dair (gün bazlı) tam tarih veren tek kaynak olması cihetiyle de diğer kaynaklardan ayrılmaktadır.

Ahıskavî hakkında bilgiler veren bir başka biyografi yazarı Ali Emîrî (1857-1924), Âmid'li bilginlerin biyografisine yer verdiği *Mir'âtu'l-fevâid*⁴³

36 Akifzâde, *Kitâbü'l-Mecmû*, 63b.

37 Akifzâde'nin anlatısına göre Ahıskavî'nin defnedildiği yer Üsküdar yakınında Kadıköy'deki kabristanlıkta Kuyubaşı Ayrılıkçeşmesi'ndedir. Akifzâde, *Kitâbü'l-Mecmû*, 64a.

38 Akifzâde, *Kitâbü'l-Mecmû*, 63b.

39 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân* adlı eserinin müellif hattı olan nüshasında (Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3) doğum tarihini h. 1144 (1732) olarak belirtirken (vr. 369a), Esad Efendi nr. 2127'deki nüshada ise doğumu h. 1146 (1734) olarak zikredilmektedir. Öyle görünüyorki Akifzâde, Ahıskavî'nin doğum tarihini verirken Esad Efendi nr. 2127'deki (vr. 641b) bilgiyi esas almıştır. Akifzâde, *Kitâbü'l-Mecmû*, 63a.

40 Akifzâde, *Kitâbü'l-Mecmû*, 63a.

41 Akifzâde'nin eserinin yer aldığı Millet Ktp., Ali Emiri Arabi, nr. 2527'deki nüshanın metninde Ahıskavî'nin vefat tarihi yazıyla "bin iki yüz on sekiz" olarak verilmiş ancak muhtemelen müstensih tarafından sehven rakamla 1228 tarihi de yazılmıştır. Ancak doğrusunun yazıyla belirtilen şekliyle 1218 olması gerekmektedir. Nitekim bu tarih Ahıskavî'nin *Revâmîzu'l-a'yân* adlı eserinin Esad Efendi nr. 2127'deki nüshasında müstensih tarafından sonradan düşülen tarih kaydıyla da uyumlu görünmektedir (Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 644a).

42 Akifzâde, *Kitâbü'l-Mecmû*, 63b.

43 Ali Emîrî, *Mir'âtu'l-fevâid fî terâcimi meşâhiri Âmid*, ed. İbrahim Çapak, haz. Günay Kut, Mesud

adlı eserinde, Küçük Ahmedzâde'nin biyografisi altında Ahıskavî'den bahsetmiştir. Emîrî eserinde, Küçük Ahmedzâde'yi anlatmak maksadıyla Ahıskavî'nin onunla irtibatına yer vermiştir. Ahıskavî'nin *Revâmîzu'l-a'yân*'ından iktibasla verdiği bilgilerde, Ahıskavî'nin Âmid'e geliş sürecine, Küçük Ahmedzâde'den okuduğu eserlere ve onun hocası hakkındaki detaylı anlatısına değinmiştir. Ancak Emîrî bu bilgilere kendisi ilave bir şey koymadan Ahıskavî'nin *Revâmîzu'l-a'yân*'daki ifadelerini aynen zikretmiştir.⁴⁴ Daha sonra ilerleyen satırlarda Küçük Ahmedzâde'nin öğrencilerinden bahsederken Ahıskavî'ye tekrar kısa bir paragraf açan Emîrî, yine *Revâmîzu'l-a'yân'a* ve Akifzâde Abdürrahim Efendi'nin *Kitâbü'l-Mecmû'*una gönderme yaparak Ahıskavî'nin hayatı hakkında kısaca bilgi vermiştir. Bu bilgilerde sadece, onun Mısır, Bosna ve Hicaz seyahatinden sonra İstanbul'da ikamet edip telifat ve ilimle meşğul olduğundan bahsederek, vefat tarihini ve kabrinin yerini belirtmiştir. Son olarak ise Emîrî, Ahıskavî'nin talebesinin çok olduğuna dair diğer kaynaklarda geçmeyen bir bilgiyle anlatısını bitirmiştir.⁴⁵ Ancak o, Ahıskavî'nin Küçük Ahmedzâde dışındaki hocalarına, okuduğu eserlere, aile hayatına, telif eserleri ve tedris hayatına ve dahi birçok anısına hiç yer vermemiştir.

Ali Emîrî ile aynı dönemlerde yaşamış olan Bursalı Mehmet Tahir (1861-1925) ise *Osmanlı Müellifleri* adlı biyografik eserinde Ahıskavî'ye özel bir başlık açmıştır.⁴⁶ Akifzâde Abdürrahim Efendi'den sonra Ahıskavî'nin hayatını ayrıntılı olarak anlatan önemli isimler arasında yerini alan Bursalı, tespitlerimize göre Akifzâde Abdürrahim Efendi'nin *Kitâbu'l-mecmû'*nu kaynak almıştır. Çünkü Bursalı, Ahıskavî'nin hayatını anlatırken Akifzâde'nin eserindeki sıralamayı takip etmiş ve nerdeyse tamamıyla aynı bilgilere kendi ifadesiyle yer vermiştir. Öyle ki Bursalı da Akifzâde gibi, sadece Ahıskavî'nin Ayasofya medresesi müderrisliğinden bahsetmiştir. Bunun yanında

Öğmen, Abdullah Demir, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 2: 89-91.

44 Emîrî, *Mir'âtu'l-fevâid*, 2: 89-91.

45 Ali Emîrî'nin Ahıskavî hakkındaki ifadeleri şöyledir:

"El-Âlimü'l-Âmil ve'l-Fâzlı'l-Kâmil Ziyâ'eddîn Ebû 'Abdullâh bin Muhammed Ziyâ'eddîn Ebû Muhammed el-Ahıshavî el-Azgûrî el-Urpalavî: Üstâd-ı müşârün-ileyhten okuduğu kendi te'lifâtında mahkî ve el-Mecmû'da muharrerdir. Mısır ve Bosna'ya ve Hicâz-ı mağfîret-trâza gittikten sonra Dersâ'âdet'te ikamet ederek te'lifât ve neşr-i 'ulûm-ı âliyat ile meşğul olduğu hâlde 1218 [1803-04] senesinde vefât ederek Üsküdar'da medfûndur. Te'lifât-ı kesîre sâhibidir. Yalnız Revâmîzü'l-A'yân fî Merâmîzi'l-Uhûdi ve'l-Ezmân nâm kitâbı beş cild-i kebîrdir. Talebesi fazl ü kemâli gibi kesir idi." bkz. Emîrî, *Mir'âtu'l-fevâid*, 2: 94.

46 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen, (İstanbul: Meral Yayınevi, 1972-75), 1: 265-268.

Bursalı, Ahıskavî'nin vefat tarihine dair hatayı (1228/1813), *Kitâbu'l-mecmû'un* mevcut yazma nüshasından hareketle aynen tekrar etmiştir.⁴⁷ Muhtemelen ilk göze çarpan ve rakamla belirtilen vefat tarihini dikkate almıştır.⁴⁸ Bursalı, Ahıskavî'nin eserlerine de Akifzâde'nin anlatısındaki tasnife benzer bir şekilde değinmiştir.⁴⁹ Ancak o, Akifzâde'nin anlatısından farklı olarak özellikle Ahıskavî'nin *Revâmîzu'l-a'yân* adlı eseri üzerinde çok durmuştur. Eser hakkında diğer çalışmalarda yer almayan önemli bilgilere de yer vererek onun tüm ciltlerinin konularını bölümlerin alt başlıklarına varıncaya kadar tek tek zikretmiştir. Bununla beraber eserin çeşitli kütüphanelerdeki yazma nüshalarından da bahsetmiştir.⁵⁰

Osmanlı'nın son devri ve modern dönemde kaleme alınan bibliyografik eserler dikkate alındığında ise Ahıskavî'ye atf yapan zengin kaynak karşımıza çıkmaktadır. Bağdatlı İsmâil Paşa'nın (ö. 1338/1920) *Îzâhu'l-meknûn*⁵¹ ve *Hediyetü'l-ârifîn*'i,⁵² Carl Brockelmann'ın (ö. 1956) *Geschichte der arabischen Litteratur Supplementband*'ı,⁵³ Ömer Rızâ Kehhâle'nin (ö. 1987) *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*'i⁵⁴ bunlar arasındadır. Ancak tüm bu eserler sadece, Ahıskavî'ye nispet edilen eserleri zikretmekle yetinmişler ve onun hayatına dair bir anlatıya yer vermemişlerdir.

Son kırk yılda Türkiye'de Ahıskavî'nin hayatı veya eğitimi hakkında bilgiler veren önemli çalışmalar da ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında yer alan Cahit Baltacı'nın 1988 tarihinde yayınlanan ve Ahıskavî'nin hayatına değindiği ansiklopedi maddesi onun hayatının özeti mahiyetindedir. Baltacı da yukarıda zikrettiğimiz birçok eserde olduğu gibi onun okuduğu eserler, aldığı dersler ve hocalarına değinmiştir. Hocalarından ise sadece üçünü (İsmail el-Berküşâdî, Küçük Ahmedzâde, Abdüsselâm el-Erzincânî) zikretmiştir. Ahıskavî'nin ilmî seyahatleri hakkındaki malumatı ise birkaç cümleyle sınırlı tut-

47 Bursalı, Osmanlı Müellifleri, 2: 266.

48 Akifzâde, *Kitâbü'l-Mecmû*, 63b.

49 Bursalı, Osmanlı Müellifleri, 2: 266.

50 Bursalı, Osmanlı Müellifleri, 2: 266-268.

51 Bağdatlı İsmâil Paşa, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfi'z-zunûn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat - Şerefeddin Yaltkaya, (İstanbul, 1945-47), 1: 173, 356, 584, 585; 2: 414, 423, 468.

52 Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âşârü'l-muşannifîn*, c.1 (nşr. Kilisli Muallim Rifat - İbnülemin Mahmud Kemal); c. 2 (nşr. İbnülemin Mahmud Kemal - Avni Aktuç), İstanbul 1951-55), 1: 487.

53 Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur Supplementband*, c. 1-3, (Leiden: E.J. Brill, 1937-42), 2: 674.

54 Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn: Terâcimü müşannifi'l-kütübî'l-Arabiyye*, c. 1-15, (Dimaşk, 1376-81/1957-61), 1: 109.

muş ve tüm eserlerine de yer vermiştir. Ancak o, Ahıskavî'nin aile hayatına, anılarına ve çektiği sıkıntılara dair herhangi bir malumata yer vermemiştir.⁵⁵ Bunun yanında Baltacı da, Ahıskavî'nin vefat tarihini muhtemelen Bursalı'ndan hareketle hicrî 1228 (1813) olarak vermiştir.⁵⁶ Ancak bu tarih yanlış olup, Ahıskavî'nin vefatından üç yıl sonra (1221/1805) kaleme alınan Akifzâde'nin biyografisinde⁵⁷ ve Ahıskavî'nin *Revâmîzu'l-a'yân* adlı eserinin Süleymaniye Ktp. Esad Efendi nr. 2127 nüshasında Ahıskavî'nin vefat tarihi Safer 1218 (Mayıs 1803) şeklinde açıkça belirtilmiştir.⁵⁸

Cevat İzgi'nin Osmanlı medreselerindeki ilmi çalışmaları işlediği ve 1998'de kaleme aldığı eseri (*Osmanlı Medreselerinde İlim: Riyazi İlimler*), Ahıskavî'nin hayatı hakkında diğerlerine nazaran daha fazla ayrıntılı bilgi veren en önemli çalışmalardan biridir. O, bu çalışmasında Ahıskavî'nin otobiyografisinin yer aldığı Süleymaniye Ktp. Esad Efendi nr. 2127'deki yazma nüshasından hareketle Ahıskavî'yi anlatmıştır. Ahıskavî'nin çocukluk yıllarına çok kısa da olsa değinerek başlayan İzgi anlatısına devam etmiş ve Ahıskavî'ye yardımını esirgemeyen vezir Yusuf Paşa'ya dair kısa da olsa malumat vermiştir. Bu anlamda İzgi, Ahıskavî'nin hayatı hakkındaki anlatılarda vezir Yusuf Paşa'ya atıf yapan tek isimdir. Ayrıca o, Ahıskavî'nin hocaları ve onlardan okuduğu eserleri detaylıca zikrederek bunların okunduğu tarihlere ve mekanlara da yer vermiştir. Ancak onun hocası Hafız Osman el-Âmidî'yi sehven Ummân el-Furûz el-Amidî olarak zikretmiştir. İzgi, Ahıskavî'nin seyahatlerine ve uğradığı şehirlere ve görüştüğü önemli kişilere de ayrıntılı yer vermiştir. Ahıskavî'in müderrisliği hakkında ise onun Fatih, Valide Sultan ve Beyzâvî Medreseleri'ndeki vazifesine atıf yapmış ve ancak Büyük Ayasofya Medresesi, Küçük Ayasofya Medresesi, Ayasofya Camii yanındaki Dâru'l-kütüb (Ayasofya Kütüphanesi) ve Ayasofya Camii'ndeki derslerine ve bu kurumlara atanmasında katkısı olan kişilere değinmemiştir.⁵⁹ Son olarak, İzgi'nin bu çalışmasında Ahıskavî'nin hayatının hicri 1200 (1786) tarihine kadar olan süreci ele alınmış ve onun aile hayatı çocukları, hayatı boyunca yaşadığı tüm sıkıntıları işlenmemiştir. Ahıskavî'nin eserleri arasından ise sadece *Revâmîzu'l-a'yân*'ına atıf yapılmıştır.

55 Cahit Baltacı, "Abdullah Ahıskavî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 1 (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 80-81.

56 Cahit Baltacı, "Abdullah Ahıskavî", 1: 80-81.

57 Akifzâde, *Kitâbü'l-Mecmû*, 63b.

58 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., *Esad Efendi*, nr. 2127, 644a.

59 Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim: Riyazi İlimler*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), 1: 103-105.

Yakın dönemde Abdullah el-Ahıskavî'ye dair malumat veren çalışmalar da ortaya çıkmıştır. Örneğin 16-19. yüzyıl Osmanlı ulemasının otobiyografileri ve icazetnamelerinden hareketle Osmanlı medreselerindeki Arapça eğitiminin yerine dair kaleme aldığı makalesinde Betül Can, tarihlendirme yapmadan sadece Ahıskavî'nin okuduğu eserleri ve hocalarını ayrıntılı olarak zikretmiş; ancak onun hayatından bahsetmemiştir.⁶⁰ *er-Rislâtü's-Şemsiyye* geleneğine dair kaleme aldığımız başka bir çalışmamızda da Ahıskavî'den bahsedilmiş ancak; hayatı atlanarak sadece onun mantık ilmine dair okumalarına değinilmiştir.⁶¹ Söz konusu bu iki çalışma da Baltacı ve İzgi'den hareketle Ahıskavî'den bahsetmiştir.

Öyle görünmektedir ki Ahıskavî'nin hayatı hakkında malumat veren tüm eserlerin ilk kaynağı yine onun *Revâmîzu'l-a'yân* adlı eserinde anlattığı otobiyografisidir. Çünkü tüm bu kaynaklar muhtasar olarak bu otobiyografideki bilgileri zikretmiştir. Keza otobiyografisinin telifinden sonraki yaklaşık on yıllık hayatına dair yeni bir bilgi de yer almamıştır ancak; onun otobiyografisinde zikretmediği bazı eserler ve vefatına dair bilgiler bunun dışında tutulabilir. Tüm bu çalışmaların kendi inceleme alanları çerçevesinde Ahıskavî'ye kısaca değinmesi, olağan bir durum olmakla birlikte; özellikle biyografik çalışmalarda daha detaylı içeriğin sunulması beklenen bir durumdur. Nitekim onun hayatı hakkında özel bir başlık açan Akifzâde Abdürrahim Efendi ve Bursalı M. Tahir'in eserleri ile Baltacı ve İzgi'nin çalışmaları nispeten bu beklentiyi karşılamaktadır. Bu çalışmalar daha çok, "bir talebe ve alim olarak Ahıskavî" portresi çizmekte ve onun hayatına özetle değinmektedir. Ahıskavî de bunu izhar sadedinde otobiyografisini kaleme almıştır; ancak bu durumun perde arkasına da yer vererek, tüm sürece ayrıntılarıyla yer vermiştir.

Dolayısıyla bu çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde Ahıskavî'nin diğer kaynaklarda geçmeyen anlatılarına ilk defa yer verilecek ve tüm yaşam öyküsü gösterilmeye çalışılacaktır. Bu minvalde Ahıskavî'nin milli kimliği; babasının hayatı, çektiği sıkıntılar ve ona dair hatıraları; Ahıskavî'nin çocukluk yıllarında doğduğu topraklarda meydana gelen olaylar; annesi ve ablası hakkındaki bilgiler ve onlara dair anıları; vezir Yusuf Paşa ile olan irtibatı ve

60 Betül Can, "16. - 19. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinin Otobiyografileri ve İcazetnâmeleri Işığında Osmanlı Medrese Eğitiminde Arapçanın Yeri», *Osmanlı'da Ulûm-i Arabiyye*, (ed. Ali Bulut vd. İstanbul: İSAR Yayınları, 2021, 441-470), 451-452.

61 Ayten, "İlhanlılar'dan Osmanlı'ya er-Risâletü's-Şemsiyye Geleneği ve Osmanlı'da Şemsiyye Okumaları", 126.

onunla ilgili anıları; diğer kaynaklarda zikredilmeyen bazı hocaları; buhran dönemi; aile hayatı ve çocukları; ileri gelen bazı Osmanlı devlet adamı ve ilim erbabıyla irtibatlı ilk defa zikredilecektir. Bunun yanında Ahıskavî'nin ilmî seyahatleri, okuduğu eserler ve hocaları, aldığı icazetler, hac yolculuğu esnasında yaptığı ziyaretler ve görüştüğü kişiler, tahsil ve tedris süreci daha ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

3. Ahıskavî'nin Ansiklopedik Eseri *Revâmîzu'l-a'yân*'ı ve Otobiyografisi Üzerine

Abdullah el-Ahıskavî'nin otobiyografisine dair detaylı değerlendirmelere ilerleyen satırlarda değinmek üzere onun bu otobiyografisinin yer aldığı *Revâmîzu'l-a'yân* adlı eserine yoğunlaşmak yerinde olacaktır. Abdullah el-Ahıskavî bu eserini iki kez kaleme almıştır. Eserin telifine dair ilk süreci 35 yaşında iken Saraybosna şehrine gitmek üzere çıktığı Edirne'de başlatmış;⁶² ancak asıl olarak eserin telifine Saraybosna'da hicri 1181 (1768) yılında yoğunlaşmıştır. İlk iki cildini 2 Recep 1186'de (29 Eylül 1772) ve diğer ciltleriyle beraber eserin tamamını ise 45 yaşında iken İstanbul'da Büyük Ayasofya Medresesi'nde müderrisliği yıllarında (20-29) Zilhicce 1191 (20-27 Ocak 1778) tarihinde Salı günü tamamlamıştır.⁶³ Öyle görünmektedir ki, Ahıskavî'nin yoğun emek mahsulü bu eserin nüshaları Halet Efendi nr. 583/1-5'te yer alan ilk hali tam on yıllık uzun bir süreçte ortaya çıkmıştır. Eserini "muhtasar" olarak ikinci kez tekrar kaleme alan Ahıskavî çalışmasını 29 Şevvâl 1204 (17 Temmuz 1790) tarihinde Pazartesi günü İstanbul-Kadıköy'de tamamlamıştır.⁶⁴ Ancak daha sonraki süreçte Safer 1208 (Eylül 1793) tarihinden sonra nüsha kenarlarına notlar eklemek suretiyle eseri tekrar güncellemiştir.⁶⁵

Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3 nüshasına göre Ahıskavî otobiyografisinin de ilk halini Receb 1190 (17 Ağustos 1776) tarihinde 44 yaşında kaleme almıştır.⁶⁶ Süleymaniye Ktp., Esad Efendi nr. 2127 nüshasına göre ise eserini "muhtasar" olarak ikinci defa telif etmesi dolayısıyla Ahıskavî,

62 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 643a.

63 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 583/5, 325b.

64 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 688b.

65 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 644a.

66 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 583/3, 373b.

29 Şevvâl 1204 (17 Temmuz 1790) tarihinde 58 yaşında otobiyografisini de tekrar yazmış ve ilerleyen yıllarda Safer 1208 (Eylül 1793) tarihine yani 62 yaşına kadar otobiyografisini güncellemeye devam etmiştir. Ahıskavî'nin Halet Efendi'deki otobiyografisi çok genç yaşta yazılmasına rağmen daha hacimlidir; ancak 1776 sonrası yoktur. Esad Efendi'deki otobiyografisi ise muhtasar ama daha kâmil bir otobiyografidir. İlk otobiyografi (Halet Efendi nr. 583) Ahıskavî'nin doğumundan itibaren 40 küsur yıllık hayatını "ayrıntılı" olarak işlemektedir. İkinci otobiyografi (Esad Ef. nr. 2127) ise "(Ahıskavî'nin eğitimi, tanıştığı kişiler ve onlar hakkındaki anıları, seyahatleri vs.) daha az ayrıntıları olması hasebiyle "muhtasar" ama 60 küsur yıllık hayatını anlatıyor olması cihetiyle "kâmil" bir içeriğe sahiptir.

Tespitlerimize göre genelde Ahıskavî'nin biyografisi hakkında bilgi veren tüm araştırmacılar ve Osmanlı biyografi yazarları Esad Efendi nr. 2127 nüshasını kullanmıştır. Bu çalışmamızda biz, bilinmeyen ve müellif hattı olan nüshayı (Halet Efendi nr. 583/3 vr. 368a-373b) da dikkate alarak her iki farklı nüshadaki otobiyografiyi mezcedip Ahıskavî'nin otobiyografisini yeniden inşa etmeye çalıştık.

Eser toplamda bir mukaddime (fatıha), üç râmûz ve bir hatime olmak üzere her biri birer cilde tekâbül eden beş ana bölümden oluşmaktadır. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi nr. 2128'deki nüshanın girişindeki fihristte belirtildiğine göre eserin genel olarak bölüm başlıkları şöyledir:⁶⁷

Fâtihatü'r-Revâmîz [Mukaddime] (I. Cilt): 7 Bab'dan müteşekkildir.

1. İlmin fazileti, ilim ehlinin izzeti ve tarifi
2. İlmin hakikatının ortaya konulması, onun taksimi, kısımlarının ve çeşitli ilim dallarının açıklanması
3. Melekler ve sekaleyn'den olan ilim sahipleri (ulu'l-ilm) bahsi
4. Ulviyyat bahsi: felekler, yıldızlar ve diğerleri.
5. Süfliyyat bahsi: anasır-ı erbaa, buhâr (hava) ve nehirler (enhar)
6. Yer yüzü iklimleri (coğrafyası) ve ülkeleri
7. Zaman bahsi.

Bu bölüm ilmin tanımı, mesaili, mebadii, mevzusu, ilim sahipleri, çeşitli ilimler, çeşitli coğrafya ve toplumlar, insan-bitki ve hayvanat, Kur'an kıssaları (İslam öncesi çeşitli kavimlerin) vb. konuları ihtiva etmektedir.

67 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2128, 1a.

Birinci Râmûz (II. Cilt): Üç mezmurdan müteşekkildir.

1. Merâmîz: Adem ve İsa a.s. arasındaki bir grup peygamberlerin ve İsrail oğulların menakıbı.
2. Merâmîz: İsmail a.s. ve Halid b. Sinan a.s. kadar gelen diğer bir grup peygamberin menakıbı.
3. Merâmîz: Geçmiş ümmetler, önceki asırlar, cahiliye devrinin ileri gelenleri, meşhur hukema ve şairler, çeşitli milletler vb.

Bu bölüm görüleceği üzere Hz. Peygamber öncesi tüm peygamberler ve kavimlere ayrılmıştır. Burada bu dönemlere ait peygamber menakıbına ve tarihsel olaylara yer verilmiştir. Bunun yanında geçmiş ümmetler, önceki asırlar, cahiliye devrinin ileri gelenlerin, meşhur hükema ve şairlerin hayatları, çeşitli milletler vb. konuları ihtiva etmektedir.

İkinci Râmûz (III. Cilt): Üç mezmurdan müteşekkildir

1. Merâmîz: Hz. Peygamber'in menakıbı ve [Hulefa-i Râşidîn dönemi]
2. Merâmîz: Sahabe tabakatı, ehl-i beytin menakıbı
3. Merâmîz: Sahabî, Emevi ve Abbâsî halifelerinin menakıbı, zafer kazanmış (müteğallib) müslüman hükümdarların tabakatı.

Bu bölümde Hz. Peygamber'in hayatına, savaşlarına, diğer hükümdarlara yazdığı mektuplarına ve gönderilen heyetlere, şemaline ve vefatına, Hz. Ebubekir'in ve diğer (râşid halifelerin) hilâfet ve bey'atlerine, sahâbelerin hayatlarına, ehl-i beytin menâkıbına, Hz. Peygamberin eşleri, çocukları, amcaları, halaları ve kölelerinin menakıbına, sahabeden halife olanların ve cennetle müjdelenenler ile Emevî ve Abbâsî halifelerinin menakıbına yer verilmiştir.

Üçüncü Râmûz (IV. Cilt): Alimler, imamlar ve büyüklerin önde gelenlerinin (tabiin ve tebe-i tabiin, müçtehid imamlar, mezhep alimleri, nahivciler, kurrâ ve hafızlar, müslüman şairler) tabakâtı, müslüman milletler ve bunların fırkaları.

Bu bölüm Ahıskavî'nin çalışmamıza konu olan otobiyografisini de içeren bölümdür.⁶⁸

68 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 641b-644a; Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 368a-373b.

Hâtıme (V. Cilt): Küçük kıyamet (ölüm ve ölümün şiddeti), bedenden ayrılan ruhların bahisleri, büyük kıyamet ve kıyamet saatiyle alakalı hususlar, [ahiret alemi].

Görüldüğü üzere Ahıskavî bilginin tanımı ve bilimler bahsiyle eserine başlamış (mukaddime/fâtıha) kıyamet ve ahiret alemi ile sonlandırmıştır. Bilimler ansiklopedisi, peygamberler tarihi, siyer ve sahabe hayatı (hayâtü's-sahabe), hilafet tarihi, ulema ve şairler biyografileri (tabakâtü'l-ulemâ, terâcimu'l-ulemâ ve tezkiretü'ş-şuarâ), hükümdarlar tarihi, kıyamet ve ahiret alemi gibi çok çeşitli ve zengin içeriğe sahip olan bu kitap Ahıskavî'nin en önemli eseridir.

Abdullah el-Ahıskavî kaleme aldığı beş ciltlik ansiklopedik eserinin üçüncü "râmûz"unda (IV. Cild) aynı zamanda bir Osmanlı alimi olan babası ve kendisine müstakil bir başlık açarak yukarıda mevzuu bahis olan icazet ve otobiyografi literatürüne önemli bir katkı sunmuştur. Özellikle babası ve kendisinin hocalarına ve okudukları eserlere ve hocalarından aldıkları icazet suretlerine yer vermesi bu bölümü bir icazetnameye dönüştürmektedir. Ancak metni icazetnameden ayıran en önemli husus müellifin bölümün başlığını müstakil olarak otobiyografi literatürünün en temel kavramlarından olan "Terceme" kelimesinin yer aldığı "Tercemetü Câmiî'l-kitâb, Tercemetü'l-musannif" şeklinde başlıklandırmasıdır. Buna paralel olarak müellif bu bölümde sadece tedris hayatına değinmemiş, seyahatlerine, ilişki kurduğu ulema ve devlet adamlarına, babası, annesi ve kardeşlerine ayrıca da kendi aile hayatına da değinmiştir.

Dolayısıyla bu bölüm tam bir ben-anlatısı olarak tezahür etmiş olmakla beraber, eserin tümü için onun müstakil bir ben-anlatısı olduğu söylenemez. Yani tüm ciltlere nispetle bu bölüm esere entegre edilmiş "kısmî" ben-anlatısıdır. Ancak baştan sona yazarın kendini anlatma motivasyonu yazılmış olması ve tüm hayatını konu alması cihetiyle ise bu bölüm "müstakil" bir ben-anlatısı olup "Abdullah el-Ahıskavî'nin otobiyografisi" hüviyetindedir.⁶⁹

69 Ben-anlatılarının bir literatür olduğu hakkında özgün çalışmalar ortaya koyan Selim Karahasanoğlu'nun neyin ben-anlatısı olduğuna dair şu ifadeleri dikkate değerdir: "Ben, müstakil olarak kişinin kendisinden bahsetmek üzere, sadece ve yalnız bu motivasyonla kaleme aldığı metinlerin ben-anlatısı olarak tasnif edilmesi eğilimindeyim [...] Osmanlı tarih yazımının uzun süre tecrübe ettiği en büyük noksanlardan birisi "tarihi insanlı yazmak" olmalıdır. Ben-anlatıları bu bakımdan gerçek bir boşluğu doldurma potansiyeline sahiptirler. İnsanın kendisini nasıl gördüğü yahut nasıl göstermek istediği ne kadar da değerlidir. Ben-anlatıları, insanın görmek/göstermek istediği kimliğinin/kişiliğinin takibine imkân vermesi yönüyle paha biçilemez kaynaklardır". Karahasanoğlu, "Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları, Sınırları", 224.

Nitekim Ahıskavî bunu ilgili bölümün başlığında açıkça zikrederek bunun bir “terceme-i hâl/otobiyografi” olduğunu müstakilen ifade etmiştir. Otobiyografisinde “benlik motivasyonu”⁷⁰ o denli güçlüdür ki Ahıskavî, kendisini ulemanın son halkası görmüş ve muhtemelen de bu maksatla otobiyografisinin başlığında kendisini “...hâtimetü'l-ulemâ ve'l-musannifin/alimlerin ve yazarların son halkası/sonu”,⁷¹ “...hâtimetü'l-Hanefiyye/Hanefîlerin son halkası”⁷² olarak tanımlamıştır. Şöyle ki:

تَرْجَمَةُ جَاهِ النَّخَاعَةِ الْخَفِيَّةِ
هَيْسًا الَّذِي عَبْدُ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَقْسَمِيِّ بِمَوْلَانِيَّةٍ

Süleymaniye Ktp., Halet Efendi
nr. 583/3, 368a.

تَرْجَمَةُ الْمُصَنِّفِ جَامِعِ الْكِتَابِ
خَاتَمِ الْعُلَمَاءِ وَالْمُصَنِّفِ

Süleymaniye Ktp., Esad Efendi,
nr. 2127, 641b

Bununla beraber Ahıskavî, eserin kendi hattıyla yazılan nüshası ile ve onun kontrolünden geçen nüshasında da bu tabirinin üzerinde durmuştur. Esad Efendi koleksiyonundaki nüshasında (nr. 2127), otobiyografisinden sonra alimlerin biyografilerine yer vermemiş ve doğrudan “terâcimü’ş-şuarâi'l-İslâmiyye”⁷³ başlığı altında şairlerin biyografilerine intikal etmiştir. Eserin Halet Efendi koleksiyonundaki müellif hattı nüshasına (nr. 583/3) göre ise kendisini Hanefî uleması arasında göstermiş ve otobiyografisini üçüncü “râmûz” (IV. cild) sonlarında yer alan Hanefî ulemasının sonuna eklemeyecek cildi tamamlamıştır. Muhtemelen de bu kurgusu gereği zincirin kendisinden önceki halkası olan babasının biyografisine, otobiyografisinin hemen öncesinde değinmiştir.⁷⁴

Ahıskavî terceme-i hâlini kendisiyle sınırlandırmamış; dedesinin evliliklerine ve bunun babasında yarattığı sıkıntılara, babasının çocukluk hatıralarına, aldığı eğitime, ilmi seyahat ve çalışmalarına da değinmiştir.

70 Kavram hakkında detaylı bilgi için bkz. Karahasanoğlu, “Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları, Sınırları”, 218-219.

71 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 641b.

72 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583nr. 583/3, 368a.

73 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 644a.

74 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583nr. 583/3, 368a-369a.

Ahıskavî'nin otobiyografisi kategorik olarak şöyle tasnif edilebilir:

a. Babasının hayatı:

- Kimliği (milliyeti)
- Ailevî sıkıntıları
- İlim tahsili
- Vezir Yusuf b. İshak Paşa ve kardeşi Ali b. İshak ile ilişkileri
- Vefatı ve Vasiyeti

b. Abdullah el-Ahıskavî'nin hayatı:

- Doğumu ve babasıyla olan münasebeti ve onunla ilgili hatıraları ve ilk eğitim süreci
- Vezir Yusuf b. İshak Paşa ile hatıraları ve paşanın vefatı
- Ablasının evliliği
- Annesinin ikinci evliliği ve vefatı
- Buhran dönemi
- İlim tahsil süreci: ilmî seyahatleri, okuduğu hocalar ve eserler, aldığı icazetler.
- Tedris dönemi: İstanbul-Saraybosna dönemi
- Hac yolculuğu: Çeşitli şehirler ve önemli kabir ziyaretleri, ilmî toplantılar⁷⁵
- İstanbul'a dönüş: hocalık, evliliği ve aile hayatı
- Telif ettiği eserler.

Ahıskavî'nin Otobiyografisi

"Kitabın derleyeninin (câmi)/müellifi ve Hanefîlerin son halkası'nın (hâtime-tü'l-Hanefiyye) tercemesi" şeklinde bir başlıkla otobiyografisine giriş yapan Abdullah el-Ahıskavî kendisini "Ziyaeddîn Abdullah b. Muhammed el-Akıs-kavî/el-Ahıskavî el-Uzğûrî (el-Ezğûrî) el-Orpalâvî (Orpûlâvî)" olarak tanı-

75 Abdullah el-Ahıskavî'nin hayatında önemli bir yer tutan bu yolculuk onun yoğun seyahatler ve ziyaretler dönemini teşkil etmektedir. Saraybosna'dan başlayan bu yolculuğu sırasında ziyaret ettiği yerler ya da yolculuk rotası şöyledir: Belgrad, Vidin, Ruscuk ve Varna Körfezi, İstanbul, Filistin, Beytül-Makdis (Kudüs), Şam (Dımaşk) seyahatleri: (manevi ziyaretler: Hz. Musa, Hz. Dâvud, Hz. Üzeyr (a.s.), İsmoil (Samuel) ve Hz. Lut (a.s.), Hz. İbrahim (a.s.) ve eşi Hz. Sare, Hz. İshak, Hz. Yakub ve eşi Hz. Yusuf'un (aleyhimüsselam) vd. peygamberler ile bazı sahabe kabirleri), çeşitli ulema meclislerine iştirak, Hac menâsiki ve dönüş.

tır.⁷⁶ Bu bölümde otobiyografisinde babasına da değinen Ahıskavî'nin, kendisi ve babasının hayatına dair anlatıları ve anıları kesitler halinde verilerek ve kendi anlatısının dışına çıkmadan, yani sadece onun verdiği bilgiler dikkate alınarak ilim tahsil ve tedris dönemi, seyahatleri, telif çalışmaları, ulema ilişkileri, ailesi, çocukları kısacası tüm hayatı işlenecektir. Anlatılarda Halet Efendi nr. 583/3'de yer alan müellif nüshası dikkate alınmış ancak; Esad Efendi nr. 2127 nüshasında olup önceki nüshada yer almayan bazı pasaj ve içerikler de dikkate alınarak ilgili bölümdeki anlatılar tamamlanmıştır. Ahıskavî'nin kendi ifadesiyle verdiğimiz pasajlar literal tercüme halinde olmakla birlikte metnin akışına uygunluğun sağlanması babında manen serbest tercüme yoluna da gidilmiştir.

1. Babasının Kısa Biyografisi

Kendi ismini verdikten sonra Ahıskavî, babası Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah ed-Dağıştânî'nin kısaca hayatına değinerek onun ahlaki hakkında özveriyle bahsetmiş, fakih bir zat olduğunu belirterek akabinde onu şöyle tanıtmıştır.

“Babam Muhammed müttakî, alim bir adamdı. Din ve verâ sahibi biriydi [...]. Aslen, şimdilerde Dağıştan denen el-Lân ülkesinde bulunan Lakziye(den olup) ve Âvâr⁷⁷ nahiyesinin Huçûb köyündendir.”⁷⁸

Kendisini babasının ve annesinin mensubiyeti ile yaşadığı yörenin halkı üzerinden Türk olarak tanıtan Abdullah el-Ahıskavî aslının Türklere dayanıldığını açıkça ifade etmektedir. Onun bu Türklük vurgusu kendisini, özetle Türk atalarını (tarihini) anlatmaya ve kendi dönemine kadar bölgedeki Os-

76 Eserin yazmaları arasında müellifin şehir nispeti farklı ibarelerle verilmiştir. Müellif hattı ile müellif tashiinden geçen her iki nüshada da farklı kullanımlarla Ahıska ibaresi “Akıska” (Ahıskavî'nin *Revâmîzu'l-a'yân*, Halet Efendi nr. 583-3, 368a) ve “Ahışa” (Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Halet Efendi nr. 583-3, 369b; Esad Efendi nr. 2127, 642b), “Akışa” (Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Esad Efendi nr. 2127, 640b, 642b) şeklinde ifade edilmiştir. Ancak metin içince müellif atıflarında günümüz çalışmalarına göre daha doğru olduğu ifade edilen “Ahıska/Ahıskavî” nispeti kullanılacaktır (Cahit Baltacı, “Abdullah Ahıskavî”, 80-81).

77 Osmanlı coğrafyasında Dağıştan bölgesinde bir kaza olarak belirten Âvâr kaynaklarda “Avarya” olarak belirtilmektedir. Bk. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Yayınları, 2017, 63.

78 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 368a.

manlı ve öncesi Türk tarihini icmâlen sunmaya kadar götürmüştür.⁷⁹ Bu kısa tarihi tekrar kendi babasına ve onun kısa hayatına bağlayan Ahıskavî bunu şöyle anlatır:

"İşte bu diyarın nahiyelerinden biri olan Âvâr nahiyesi ve onun köylerinden biri de vardır ki Huçûb denilmektedir. Babamın doğumu da burada olmuştur. Ve o burada yetişmiştir. O çok Kur'an okurdu. Şer'î ilimleri döneminin ulemasından aldı. Ve çok güzel yazardı. Kendisi (gençlik dönemini) şöyle anlatırdı:

"Boylanıp büyüdüğü(m)de annemi kaybettim ve baba(m) başka bir kadınla evlendi. Sonra onun bu kadından çocukları oldu. Ve bu kadın bana eziyet etmeye ve çocukları ise beni rahatsız etmeye başladı. Öyle ki, daralmaya başladığımda bir mushafa yöneldim ve onu kendi hattımla yazdım. Ve onu bir yakınlık ve (sıkıntılımdan) kurtulmak için Allah'ın mülküne vakfettim. Ki bu amaçla (Hicaz'da bulunan) babamın çağrısının bana ulaşmasını ümit ediyordum. Sonra hemen vatanımdan (firâr eder gibi) ayrıldım. Ve azıksız bir şekilde bineksiz ve yaya olarak Kabe'ye Beytül-haram'a doğru (yola çıktım)."

Görüldüğü üzere bu pasajlarda Ahıskavî babası Muhammed ed-Dağüstânî'nin doğumuna ve ilk eğitimine, gençlik yıllarında annesinin vefatı sonrası babasının ikinci evliliğiyle başlayan sıkıntılı sürece değinmiştir. Öyle ki, onu vatanından ayrılmaya götürece kadar kötü olan bu dönemde ed-Dağüstânî bir kaçış yolu aramış ve babasının Hicaz'da olmasını da fırsat bilerek adeta bir düşmandan kaçır gibi hiçbir hazırlık yapmadan Hicaz'ın (Hac) yolunu tutmuştur. Babasının bu Hicaz yolculuğu sonrası tekrar Ahıska'ya döndüğünü belirten Ahıskavî onun gençlik dönemini şöyle anlatmıştır:

(Babam burada) Kabe'yi ziyaret edip, hacın menâsikini tamamladıktan sonra oradan ayrılarak Gürcistan ülkesinin başkenti olan Akıska/Ahışha'ya geri döndü. Orada kendisine Ahmed b. Şah Hüseyin denen alim ve fakih meşhur bir zat vardı. Ve kendisi bu diyarda Kelimecî Efendi diye tanınırdı. Babam onunla tanışmış. O, Arapçayı çok güzel konuşmuş, Türkçe ve Gürcüce bilmiyormuş. Ve (babam) onunla Arapça konuşuyormuş. Kelimecî (Efendi) alim, fâzıl, asil ve celâl sahibi Allah'ın dinini ihya için gayret gösteren [...] bir zatmış. Bu zat babamdaki fazileti görüp, ondaki ilim ve verâya

79 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 368a-369a.

şahid olunca onu çok sevmiş ve vatanına geri dönmesine mani olmuş. Ve onu insanlara tanıtmış ve insanlar babamı çok beğenmiş ve (Burada) kendisine Kethudâ Kulu (Abd Kethudâ) denilen ve bu insanların zenginlerinden olan bir adam babamla tanışmış. Bu adam Akıska (Ahıska) kasabalarının doğusundaki köylerindenmiş [...] ve buraya Urpala/Orpala denilirmiş. Bu zat babamı alarak bu köye getirmiş ve köy ahalisine ve kendi (mescidi)ne imam tayin etmiş. Sonra babam için bir ev inşa ettirerek onu bir kadınla evlendirmiş ve bu kadınla yaklaşık iki yıl yaşamış sonra (hanımı) vefat etmiş.”⁸⁰

Ahıskavî'nin bu anlatısına göre babası Muhammed ed-Dağistanî doğduğu köyü olan Huçûb'a babasıyla dönmemiş ve aynı coğrafyada bulunan Ahıska'ya gitmiştir. Nitekim orada tanıştığı Kelimecî Efendi diye tanınan Ahmed b. Şah Hüseyin onun ilmini ve faziletini takdir etmiştir. Bundan dolayı onun vatanına dönmesine mani olarak onu, Ahıska halkına ve oranın ileri gelenlerine tanıtmıştır. Muhtemelen Kelimecî Efendi'nin referansı ile buranın zenginlerinden olan Kethudâ Kulu'nun (Abd Kethudâ) dikkatini çeken Muhammed ed-Dağistanî hayatında önemli bir değişikliğe sebep olacak bir fırsat yakalamıştır. Kethudâ Kulu'nun himayesiyle oğlu Abdullah el-Ahıskavî'nin de doğduğu köy olan Urpala/Orpala'ya giderek yeni bir hayata başlamıştır. Burada kendisine imamlık vazifesi verilmiş ve ikameti için bir ev yapılarak bir hanımla evlendirilmiştir.

2. Ahıskavî'nin Doğumu ve Çocukluk Dönemi

Babasının bu ilk hanımının vefatı üzerine daha sonra annesiyle evlendiğini belirterek anlatıyı kendisine bağlayan Abdullah el-Ahıskavî annesinin de Türk bir aileye mensup Rebîa binti (Çekuczâde)⁸¹ Ali et-Türkî olduğunu açıkça ifade etmiştir. Uzğûr⁸² kasabasının sakinlerinden biri olan annesinin

80 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 369a.

81 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 639b.

82 Yaptığımız detaylı araştırmalar neticesindeki tespitlerimize göre bu kasaba Osmanlı arşivlerinde "Azğur" olarak anılmaktadır. Farklı dönemlerde çeşitli bölgelere bağlı olduğu görülen Azğur daha çok Ahıska ve Azğur kalesi ile birlikte kayıtlarda yer almıştır (bkz. AE.SOSM.III, Defter no 37, s. 2648; AE.SMST.III, Defter no 26, s. 1792). Özellikle Osmanlı arşiv kayıtlarında Ali Emiri arşiv belgeleri arasında h. 15 Safer 1171 tarihli bir arşiv belgesinde bu kasabanın başka bir adına daha yer verilmiştir, şöyle ki: "Astkuri" (Bk. AE.SOSM.III, Defter no 93, 7163). Bu belgeye göre Uzğur günümüzde Gürcistan'ın Ahıska kentinin 20 km kuzeydoğusunda yer alan "Astkuri" köyünün eski adıdır. Ahıska'nın Ahaltsihe Belediyesi sınırları içinde yer alan bu köy ve çevresindeki bölgeler (Ahıska-Tiflis-Ahılkelek vd.) Abdullah Ahıskavî'nin anlatısındaki bölgeye uygun düşmektedir. Nitekim yukarıdaki alıntılarda geçtiği üzere Ahıskavî'nin bu köyü tarif ederken kullandığı ifadeler şöyledir: "[...] Akıska (Ahıska) ka-

Urpala/Orpala'da⁸³ babasıyla evliliğinden bahsetmiş, önce ablası Aişe'nin sonra ise kendisinin doğduğunu anlatmıştır. Tam olarak buradan itibaren doğrudan kendi hayatına giriş yapan Ahıskavî bunu şu sözleriyle ifade etmiştir:

"... Sonra ben hakîr, bu mezkur Urpala/Orpala (köyünde) (Aişe'nin doğumundan) iki sene sonra 1144 (1732)⁸⁴ senesinin sonlarında doğdum."⁸⁵

a. Hicretle Dolu Bir Dönem:

Abdullah el-Ahıskavî bu ifadelerinden sonra, uzun süre devam edecek olan sıkıntılı olayların sebep olduğu göçlerle dolu bir dönemin anlatısına başlamıştır. Kendilerini himaye eden zenginlerden olan Kethuda Kulu'nun vefatıyla birlikte çocukluk çağına kadar yaşadıkları Orpala'dan başka diyara yaptıkları zorunlu göçü ve sonrasında yaşadıklarını şöyle dile getirmiştir:

"Çocukluk çağıma geldiğimde köyümüzün sahibi Abd Kethuda vefat etti. Babamın bu köydeki ikametinden hoşlanılmamıştı ve babam buradan Urpala/Orpala köyünün doğusunda yer alan "Ahalkalaki/Ahılkelek (ألكلك)"⁸⁶ kö-

sabalarının doğusundaki köylerindenmiş [...] ve buraya Urpala/Orpala denilmiştir" (bkz Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 369a). Günümüzde de bu köy arşiv kayıtlarında olduğu gibi kalesiyle meşhurdur.

- 83 Kaynaklarda bu köyle ilgili olarak herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Ancak online haritalar üzerinde yaptığımız incelemelerde yukarıdaki dipnotta geçen Astkuri (Uzğur/Azğur) ve Ahıska merkezi arasında Kura nehrinin kenarında ve Ahıska'nın 5 km doğusunda, Uzğur'un ise yaklaşık 20 km uzaklıkta bir "Orpala" kelimesine benzer isimlendirmeye "Orpholo Range" adıyla bir askeri bir bölge tespit edilmiştir. Buranın Ahıskavî'nin bahsettiği ve doğduğu köy olan Urpala/Orpala olduğuna dair kesin bir kaniya ulaşamasa da, buranın gerek isim gerekse Ahıskavî'nin ifadelerinde coğrafi olarak belirtildiği tarife uygun düşmesi açısından dikkate değerdir.
- 84 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 369a. Esad Efendi nüshasına göre ise müellif doğum tarihini "takriben (hicri) 1146 (1734)" olarak ifade etmiştir (Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 639b). Nitekim Akifzâde, Bursalı ve Baltacı da muhtemelen Esad Efendi nr. 2127'deki (vr. 641b) bilgiyi esas alarak bu tarihi (1146/1733-34) dikkate almıştır. Ancak bu nüsha daha sonraki bir tarihte istinsah edilip müellifin gördüğü nüsha olmakla birlikte, biz tercihimizi müellif hattından olan ve müellifin çok erken dönemde yazdığı otobiyografisini ihtiva eden Halet Efendi nüshasından yana kullanarak doğum tarihini hicri 1144 (1732) olarak vermeyi daha uygun gördük.
- 85 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 369a.
- 86 Günümüzde Gürcistan'ın güneybatı kesiminde bulunan tarihi küçük bir kent. Çeşitli dönemlerde farklı konumla (bölge, sancak vs.) anılan bu şehir ve civarındaki bölgeler Osmanlı'nın hakimiyeti döneminde 1717-1730 tarihleri arasında Çıldır Eyaletine bağlı sancaklardan biridir. Bölge daha sonra 1829 tarihinde Rus hakimiyeti altındaki sancaklardan biri olmuştur. Bkz. Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, 12.

yüne göç etti. Burada az bir müddet kaldık, babam burada bir sene kadar bir mescidin imamı oldu...”⁸⁷

Ahıskavî'nin bu ifadelerine göre Kethuda Kulu'unun vefatıyla birlikte babası Muhammed ed-Dağüstânî arkasındaki desteğini kaybetmiş ve köyden sürülmek istenmiştir. Ve bu durum onu başka bir yere hicret etmeye zorlamıştır. Ancak Muhammed ed-Dağüstânî vatanına geri dönmek yerine yakın köylerden birine göç etmiştir. Muhtemelen eşinin yakın çevresi ve Ahıska'nın diğer bölgelerindeki kişilerle olan irtibatı onu bu coğrafyada tutmuştur. Yine bu anlatıya göre Muhammed ed-Dağüstânî tekrar imamlık vazifesine başlamıştır.

Ahıskavî yukarıdaki anlatısının devamında Acem diyarından kaynaklı fitne ve kargaşanın artmasıyla Tiflis ve civarındaki bölgelerde meydana gelen olaylara ve Osmanlı-Safevi savaşına değinerek, bu sıkıntılar dolayısıyla babasının tekrar başlayan göç yolculuğunu şöyle anlatmıştır:

“... [Tiflis ve civarında Acem diyarından kaynaklı meydana gelen fitneler sebebiyle] babam Şam'a hicrete karar verdi ve bizi Dımaşk'a getirdi. Orada Salihyye mahallesinde (Sultan Selim Cami'nin yanında bulunan Muhyiddin İbnü'l-Arabî kabrinin yakınında bir evde)⁸⁸ kaldık. Biz burada iki sene kadar kaldık.”⁸⁹

Buna göre Ahıskavî ve ailesi Dımaşk'a göç etmiş ve burada iki sene kalmıştır. Ahıskavî, Ahıska'dan Şam'a uzanan bu zorunlu göçün nedenini zikretmekle birlikte, babasının onları neden Şam'a (Dımaşk-Salihyye) getirdiğine dair bir bilgi vermemiştir. Bir başka ifadeyle, babası Muhammed ed-Dağüstânî neden kendilerine daha yakın olan Osmanlı'nın diğer bölgelerine değil de Dımaşk'a göç etmiştir? Kanaatimizce Ahıskavî'nin anlatılarından da hareketle babası Muhammed ed-Dağüstânî'nin maddi imkanları çok kısıtlı ve üst düzey yetkililerle irtibatı çok sınırlı biri olduğunu söylemek mümkündür. Bundan dolayı da o, çok mahzun geçen bir ömür sürmüştür. Dımaşk'a ise muhtemelen Hicaz'a yolculuğu sırasında tanıştığı kişiler vasıtasıyla yerleşmiş olabilir. Dımaşk'ta kaldığı dönemde sıkıntıların kendilerini

87 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 369a.

88 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 639b.

89 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 369b.

bir türlü bırakmadığını söyleyen Ahîskavî bir başka göç hikayesine geçmiş ve bunu şöyle dile getirmiştir.

Orada [Dımaşk-Salihiyye] da ihtilaller, [bölgenin] batı[sından gelen] ızdıraplar ve bunun dışında türlü tehlikeler ve musibetler peşimizi bırakmadı. Buradan da göç etmek ve (tekrar) vatana dönmek farz olunca biz de oraya döndük.”⁹⁰

Ahîskavî'nin vatanlarına (Orpala) tekrar dönmeyi “farz” olarak ifade etmesi burada yaşadıkları sıkıntıların ne denli şiddetli olduğuna da işaret etmektedir. Çünkü insanları yüzünden göç etmek zorunda kaldıkları vatanlarına, Dımaşk'ta yaşadıkları sıkıntılar nedeniyle tekrar geri dönmeyi göze almışlardır. Nitekim yukarıdaki sözlerinin hemen devamında Ahîskavî, Orpala'ya geri döndükten sonra rahata kavuştuklarını açıkça belirtmiştir. Bu hususla ilgili düşüncelerini ve orada tanıştıkları Vezir Yusuf b. İshâk Paşa et-Tiflîsî'nin (ö. 1156/1743 (?)) babası ve kendisine olan yardımlarını şu ifadelerinde anlatmıştır:

“[...] ve doğduğumuz yerler olan köyümüzde rahat bulduk. Bu arada merhum Vezir Yusuf b. İshâk Paşa et-Tiflîsî⁹¹ babamı çok beğendi, onu yanında tuttu ve ikramda bulundu. Onu kardeşi Ali b. İshak'ın yanında hacca gönderdi. Sonra babam hacca gitti [...]”⁹²

Bu satırlardan sonra babasının kısa hac hatırasına (h. 1150)⁹³ değinen Abdullah el-Ahîskavî daha sonra babasının köyüne geri dönüşünü ve onu nasıl kaybettiğini şöyle anlatmıştır:

“... Babam köyümüze geldi ve bana Kur'an öğretmeye ve beni eğitmeye başladı. (Tahsilimde) Kur'an'ın yarısına geldiğimde babam hastalandı ve ecel vakti gelinceye değin hastalığı artarak ilerledi (ve vefat etti İnnâ li'l-lâhi ve innâ ileyhi râciûn.) ve beni çocuk (başıma) terk etti. Cenazesine vezir ve ülkenin kendisinden alt rütbedeki ileri gelenleri katıldı. Merâsim yapıldı ve (babam) güneş nehrinin sahilinde yüksekçe bir kabre defnedildi.”⁹⁴

90 Ahîskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 369b.

91 Ahîskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 640a.

92 Ahîskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 369b.

93 Ahîskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 640b.

94 Ahîskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 369b.

Babasının bu ani hastalığı ve aralarından ayrılışına çok üzüntü duyan Ahıskavî, konuyu babasının yokluğunda kendilerine sahip çıkan vezir Yusuf Paşa'ya getirmiş ve aralarında geçen diyaloga şöyle yer vermiştir:

"[...] Vezir Yusuf Paşa (törenden) ayrılınca, ben henüz çocukken beni (yanına) çağırды ve beni teselli ederek şöyle dedi: "Korkma! Allah'ın izni ile ben sana yeterim!" Allah ondan razı olsun kılık kıyafet ve harcamalar hususunda bize ihtiyacımızdan fazla infakta bulundu [...]"⁹⁵

Söz konusu vezirden övgüyle bahseden Abdullah el-Ahıskavî, onun bu iyiliklerinin ölünceye kadar devam ettiğine özellikle vurgu yapmıştır. Daha sonra ise konuya tekrar babasını dahil eden Ahıskavî, babasının ablası ve kendisine yazdığı vasiyetine değinerek, vasiyet metnine baştan sonra yer vermiştir. Vasiyetinde özellikle Kur'ân-ı Kerim üzerine yoğun bir şekilde vurgu yapan babası çeşitli ayetlere yer vererek ve surelerden alıntılar yaparak onlara ahlaki öğütler nasihat etmiştir. Sonunda ise kendilerinin özellikle sürekli okumalarını istediği bir duaya yer vermiştir.⁹⁶ Bu vasiyetin sonrasında babasından övgüyle bahseden Ahıskavî bunu şöyle dile getirmiştir:

"... Babam fâzıl, âbid, müttakî, iffet sahibi (afif), dünyaya karşı zâhid ve dünyaya ehline ve malına karşı, geçiminde azla yetinen, haram ve şüpheli şeylere düşmekten sakınan biriydi. Geçiminde sadece kendi eliyle çalışıp ve alın teriyle kazandığından razı olurdu. İnsanlardan herhangi birine ihtiyacını arz etmez ve onu yalnızca Allah'tan isterdi. Kimseden de bir şey almazdı [...]"⁹⁷

Ahıskavî babası hakkındaki bu övgülerin akabinde yine Yusuf Paşa ile ilgili bir anısına ve Kur'ân-ı Kerim mushafı hakkında babasıyla olan hatıralarına değinmiştir.

b. Kısa Süren Buhrân Dönemi

Yukarıda da anlatıldığı üzere Abdullah el-Ahıskavî, en büyük dayanağı babasının vefatıyla birlikte hüzne gark olmuş ve Vezir Yusuf Paşa'nın himayesi sayesinde bir müddet rahatlık içinde yaşamıştır. Ancak Vezir Yusuf Paşa'nın

95 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 370a.

96 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 369b-370a.

97 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 370a.

vefatı sonrasında başlayan sıkıntılı süreçte kısa bir buhran dönemi geçirmiştir. Bu dönemi, buna sebep olan annesi ve ablasıyla ilgili yaşadıklarını ve ilmi serüveninin ilk sürecini şöyle anlatmıştır:

"[...] Babam vefat edince ablam Aîşe ilim ve Kur'ân ehli (Sâlih b. Ali adında)⁹⁸ bir adamla evlendi. Biz annemin doğum yeri ve Uzğûr kasabası yakınlarındaki Ahîsha beldesine gittik. Bu kasabada Kur'ân ve bazı risaleler okudum (tahsil ettim). Bu esnada Vezir Yusuf Paşa vefat etti. Sonra annem başka bir köyden bir adamla evlendi ve adam onu alıp götürdü. (Eniştem) de ablamı götürdü ve tek başıma kalakaldım. Ben de annemle ablam arasında tereddütte kalan buluş çağımında çocuk halimle, şaşkınlık ve dalâlet vadilerine atıldım. Eğitimi tamamlamamıştım. [Ve bu konuda] bana sahip çıkacak kimsem de yoktu. Derken annem vefat etti ve (bu durum) şaşkınlık ve dalâletimi arttırdı. Şeytan benimle oynuyor ve eğitime yönelmeme engel oluyordu. Tâ ki Rabbimin lütfu ve hüsn-ü inâyeti ve daha nice muvaffakiyeti bana erişinceye kadar. O bana ilmi sevdirdi ve onu gönlümde süsledi ve cehaleti de nahoş gösterip onu, izahı uzun türlü sebepler ve şeylerle gözümde çirkinleştirdi [...]"⁹⁹

Buraya kadar geçen tüm anlatılarda da görüleceği üzere çocukluk döneminden beri hayatının birçok safhasında sıkıntılı ve göçlerle dolu bir dönem geçiren Abdullah el-Ahîskavî babasının vefatıyla sığındığı ve arkasına yaslandığı dayanağını da yitirmiştir. Bu hazin olaydan sonra ablası ve annesinin evlilikleriyle beraber her ikisi de yaşadıkları köyden başka bir köye gitmiş ve Ahîskavî ikisi arasında tereddütte kalmıştır. Ancak onun asıl tasası, eğitimi ile ilgili olmuştur. Çünkü kendi ifadesiyle Ahîskavî, eğitimi tamamlamamış ve hususta kendisini himaye edecek kimsesi de kalmamıştır. Annesinin vefatıyla birlikte artan acıları onu şeytanın oyuncağı haline getirmiş, ilimden ve ilim tahsil gayesinden uzaklaştırmıştır. Ancak lutf-u ilâhi ona, ilmi güzel ve cehaleti ise çirkin göstererek, kendisini bu halden kurtarmıştır.

98 Ahîskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 641b.

99 Ahîskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 370a-370b.

3. Tahsil Dönemi: (Kars-Erzurum-Amid-Kahire)

Buradan itibaren detaylı olarak tahsil hayatına yer veren Ahıskavî, ilim için gurbete yönelmiş ve hicrî 1164 (1747) yılında Ahıska'dan ayrılmıştır. Sonbahar mevsiminde yola çıkan Ahıskavî başlangıçta İstanbul'a gitmeye niyetlendiğini belirtir ancak Batum'a geldiklerinde uzun süre devam eden fırtına, yağmur ve kar yağışı gibi kötü hava şartlarının hâkim olduğu mevsim nedeniyle Kars'a dönmüştür. Burada İsmail b. Muhammed eş-Şîrvânî el-Berküşâdî'den dil ilimleri, edebiyat, usûlü'd-dîn ve aklî ilimlerde dersler almıştır. Bu dersler akabinde kendisine icazet de veren hocası İsmail el-Berküşâdî ona "dinin ışığı" anlamına gelen "Ziyâüddîn" lakabını takmıştır.¹⁰⁰

Ahıskavî'nin İsmail el-Berküşâdî'den okuduğu eserler şunlardır:¹⁰¹

Tablo 1

Ahıskavî'nin İsmail el-Berküşâdî'den okuduğu eserler ve müellifleri

Alan	Eser	Müellif
Dil İlimleri	<i>el-Muhtasarü'l-meânî</i> ¹⁰²	Sadeddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390)
	<i>el-Kâfiye</i>	İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249)
	<i>eş-Şâfiye (Şerhü'l-Kâfiye)</i> ,	Molla Câmî, Abdurrahman Câmî (ö. 898/1492)
Fıkıh Usûlü	<i>et-Tenkîh</i>	Sadrü's-şerîa (ö. 747/1346)
	<i>et-Telvîh Şerhu't-Tenkîh</i>	Sadeddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390)
Hadis Usûlü	[<i>er-Risâle</i>]	Birgivî (ö. 981/1573)
	<i>Şerhu'l-Birgivî</i>	Kara Dâvud el-Karsî (ö. 1169/1756)
Tefsir	<i>Tefsîru Beyzâvî</i>	Beyzâvî (ö. 685/1286)
Kelam (Usûlü'd-dîn)	<i>el-Akâidü'n-Nesefiyye</i>	Ebû Hafs Necmeddîn Ömer en-Nesefî (ö. 537/1142)
	<i>Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye</i>	Sadeddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390)
	<i>Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâidi'n-Nesefiyye</i>	Hayâlî (ö. 875/1470 [?])
	<i>İsbâtu'l-vâcib</i>	Celâleddîn ed-Devvânî (ö. 908/1502)
	[<i>Hâşiye alâ Şerhi İsbâti'l-vâcib</i>]	Mirzâcân eş-Şîrâzî (ö. 994/1585)
	<i>Hâşiye alâ Hâşiyeti ala Şerhi İsbâti'l-vâcib</i>	Hüseyn el-Halhâlî (ö. 11/17. Yy.)

100 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 370b.

101 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3,370b.

102 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 641b.

Tablo 1 devamı

Ahıskavî'nin İsmail el-Berküşâdî'den okuduğu eserler ve müellifleri

Felsefe ve Hikemi İlimler		
Mantik	<i>er-Risâletü'l-Esîriyye (İsâgûcî)</i>	Esîrüddîn el-Ebherî (ö. 663/1265 [?])
	<i>Şerhu'l-İsâgûcî (el-Fevâidü'l-Fenâriyye)</i>	Molla Fenârî (ö. 834/1431)
	<i>Hâşiye ale'l-Fevâid</i>	Kul Ahmed (ö. 950/1543 [?])
	<i>Şerhu'l-İsâgûcî</i>	Hüsâmeddîn el-Kâtî (ö. 760/1359) ¹⁰³
	<i>Âdâbu'l-münâzara</i> ¹⁰⁴	[?]
Hikmet	<i>Hidâyetü'l-hikme</i>	Esîrüddîn el-Ebherî (ö. 663/1265 [?])
	<i>Şerhu Hidâyeti'l-hikme</i>	Kadı Mîr Muînüddîn el-Meybûdî (ö. 909/1503-1504)
	<i>Hâşiye alâ Şerhi Hidâyeti'l-hikme</i>	Muslihüddîn er-Lârî (ö. 979/1572) ¹⁰⁵
	<i>Hikmetü'l-ayn</i>	Necmüddîn el-Kâtîbî (ö. 675/1277)
	<i>Şerhu Hikmeti'l-ayn</i>	Mübârekşâh el-Mantukî (ö. 734/1334)

İsmail el-Berküşâdî'nin derslerinden sonra Kars'tan ayrılan Abdullah el-Ahıskavî önce Erzurum ve Cizre şehirlerine uğramış ve buranın ileri gelen ilim erbabıyla görüşmüştür. Ancak o asıl olarak eğitimini, seyahatinin ikinci önemli durağı olan Amid şehrinde ilerletmiştir. Ahıskavî Kars'tan sonraki bu uzun tahsil sürecinin ilk safhalarını ise şöyle anlatmıştır:

“... Sonra 1172 (1758) yılının Muharrem (Eylül) veya Safer (Ekim) ayında Kars'tan Diyarbakır'a geçtim. Ve Erzurum olarak bilinen Büyük Ermenî ülkesinin Calikla/Kalikala şehrine vardım. Orada birkaç gün kaldım. Buranın bilinen önde gelen alimleriyle karşılaştım. Şehrin Müftüsü olan kişiden istifade ettim ve orada el-Fâzil Camdâr¹⁰⁶ (Câmendâr)¹⁰⁷ ile bir araya geldim. Sonra oradan el-Cezire (Cizre) bölgesinin şehirlerinden olan Amid'e doğru çıkarak (şehre vardım) [...] Bu şehirde es-Seb'atü's-Seyyâre olarak bilinen¹⁰⁸ reîsü'l-kurrâ'dan Kur'an ve el-Mukaddimetü'l-Ceziriyye'yi okudum.¹⁰⁹ Ve orada alim, fâzıl, zamanın yegânesi, çağının eşsiz, mâkûl ve

103 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127., 642a.104 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127., 642a.105 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127., 642a.106 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 370b.107 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127., 642a.108 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127., 642a.109 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127., 642a.

menkûlu bir arada cem eden, usul ve fûrua sahip ve Küçük Ahmedzâde diye bilinen Ebu Bekr b. Ahmed'in derslerine katıldım..."¹¹⁰

Abdullah el-Ahıskavî, hakkında övgüyle bahsettiği Küçük Ahmedzade olarak tanınan hocası Ebû Bekir b. Ahmed el-Âmidî'den (ö. 1190/1776-77)¹¹¹ çeşitli alanlara dair eserler okumuş ve ondan mülâzemet atmıştır.¹¹² Ahıskavî'nin bu derslerde ondan okuduğu eserler şunlardır:¹¹³

Tablo 2

Ahıskavî'nin Küçük Ahmedzâde'den okuduğu eserler ve müellifleri

Alan	Eser	Müellif
Fıkıh Usûlü	<i>Muhtasaru'l-müntehâ</i>	İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249)
	<i>Şerhu Muhtasari'l-münteha</i>	Adududdîn el-Îcî (ö. 756/1355)
	<i>Hâşiye alâ Şerhi Muhtasari'l-münteha</i>	Sadeddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390)
	<i>Hâşiye alâ Şerhi Muhtasari'l-münteha</i>	Seyyid Şerîf el-Cürçânî (ö. 816/1413)
Hadis	<i>Sahîhü'l-Buhârî</i>	İmam Buhârî (ö. 256/870)
Kelam	<i>el-Akâidü'l-Adudiyye</i>	Adududdîn el-Îcî (ö. 756/1355)
	<i>Şerhü'l-Akâidi'l-Adudiyye</i>	Celâleddîn ed-Devvânî (ö. 908/1502)

Abdullah el-Ahıskavî hocası Küçük Ahmedzâde'den okuduğu dersleri zikrettikten sonra hocasının Amid'de yaşadıklarından ve bundan dolayı halk tarafından memleketinden Mardin'e zorunlu olarak uzaklaştırılmasından ve tekrar memleketine dönüşünden kısaca bahsetmiştir.¹¹⁴ Akabinde de onun bazı telifatına yer vermiştir. Amid'de bir müddet daha eğitimine devam eden Abdullah el-Ahıskavî, Hafız Osman el-Âmidî,¹¹⁵ Ali b. Sun'ullâh el-Âmidî¹¹⁶ ve es-Seyyid eş-Şerîf Ömer el-Âmidî'den (Buzcuzâde/Bozcuzâde Ömer b. Hüseyin el-Câmidî el-Âmidî)¹¹⁷ de dersler almıştır. Onun bu hocalarından

110 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 371a-372a.

111 Kaynaklarda geçtiğine Hâfız Ebûbekir el-Kârî adıyla da şöret bulmuş Küçük Ahmedzade'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Emiri Efendi, *Mirâtü'l-fevâid fi terâcimi meşâhir-i Âmid*, I, 85-97.

112 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 642a.

113 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 370b; Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 642a.

114 Ahıskavî'nin hocası hakkında zikrettiği bu bilgi kendisinden sonra kaleme alınan biyografik eserlere de kaynaklık etmiştir. Ali Emiri Efendi, *Mirâtü'l-fevâid*, I, s. 90-92.

115 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 642b.

116 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 642b.

117 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 642a-b.

okuduğu eserler ise şunlardır:

Tablo 3

Ahıskavî'nin Hafız Osman el-Âmidî, Ali b. Sun'ullâh el-Âmidî ve Ömer el-Câmidî el-Âmidî'den (Buzcuzâde/Bozcuzâde Ömer b. Hüseyin el-Âmidî) okuduğu eserler ve müellifleri

Hafız Osman el-Âmidî'den okunan eserler		
Alan	Eser	Müellif
Hendese/ Geometri	<i>Eşkâlü't-Te'sîs</i>	Şemseddîn es-Semerkandî (ö. 702/1303)
Mantık	<i>Tasdîkâtu'r-Risâleti's-Şemsiyye</i>	Necmüddîn el-Kâtibî (ö. 675/1277)
	<i>Şerhu'r-Risâleti's-Şemsiyye</i>	Kutbüddîn er-Râzî (ö. 765/1365)
Ali b. Sun'ullâh el-Âmidî'den Okunan Eserler		
Astronomi	<i>el-Mûlahhas fi'l-hey'e</i>	el-Çâğmîni (ö. 618/1221 [?])
	<i>Şerhu'l-Mûlahhas</i>	Kâdızâde-i Rûmî (ö. 844/1440'tan sonra)
Seyyid Ömer el-Âmidî'den (Buzcuzâde Ömer b. Hüseyin el-Câmidî)¹¹⁸ Okunan Eserler		
Mantık	<i>Tehzîbu'l-mantık</i>	Sadeddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390)
	<i>Şerhu Tehzîbi'l-mantık</i>	Celâleddîn ed-Devvânî (ö. 908/1502)
	<i>Hâşiye alâ Şerhi Tehzîbi'l-mantık</i>	Mîr Ebi'l-Feth (el-Erdebîlî) (ö. 950/1543)
Matematik	<i>Hulâsatu'l-Hisâb</i>	Bahâeddîn el-Âmilî (ö. 1031/1662)
Astronomi	<i>Resâilu'l-Ceyb ve'l-Usturlâb ve'l-Mukantarât</i>	[?]
Tefsîr	<i>Tefsîru'l-Celâleyn</i>	Celâleddîn el-Mahallî (ö. 864/1459) - Celâleddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505)
Aruz	<i>el-Kâfi fi ilmeyi'l-arûz ve'l-kavâfi</i>	el-Hatîb et-Tebrîzî (ö. 502/1109)
	<i>Şerhu'l-Kâfi</i>	[?] ¹¹⁹

Ahıskavî hocalarından okuduğu eserleri zikrettikten sonra, Buzcuzâde Ömer el-Âmidî'nin kendisi için kaleme aldığı icazetin suretine tümüyle yer

118 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 642a-b.

119 Abdullah el-Ahıskavî burada bu eser üzerine yazılan şerhi belirtmekle birlikte müellifini açıkça zikretmemiştir. Tarihsel olarak kendinden önceki şerhler dikkate alındığında şarihlerin *Keşfü'l-hâfi min kitâbi'l-Kâfi fi ilmeyi'l-arûz ve'l-kavâfi yazarı Muhyiddin Abdülkâdir b. Yahyâ b. Mükerrrem et-Taberî eş-Şâfiî* (ö. 1033/1625) veya *Şerhu'l-Kâfi fi'l-arûz yazarı el-Mürşidî Abdurrahman b. İsâ b. Mürşid el-Ömerî* (ö. 1037/1629) olması muhtemeldir. Bkz. Abdurrahman Özdemir, «Aruz İlmî», *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler* içinde, ed. İsmail Güler, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015, 357-424), 409.

vermiştir. İcazette özellikle *Sahihü'l-Buhârî* ve *Sahihü'l-Müslim'in* kıraatine dair iki ayrı tarik ile aklî ve naklî, usûl ve furû' ilimlerin tahsiline dair üçüncü bir tarik zikredilmiştir.¹²⁰ Her üç tarikte de Abdullah el-Ahıskavî'nin Buzcuzâde Ömer el-Âmidî üzerinden dahil olduğu silsilenin 18. ve 19. yüzyıl Osmanlı ilim geleneğinin zirvelerinden olan İsmâil Gelenbevî (ö. 1205/1791), Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi'nin (ö. 1253/1838) de hocası olan meşhur Osmanlı âlimi, fakih ve mutasavvıf Ebû Saîd el-Hâdimî'ye (ö. 1176/1762)¹²¹ dayanması onun beslendiği güçlü ilmî geleneği açıkça göstermektedir. Nitekim daha sonra zikredileceği üzere Abdullah el-Ahıskavî Kahire'de iken diğer bir hocası olan Abdüsselâm el-Erzincânî (ö. 1192/1778)¹²² üzerinden de Ebû Saîd el-Hâdimî'den gelen ilmî silsilesine dahil olmuştur.¹²³

Kahire'ye gitmek üzere hicri 1174'te (1761) hocasından ve Amid'den ayrılan Ahıskavî bu seyahati sırasında her birinde bir müddet kaldığı Halep, Lazkiye Körfezi, Kıbrıs, Dimyat'a uğramış ve akabinde Kahire'ye ulaşmıştır. Halep'te kaldığı dönemlerde el-Müderriş Ali el-Kilîsî'den bir müddet ders almıştır.¹²⁴ Asıl gitmek istediği Kahire'ye ulaştığında hocası Abdüsselâm el-Erzincânî'den de (h. 1174/1761) ders almaya başlamıştır. Ahıskavî'nin belirttiğine göre el-Erzincânî, diğer bir hocası olan Buzcuzâde Seyyid Ömer b. Hüseyin el-Âmidî ile aynı mecliste Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'den birlikte ders alıp mezun olmuş ve beraber icazet almıştır.¹²⁵ Hocası Abdüsselâm el-Erzincânî'yle ilgili birçok anısı olan Ahıskavî yaşadığı bir anıyı şöyle dile getirmiştir:

“Sonra Şevvâl (Mayıs) veya Zilkâde (Haziran) ayında h. 1174'te (1761) Kahire'ye gitmek üzere Amid'den ayrıldım [...]. [Kahire'ye vardığımda] niyetim Mahmudiyye-yi Cedide Mederesi'nde (el-Medresetü'l-cedîdeti'l-Mahmûdiyye) şimdiye kadar müderriş olan eş-Şeyh Abdüsselâm er-Erzincânî'yi (bul-

120 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 371a-372a.

121 Mustafa Yayla, “Hâdimî Ebû Said”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 15 (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 24-26.

122 Murtaza Muhammed b. Muhammed ez-Zebidî, *el-Mu'cemü'l-muhtas*, haz. Nizam Muhammed Salih Ya'kubî, Muhammed b. Nâsir el-Acemî. (Beirut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 2006/1427) 406. Akifzâde Abdürrahim Efendi, Abdüsselâm el-Erzincânî'nin h. 1170 (1755) tarihinde vefat ettiğini belirtmiştir. Ancak Ahıskavî'nin otobiyografisinde verdiği bilgilere göre bu tarihin doğru olması mümkün değildir. Nitekim *el-Mu'cemü'l-muhtas* adlı kitabında Abdüsselâm el-Erzincânî'ye müstakil bir başlık açan Murtaza ez-Zebidî (ö. 1205/1790) Abdüsselâm el-Erzincânî'nin 6 Cemaziyelevvel 1192 (2 Haziran 1778) tarihinde Salı günü vefat ettiğini açıkça belirtmiştir. Abdüsselâm el-Erzincânî'nin hayatıyla hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akifzâde, *Kitâbu'l-mecmû'*, 46a; Murtaza ez-Zebidî, *el-Mu'cemü'l-muhtas*, 405-406.

123 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 372b.

124 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 642b.

125 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 372a.

mak) idi. O, hocamın (Ömer el-Câmidî) Ebu Saîd el-Hâdimî'nin derslerinde iken ders arkadaşıydı. Bende de hocamdan ona verilmek üzere bir mektup vardı. Sonra onu teslim ettim. O da mektuba baktığında hemen (hocamın) el yazısını tanıdı ve ağladı, çok mutlu oldu ve ona dua etti. Bana da çokça ikramda bulundu. (Beni medresenin hücrelerinden birine yerleştirdi.)¹²⁶ Ben de onun ders halkasında bulundum ve ondan [...] okudum."¹²⁷

Ahıskavî'nin Abdüsselâm el-Erzincânî'den¹²⁸ aldığı dersler esnasında okuduğu eserler ve müellifleri şunlardır:

Tablo 4

Ahıskavî'nin Abdüsselâm el-Erzincânî'den okuduğu eserler ve müellifleri

Abdüsselâm el-Erzincânî'den Okunan Eserler		
Alan	Eser Adı	Müellif Adı
Hadis	<i>Nuhbetü'l-Fiker</i>	İbn Hacer el-Asklânî (ö. 852/1449)
	<i>Sahîhü'l-Buhârî</i>	İmam Buhârî (ö. 256/870)
Fıkıh	<i>Dürerü'l-hükkâm</i>	Molla Hüsrev (ö. 885/1480)

Bu esnada hocası Ömer b. Hüseyin el-Âmîdî'nin icazetinde olduğu gibi Abdüsselâm el-Erzincânî'den de tafsilatlı olarak icazet alan Ahıskavî, hocası Abdüsselâm el-Erzincânî'nin kendisi için düzenlediği mezuniyet merasimiyle ilgili bir anısından bahsetmektedir. Anlattığına göre hocası bahis mevzuu icazet törenine Mısır'ın Hanefî ve Şâfiî ulemasının ileri gelenlerini davet etmiştir. Medresenin mescidinde tüm ulema, talebe ve görevlilerin hazır olduğu bir ortamda hocası uzun bir ders vermiştir. Sonrasında hazır bulunan ulema Ahıskavî'nin ilmî yetkinliğini ölçmek amacıyla, Ahıskavî'yle çeşitli alanlarda dakik bahisler etrafında tartışmış ve bu ortamda muhtelif münazaralar söz konusu olmuştur. Tüm ulemanın Ahıskavî'nin yetkinliğine dair kanaati sonrası hocası Abdüsselam el-Erzincânî cebinden icazet nüshasını çıkarmış, tüm hâzirûn önünde kendisine tamamını okumuş ve akabinde icazetini kendisine takdim etmiştir.

Esad Efendi nr. 2127'deki yazma nüshasına göre ise Ahıskavî, Abdüsselâm el-Erzincânî'nin icazetini aşağıda detaylıca değineceğimiz Seyyid Ali el-Mısırî ve el-Kârî Muhammed es-Sînobî'nin derslerinden sonra almıştır. Bu

126 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 642b.

127 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 372a.

128 Müellifin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akifzâde, *Kitâbu'l-mecmû'*, 46a.

derslerde Ahıskavî, Seyyid Ali el-Mısırî'den İmam Şâtibî'nin *el-Kasîdetü'r-râiyye'sini*, el-Kârî Muhammed es-Sînobî'den İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürre'si*ni Hûd suresine kadar okumuştur.

Tablo 5

Ahıskavî'nin Seyyid Ali el-Mısırî ve el-Kârî Muhammed es-Sînobî'den okuduğu eserler ve müellifleri

Seyyid Ali el-Mısırî'den Okunan Eserler¹²⁹		
Alan	Eser Adı	Müellif Adı
Kıraat	<i>el-Kasidetü'r-râiyye</i> [<i>'Aķiletü etrâbi'l-kasâ'id fî esne'l-makâsîd, eş-Şâtibiyyetü's-suġrâ</i>]	İmam Şâtibi (ö. 590/1194)
el-Kârî Muhammed es-Sînobî'den Okunan Eserler¹³⁰		
Kıraat	<i>ed-Dürre</i> (Hûd suresine kadar)	İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)

4. Tedris Dönemi

a) İstanbul – Saraybosna'daki Hocalığı

Eğitiminin tamamlanması sonrasında Kahire'den ayrılan Ahıskavî, İstanbul'a gitme isteğini dile getirerek bununla ilgili bir anısını şöyle anlatmıştır:

"[...] Kahire şehrinden çıktım. İstanbul'a (Kostantınıyye) (gitmek) istiyordum. (Çünkü) hocaların hocası (Şeyhü'l-meşâyih) el-Müftî (Ebu Saîd) el-Hâdimî hayattaydı. Ve onu ziyaret etmek istedim [...]. Rüyada kendimi onun evine girerken gördüm (ancak) onu orada bulamadım ve bekledim. Kapının dışından geldiğinde, bana baktı ve dedi ki: 'Ey oğulcuğum niyetini halis tut.' sonra evine girmeden uzaklaştı. Uyandım ve sonra işittim ki o, vefat etmiş. (Akabinde) İstanbul'a denizden gitmeye karar verdim. Ve Rebiülevvel 1175'te (Ekim 1761) şehre girdim [...]"¹³¹

İstanbul seyahatiyle birlikte artık tedris hayatına başlayan Ahıskavî burada Fatih Câmii'nde dini ilimler, dil ilimleri ve diğer alanlarda dersler vermiş, tefsir ve hadis alanlarına yoğunluk vererek, *Beyzâvî* tefsiriyle başladığı derslerine *Keşşâf* tefsirini de dahil etmiştir. Daha sonra ise o, Küçük Aya-sofya Camii'nde Araf suresine kadar bu derslere devam etmiştir. Sultan Ba-

129 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 642b.

130 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 642b.

131 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 643a.

yezid Cami ve Küçük Ayasofya Cami yakınında bulunan Dârulhadis'te dersler verip talebelerle ilmî müzakerelerde bulunan Ahıskavî İstanbul'daki faaliyetlerine telif çalışmalarını dahil ederek dil ilimlerine (sarf-nahiv-meani-bedi-aruz) dair eseri *Câmiü'l-kavâid ve şâmilü'l-fevâid*'i tamamlamış, meşhur eseri *Revâmîzu'l-a'yân*'ı telif etmeye başlamıştır.¹³² Sultan Bayezid Cami'ndeki dersleri döneminde burada akaid ve ahlak alanına dair eseri *Buğyetü's-sâil fî-mâ yehtâcu ileyhi mine'l-mesâil*'i ve Küçük Ayasofya Cami yakınında bulunan Dârulhadis'teki dönemlerinde ise fıkıh alanına dair eseri *[Risâle fî'l-usûl ve'l-furû']*'u ile tıp alanına dair eseri *Zübdetü'l-işâre ilâ san'ateyi't-tıbbi ve'l-kıyâfe*'yi kaleme almıştır.

Receb 1180'te (Ocak 1767) İstanbul'dan ayrılan Ahıskavî Bosna'ya geçmek üzere çeşitli şehirlerde bir müddet kalmak suretiyle Balkan şehirlerine seyahatlere başlamıştır. İstanbul sonrası ilk olarak Edirne'ye geçmiş burada şehrin bazı ulema ve şeyhleriyle görüşmüştür. Saraybosna'ya geldiğinde şehrin ulema, kadı ve talebeleri ile ilgili gözlemlerde bulunan Ahıskavî onların ehl-i sünnet itikadına bağlı, selef-i sâlihînin yolu üzere olduklarını görmüş ve övgülerde bulunmuştur. Burada iki sene kadar kalmış ve bu süre zarfında Hasan Camii ve bayram musallasında (musalla iyd/bayram namazgahı) özellikle tefsir ve hadis ilimlerinde dersler vermiş, ulema ve talebelerle müzakerelerde bulunmuştur. Kendisinden çok memnun kalan ilim erbabı onun burada ikamet etmesi için gayret göstermiş ve bu iki camide başka bir ders vermek şartıyla mezkur iki caminin mütevellî heyetine (meşihat) atamışlardır. Bir müddet burada kalan Ahıskavî kendilerinden özür dilemiş ve Hacca gitme isteğini dile getirmiştir. Ahıskavî'nin bu isteğini geri dönme şartıyla kabul eden ulema muhtemelen geri dönmesini garantiye almak maksadıyla Ahıskavî'nin yanında bulundurduğu kitap ve benzeri eşyalarını almışlardır.¹³³

b) Hac Yolculuğu

Bundan sonra Ahıskavî, Cemâziyelûla 1182'de (Eylül 1768) Saraybosna'dan ayrılarak Tuna nehri üzerinden Belgrad, Vidin, Ruscuk ve Varna Körfezi'ne oradan da Karadeniz üzerinden İstanbul'a geçmiştir. Kudüs kadısı Kahve-

132 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 643a.

133 Abdullah el-Ahıskavî'nin *Revâmîzu'l-a'yân* adlı eseri dışında kaleme aldığı eserlerinin birçoğunun günümüze ulaştığı tespit edilememiştir. Muhtemelen de yaşadığı bu olay nedeniyle emanet bıraktığı kitaplar arasında kendi kaleme aldığı eserleri de mevcut idi. Bundan dolayı kendi eserlerinden bazılarının Bosna coğrafyasında özel veya kurum kütüphanelerinde ortaya çıkması muhtemeldir.

cizâde'yle (Ahmed Efendi)¹³⁴ beraber, oradan da ayrılarak deniz yoluyla Ya-fa körfezi üzerinden Remle ve diğer Filistin şehirlerine uğramış; Kudüs'e giderek burada bir ay kadar kalmış ve Nakîbüleşrâf Abdüllatif ile görüşmüştür. Ahıskavî ayrıca bu sürede Hz. Musa, Hz. Dâvud, Hz. Üzeyr, İshmoil (Samuel) ve Hz. Lut (a.s.) ve diğer peygamberler ile bazı sahabe kabirlerini ziyaret etmiştir. Birkaç gün kaldığı Halîliye şehrindeki Hz. İbrahim ve eşi Hz. Sare, Hz. İshak, Hz. Yakub ve eşi ile Hz. Yusuf'un kabirlerini de ziyaret etmiştir.¹³⁵ Bu esnada Kudüs'teki Mescidü'l-Aksâ ve Câmîü's-Sahra'da, Kudüs ve Şâm'ın mezarları ve haccın menâsiki hakkındaki *Akrabu'l-mesâlik fî ma'rifeti'l-menâsik* adlı eserini kaleme almıştır.¹³⁶ (20-29) Recep 1182'de (1-9 Aralık 1768) Dımaşk'a gitmek üzere Kudüs'ten ayrılan Ahıskavî, Dımaşk müftüsü ve Dımaşk-Süleymaniye Medresesi müderrisi Şeyh Muradzâde Ali¹³⁷ ve Ali ed-Dağistânî ile görüşmüş; Şeyh Muradzâde Ali'nin şehirdeki meşhur fıkıh meclislerine dahil olmuştur. Oradan Medâin-i Salih'e geçmiş bu yolculuk esnasında çeşitli makam ve kabir ziyaretlerine devam etmiştir. Son olarak da buradan Mekke ve Medine'ye giderek hac vazifesini yerine getirmiştir. Medine'de üç gün kalarak, tekrar İstanbul'a dönüş için yola çıkmıştır. Diğer seyahatlerinde olduğu gibi İstanbul'a dönüş güzergahını açıkça belirten Ahıskavî önce Dımaşk'a geçmiş ve burada birkaç gün kalmıştır. Buradan Lübnan, Beyrut ve Şâm'ın sahil bölgelerine uğrayarak Kıbrıs adasına ulaşmıştır. Gittiği her şehrin önemli insanların kabirlerini ziyaret etmeyi vazife bilen Ahıskavî burada (Hz. Peygamber'in süt halası) Ümmü'l-Haram'ın kabirini ziyaret ettikten sonra tekrar deniz yoluyla İstanbul'a geçmiştir.¹³⁸

c) İstanbul'a Dönüş

İstanbul'da el-Mevla Hafız İsmail el-Konevî'nin himmetiyle Büyük Ayasofya Medresesi'nde kalmış ve talebelerle çeşitli ilimlerde müzakerelerde bulu-

134 Tespitlerimize Ahıskavî'nin Kahvecizâde olarak bahsettiği kişi Kahvecizâde Ahmed Efendi olmalıdır. Kaynaklarda Seyyid ve müderris olduğu belirtilen Kahvecizâde Ahmed Efendi, tam da Ahıskavî'nin belirttiği tarihe de uygun olarak Kudüs seyahatinden (Cemâziyelüla 1182/Eylül 1768) birkaç ay önce Rebiyülevvel 1182'de (Temmuz-Ağustos 1768) Kudüs mollası (kadısı) olmuş ve daha sonra burada vefat etmiştir (bkz. Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, 1: 180).

135 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 532/3, 373a; Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 643b.

136 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 532/3, 373a; Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 643b.

137 Kısa hayatı hakkında bkz. Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, 1: 263.

138 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 532/3, 373a; Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 643b.

arak Beyzâvî tefsiri ve Sahih-i Buhârî dersleri vermiştir. Telif çalışmalarını da devam ettiren Ahıskavî, Saraybosna'daki yıllarında yazmaya yoğunlaştığı *Revâmîzu'l-a'yân fi merâmîzi'l-uhûdi ve'l-izmân* adlı eserinin ilk müsveddesini Büyük Ayasofya Medresesi'ndeki müderrisliği yıllarında (20-29) Zilhicce 1191 (21-28 Ocak 1778) tarihinde Salı günü tamamlamıştır.¹³⁹ 29 Şevvâl 1204 (Temmuz 1790) tarihinde Ahıskavî İstanbul Kadıköy'de eseri yeniden dikte etmiş ve "muhtasar" bir nüsha halinde yeniden kaleme almıştır. 1208(1793) tarihine kadar bu muhtasar nüshayı derkenarlara notlar ilave etmek suretiyle güncellemeye devam etmiştir.¹⁴⁰

Daha sonra Ahıskavî, Ayasofya Câmii'nde Sultan I. Mahmud'un inşa ettirdiği Dârü'l-kütüb'de (Ayasofya Kütüphanesi)¹⁴¹ Şeyhüsilam Esadzâde'nin tavsiyesiyle (işaret) Ramazan 1192'de (Ekim 1778) hadis öğretimine başlamış ve Perşembe günleri *Sahihü'l-Buharî* okumaları yapmıştır.¹⁴²

Ahıskavî, Sultan I. Abdulhamid'in tayiniyle 23 Cemâziyelûla 1200'de (24 Mart 1786) Valide Sultan Camii'nde (Yeni Valide Camii) tefsir derslerine başlamış ve bu derslerini Receb 1203'te (Nisan 1789) Büyük Ayasofya Camii'nde tamamlamıştır.¹⁴³

5. Evliliği, Ailesi ve Vefatı

Abdullah el-Ahıskavî kendi memleketinden olan Zeyneb binti Hüseyin el-Gürcî (ö. 1206/1792) ile onun amcası el-Hac Hasan Efendi vesilesiyle tanışmış ve Şâbân 1195'te de (Ağustos 1781) evlenmiştir. Bu evlilikten Muhammed ve Fatıma adında biri kız diğeri erkek ikiz çocukları olmuş; ancak iki sene sonra 1197'de (1783) her iki evladı da vefat etmiştir. Daha sonra, kendisinin ifadesiyle Allah gönül kırgınlığını gidermiş ve Rebiülahir 1200'de (Şubat 1786) bir oğlu daha dünyaya gelmiştir.¹⁴⁴ Adımı İshak koyduğu bu evladının akabinde iki evlada daha sahip olan Ahıskavî'nin ise 29 Ramazan 1203'te (11-12 Haziran 1789) Yakub adlı oğlu¹⁴⁵, 2 Şâbân 1206'da (26 Mart

139 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 373b.

140 Söz konusu istinsahi ihtiva eden nüshalar için bkz. Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, nr. 2128.

141 Sultan I. Mahmud tarafından kurulan ve 4 Muharrem 1153 (21 Nisan 1740) tarihinde açılışının yapıldığı bu kütüphanenin tarihi, kuruluş amacı ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail E. Erünsal, "Ayasofya Kütüphanesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 4 (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 206-210.

142 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 643b.

143 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 643b.

144 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 643b.

145 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 643b.

1792) da Yusuf adlı oğlu dünyaya gelmiştir. Kaderin cilvesi ki aynı yıl Zilkâde (Haziran 1792) ayında Cuma günü oğlu Yusuf'u kaybetmiştir. Talihsizlik Ahıskavî'nin peşini bırakmamış, oğlu Yusuf'un vefatından bir hafta arayla Çarşamba günü eşini de kaybetmenin acısıyla kalbi büyük bir hüsrana ve hasrete gark olmuş ve¹⁴⁶ eşi Zeynep'ten sonra çocukları çok küçük olmasına rağmen bir daha evlenmemiştir.

Özel hayatına dair farklı ayrıntılı bilgiler de veren Ahıskavî eşinin vefatından bir sene kadar sonra Safer 1208 (Eylül 1793) senesinde Allah'ın kendisine Çerkez bir cariye nasip ettiğini ve ona Azîze binti Cemîle el-Çerkesiyye (el-Çerkeziyye) adını verdiğini belirtmiştir.¹⁴⁷ Ahıskavî çocukları henüz küçükken vefat eden eşinin akabinde "Allah'ın kendisine ihsanı ve nimeti" olan Azîze isimli bu Çerkez cariyeye sahip olabilmenin mutluluğunu yaşamış ve bu nimet karşısında Allah'a şükrünü açıkça izah etmiştir.

Özetle ifade etmek gerekirse Ahıskavî'nin aile hayatı Zeyneb binti Hüseyin el-Gürcî'yle olan evliliğiyle başlamış; bu evlikten Fatıma, Muhammed, İshak, Yakub, Yusuf adlarında biri kız dördü erkek olmak üzere beş evladı olmuştur. Ahıskavî bu çocuklarından Fatıma, Muhammed ve Yusuf'u çok erken yaşlarda kaybetmiştir. Evliliğinin onuncu senesinde eşi Zeyneb'i de kaybeden Ahıskavî iki oğlu İshak ve Yakub ile yalnız başına kaldığı dönemde tekrar evlenmemiştir.

Hicrî 1208 (1793) tarihine kadar hayatını kendi dilinden anlatan Abdullah el-Ahıskavî 5 Safer 1218'de (27 Mayıs 1803)¹⁴⁸ İstanbul'da vefat etmiş olup kabri Akifzâde'nin belirttiğine göre Kadıköy'de Kuyubaşı civarındaki Ayrılıkçeşmesi'ndeki mezarlıktadır.¹⁴⁹ Bursalı ve Baltacı'nın verdiği bilgilere göre ise kabri Karacaahmet Mezarlığı'nda Söğütlüçeşme civarındadır.¹⁵⁰

146 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 644a.

147 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 644a.

148 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 644a. Müellifin vefatına dair tarih bilgisi, bu yazma nüshaya farklı bir hatla sonradan eklenmiştir. Akifzâde *Kitâbü'l-Mecmû* adlı eserinde bu tarihe Ahıskavî'nin vefat ettiği günü de ekleyerek, onun 5 Safer 1218'de (27 Mayıs 1803) tarihinde vefat ettiğini belirtmiştir (Bkz. Akifzâde, *Kitâbü'l-Mecmû*, 63b). Ahıskavî'nin vefat tarihi ile ilgili yapılan hatalar hakkında detaylı açıklamalar için makalemizin "Ahıskavî'nin Biyografisine Yer Veren Çeşitli Kaynaklar" bölümüne bakınız.

149 Akifzâde, *Kitâbü'l-Mecmû*, 63b. Mezar taşının yeri henüz tam olarak tespit edilememiştir. Detaylı inceleme neticesinde bulunabilir; ancak söz konusu mezarlığın hali hazırda çok atıl kalması, mezar taşlarının kırık olması ve mezarlık civarında günümüze kadar yapılan imar çalışmaları (yol ve benzeri) bu durumu zorlaştırmaktadır.

150 Bursalı, Osmanlı Müellifleri, 2: 266; Cahit Baltacı, "Abdullah Ahıskavî", 1: 80-81.

6. Eserleri

Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisindeki birçok coğrafyasını ve şehirlerini ilmî gayeye matuf olarak dolaşan Abdullah el-Ahıskavî, tahsil ve tedris faaliyetlerinin yanında telif çalışmalarını da ihmal etmemiş; dil ilimleri (sarfnahiv-meânî-bedî', arûz), dini ilimler (kelam, ahlak, fıkıh, hadis) ve akli ilimler (tıb, mantık, antropoloji, astronomi, biyoloji, kimya, coğrafya, tarih ve biyografi vb.) alanında eserler kaleme almıştır. *Revâmîzu'l-a'yân* adlı eserinin telifine kadar olan eserlerinin tamamının telif dönemlerini bizzat kendisi belirtmiş ve tespitlerimize göre meşhur ansiklopedik eseri *Revâmîzu'l-a'yân*, meşhur mantık eseri *Îsâgûcî*'nin şerhi *Mebâhicü'l-ihvân fî beyân kavâidi'l-mîzân*, *Câmiü'l-fusûl fî'l-ilmeyi'l-furû' ve'l-usûl*, *Mirkâtü't-Tarîkati'l-Muhammediyye ve merdâtü's-şer'ati'l-Ahmediyye*, *Akrabu'l-Mesâlik fî ma'rifeti'l-menâsik* ve *Risâle fî Beyâni mâ yeteallaku bi'l-musâfir* (*Risâle fî Hakki'l-musâfir*) adlı eserleri günümüze ulaşmıştır. Ahıskavî'nin otobiyografisinde isimlerini zikrettiği tüm eserleri şunlardır:

Tablo 6

Abdullah el-Ahıskavî'nin otobiyografisinde zikredilen eserleri

Abdullah el-Ahıskavî Eserleri			
Eserin Adı	Yazıldığı Şehir	Telif Tarihi	Alanı
<i>Câmiü'l-kavâid ve şâmilü'l-fevâid</i>	İstanbul: Fatih Sultan Cami	Rebiülevvel 1175 (Ekim 1761)	Dil ilimleri (Sarfnahiv-Meani-Bedi-Aruz)
<i>Buğyetü's-sâil fî-mâ yehtâcu ileyhi mine'l-mesâil</i>	Bâyezid Sultan Câmi	1175 (1762)-1180 (1767)	Kelam-Ahlak
<i>Câmiü'l-fusûl fî'l-ilmeyi'l-furû' ve'l-usûl [Risâle fî'l-usûl ve'l-furû']¹⁵¹</i>	İstanbul: Dâru'l-hadîs (Küçük Ayasofya yakınında)	1 Receb 1180 (3 Aralık 1767)	Fıkıh
<i>Akrabu'l-Mesâlik fî ma'rifeti'l-menâsik¹⁵²</i>	Dumaşk	25 Recep 1182 (5 Aralık 1768)	Fıkıh
<i>Zübdetü'l-işâre ilâ san'ateyi't-tıbbi ve'l-kıyâfe</i>	İstanbul: Dâru'l-hadîs (Küçük Ayasofya yakınında)	1175 (1762)-1180 (1767)	Tıp
<i>Mebâhicü'l-ihvân fî beyân kavâidi'l-mîzân / Şerhu'l-Îsâgûcî</i>	İstanbul: Büyük Ayasofya Medresesi?	1185 (1772)'den önce	Mantık

151 Ahıskavî, *Câmiü'l-fusûl*, Arif Hikmet Bey Ktp., nr. (2) 80/217, 62a-76a, (müellif hattı); İBB, Atatürk Kıtaphı, Osman Ergin Yazmaları, nr. OE_ÿz_0607, 11b-18b.

152 Ahıskavî, *Akrabu'l-Mesâlik*, Arif Hikmet Bey Ktp., nr. (3) 80/217, 83a-142b, (müellif hattı).

Tablo 6 Devamı

Abdullah el-Ahıskavî'nin otobiyografisinde zikredilen eserleri

Eserin Adı	Yazıldığı Şehir	Telif Tarihi	Alanı
<i>Şerhu'r-Risâleti's-Şemsiyye</i>	İstanbul: Büyük Ayasofya Medresesi?	Receb 1190 (Eylül 1776)'dan sonra	Mantık
<i>Revâmîzu'l-a'yân fi merâmîzi'l-uhûdi ve'l-ezmân</i> ¹⁵³	Edirne - Saraybosna - İstanbul: Büyük Ayasofya Medresesi	1181-(20-29) Zilhicce 1191, Salı	[Ansiklopedi: Antropoloji, astronomi, biyoloji, kimya, coğrafya, tarih ve biyografi vb.]

Bunun yanında Ahıskavî'nin otobiyografisinde atfı yapılmadığı ve çeşitli kaynaklarda zikredilen diğer eserleri şunlardır:¹⁵⁴

Tablo 7

Ahıskavî'nin diğer kaynaklarda zikredilen eserleri

Eserin Adı	Alan		Açıklama
<i>Muhtasarı Revâmîzi'l-a'yân</i> ¹⁵⁵	Ansiklopedi	?	<i>Revâmîzu'l-a'yân fi merâmîzi'l-uhûdi ve'l-ezmân</i> adlı antropoloji, astronomi, biyoloji, kimya, coğrafya, tarih ve biyografi vb. alanlara dair ansiklopedik eserinin muhtasarıdır.
<i>Mirkâtü't-Tarîkatî'l-Muhammediyye ve merdâtü's-şerî'ati'l-Ahmediyye</i> ¹⁵⁶	Tasavvuf	Saraybosna, Şevval 1180 (Mart 1767)	<i>et-Tarîkatü'l-Muhammediyye'nin</i> şerhidir.

153 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 583/1-5.

154 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 266.

155 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 2127-2128. Tespitlerimize göre Süleymaniye Ktp., Esad Efendi koleksiyonundaki yazma nüshalar bu eserin nüshaları olmalıdır. Esad Efendi nr. 2127 ve Halet Efendi nr. 583 nüshalarında metinlerin ifade tarzları ve bazı ilaveler itibarıyla farklılıklar vardır. Daha detaylı bir inceleme ve karşılaştırmaya gerek duyulan her iki nüsha metinleri açısından kıyaslandığında Esad Efendi nr. 2127 nüshasındaki metin "muhtasar" görünmektedir. Nitekim Ahıskavî hocalarından aldığı icazetleri Halet Efendi nüshasında zikretmesine rağmen, Esad Efendi nüshasında zikretmemiştir. Esad Efendi nüshasının muhtasar olduğunun belki de en önemli kanıtı müellifin de bunu ifade eden açık ifadeler kullanmasıdır. O, Esad Efendi nüshasında Buzcuzâde Seyyid Ömer el-Âmidî'den aldığı icazetin sureti hakkında açıklamalarda bulunmuş ancak icazetin suretine yer vermeyerek "وقد نقلتها عن خطه بتمامها تبركا بها في النسخة الكبرى" (onun hattı olan icazeti tamamıyla, teberrüken en büyük nüshada naklettim)" şeklinde belirtmiştir. Dolayısıyla Halet Efendi nr. 583/1-5 nüshasının daha hacimli bir eseri (*Revâmîzu'l-a'yân*) ise ithiva ettiğini ve Esad Efendi nr. 2127-2128'deki nüshaların ise Muhtasarı Revâmîzi'l-a'yân adlı eserin nüshası olduğunu söyleyebiliriz.

156 Ahıskavî, *Mirkâtü't-Tarîkatî'l-Muhammediyye*, Arif Hikmet Bey Ktp., nr. (1) 80/217, 2a-59b, (müellif hattı).

Tablo 7 devamı

Ahıskavî'nin diğer kaynaklarda zikredilen eserleri

Eserin Adı	Alan		Açıklama
<i>Rumûzü'l-hakâyyık ve künûzü'd-dekâyyık</i>	Tıp	?	-
<i>Bedî'u'n-nizâm</i>	Coğrafya	?	-
<i>Levâmi'u'l-envâr</i>	Hadis	?	Mükerrer hadislerin terkedilmesi suretiyle meydana getirilmiş bir <i>Kütüb-i Sitte</i> muhtasarıdır. ¹⁵⁷
<i>Risâle fî Hakkî'l-musâfir, Risâle fî Beyâni mâ yeteallaku bi'l-musâfir</i> ¹⁵⁸	Hadis-Yolculuk Âdâbı	?	Yolculuk âdâbı hakkındaki bahisleri içeren eser Muhammed b. el-Cezerî'nin <i>el-Hısnu'l-Hasîn</i> adlı eserinden derlenmiştir.

Sonuç-Değerlendirme

Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılda yaşamış önemli simalarından olan Abdullah el-Ahıskavî'nin otobiyografisini işlemeye çalıştığımız bu çalışmada Ahıskavî'nin daha önce hiç konuşulmayan yönlerine yer verilmiş; okuduğu eserler ve hocaları hakkında kısmî malumata yer veren klasik ve modern kaynaklara¹⁵⁹ nazaran çok daha geniş çaplı veri ortaya konmuştur.

Ahıskavî'nin otobiyografisi kendinden bahseden ikincil kaynaklara göre oldukça yeni veriler ortaya koymaktadır. Osmanlı döneminde onun biyografisi hakkında bilgiler veren biyografik kaynaklar tespit edilmiştir. Ahıskavî'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgiye yer veren ilk tarihi kaynağın müellifi olan Amasyalı Akifzâde'nin (ö. 1231/1816) eseri *Kitâbu'l-mecmû'u*,¹⁶⁰ Ali Emîrî'nin (ö. 1924) *Mirâtu'l-fevâid*'i,¹⁶¹ Bursalı Mehmet Tahir'in (ö. 1925), *Osmanlı Müellifleri*¹⁶² adlı eseri bunlar arasındadır. Akifzâde ve Bur-

157 Baltacı, "Abdullah Ahıskavî", 1: 81

158 Ahıskavî, *Risâle fî Beyâni mâ yeteallaku bi'l-musâfir*, Arif Hikmet Bey Ktp., nr. (1) 80/217, 77a-80b, (müellif hattı).

159 Baltacı, "Abdullah Ahıskavî", 1: 80-81; İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim: Riyazi İlimler*, I: 103-105; Can, "16. - 19. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinin Otobiyografileri ve İcâzetnâmeleri Işığında Osmanlı Medrese Eğitiminde Arapçanın Yeri», 451-452; Ayten, "İlhanlılar'dan Osmanlı'ya *er-Risâletü's-Şemsiyye* Geleneği ve Osmanlı'da Şemsiyye Okumaları", 126.

160 Akifzâde, *Kitâbü'l-Mecmû'*, 63a-64a.

161 Emîrî, *Mirâtu'l-fevâid*, 2: 81-91, 94,

162 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 265-268.

salı, eserlerinde Ahıskavî'ye müstakil bir başlık açmış fakat Emîrî, Ahıskavî'yi hocası Küçük Ahmedzâde ile olan irtibatı üzerinden yani dolaylı olarak anlatmıştır. Ancak yine de Emîrî'nin eseri, diğer kaynaklarda yer almayan bir anlatıya yer vermesi ve Ahıskavî'nin bu hocasıyla ilgili anlatılarının onun diliyle doğrudan aktaran tek kaynak olması itibarıyla önemlidir. Akifzâde ve Bursalı ise anlatılarını daha çok, Ahıskavî'nin doğumu, ilk hicreti ve seyahatleri, hocaları ve okuduğu alanlar/dersler ile onun telif ettiği eserleri üzerine yoğunlaştırmış ancak; onun tedris hayatı detaylandırılmamıştır. Dolayısıyla Emîrî'ye nispetle bunlar, Ahıskavî'nin hayatına daha detaylı değinmişlerdir. Bursalı ve Akifzâde'nin anlatısındaki en önemli farka gelince Bursalı, Ahıskavî'nin otobiyografisinin yer aldığı *Revâmîzu'l-a'yân* adlı eseri üzerinde daha çok durmuş, eser ve içeriği hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Ahıskavî'ye atıf yapan bibliyografik eserler ise sadece onun eserlerini zikretmekle yetinmiş ve onun hayatına dair bir anlatıya yer vermemişlerdir.¹⁶³ Modern dönemde yapılan çalışmalar arasında Cahit Baltacı'nın Ahıskavî hakkında kaleme aldığı ansiklopedi maddesinde verdiği bilgiler Akifzâde ve Bursalı'nın anlatılarından çok farklı değildir.¹⁶⁴ Cevat İzgi ise çalışmasında Bursalı ve Akifzâde'nin zikrettiği bilgileri biraz daha detaylandırmıştır.¹⁶⁵

Sözün özü, bu eserlerde ve çalışmalarda Ahıskavî'nin otobiyografisinde yer alan birçok husus göz ardı edilmiştir. Yâni Ahıskavî'nin millî kimliği ve yaşadığı coğrafyanın kısa tarihi, babasının hayatı ve onunla ilgili hatıraları, çocukluk döneminde yaşadığı coğrafyada meydana gelen olaylara dair anlatıları, annesi ve ablası ile ilgili hatıraları ve buhran dönemi, aile hayatı (evliliği, çocukları ve onlarla ilgili anlatıları), hocalarıyla ve Vezir Yusuf Paşa'yla ilgili anıları, hocalarından aldığı icazetlerin suretleri, Saraybosna hatıraları, hac yolculuğu sırasında yaptığı ziyaretler ve görüştüğü kişiler ilk defa ortaya konmuştur. Bunun dışında onun ilmî seyahatleri, ilim erbabıyla ilişkileri ve tedris hayatı detaylıca işlenmiştir. Otobiyografisindeki anlatıları kendi dilinden aktarılacak fragmanlar halinde ortaya konmuştur. Ayrıca oto-

163 Ahıskavî'nin eserlerine atıf yapan bibliyografik kaynaklar arasında Bağdatlı İsmâil Paşa'nın (ö. 1338/1920) *İzâhu'l-meknûn* (bkz. Bağdatlı, *İzâhu'l-meknûn*, 1: 173, 356, 584, 585; 2: 414, 423, 468) ve *Hediyyetü'l-ârifîn*'i (bkz. Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1: 487); Carl Brockelmann'ın (ö. 1956) *Geschichte der arabischen Litteratur Supplementband*'ı (bkz. Brockelmann, *GAL Supl.*, 2: 674); Ömer Rızâ Kehhâle'nin (ö. 1987) *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*'i (bkz. Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 1: 109) yer almasıdır.

164 Baltacı, "Abdullah Ahıskavî", 1: 80-81.

165 İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim: Riyazi İlimler*, 1: 103-105.

biyografisini takip edilebilir kılmak maksadıyla Ahıskavî'nin doğumundan ölümüne tüm serüveni kronolojik olarak tabloda gösterilmiş; farklı hocalardan aldığı icazetnamelerden hareketle Hz. Peygambere kadar uzanan ilmî silsileleri tablolar halinde ortaya konmuştur.

Ahıskavî eserine bilgiyle (ilim) başlamış; arkasından bilimleri ve bilginin/ilmin intikali, kurucu şahsiyetleri ve taşıyıcılarının hayatları ile babası ve nihayet zincirin son halkası olan kendi hayat hikayesini ele almıştır. Bu durumda Ahıskavî'nin eserinin tasnifindeki anlam yerini bulmaktadır. O, tüm eser boyunca kendisine kadar getirdiği ilmî silsileyi tabakat-zümreler şeklinde kronolojik olarak devam ettirmektedir.¹⁶⁶ Ayrıca Ahıskavî eserindeki tüm sürecin benzerini kendi kronolojik hayatında (otobiyografisi) da özetle göstermek istemiştir.

Daha önce de bahsedildiği üzere bir ben-anlatısı olan bu bölüm otobiyografi ve icazetname türüne dahildir. Dolayısıyla bu kısım için "otobiyografik bir icazetname" demek yanlış olmayacaktır. Çünkü yazarın tahsil-tedris süreci o denli güçlü işlenmiştir ki, buna dair çeşitli hocalardan aldığı icazetname suretleri, ilmî seyahatleri gibi tüm veriye yer verilmiştir. Ayrıca bu kısımlar bölümün hacmine nazaran oldukça geniş yer kaplamaktadır. Ancak, Ahıskavî'nin özel hayatına dair tüm ayrıntıya özetle yer vermesinden dolayı onun otobiyografisini "ilme adanmış bir ömür"ün hikayesi olarak da okumak mümkündür.

Eserin tamamı dikkate alındığında ise Ahıskavî'nin otobiyografisi yani yazarın benlik motivasyonu nerede durmakta veya ne kadar güçlü olmaktadır? Yazarın bilginin/varlık ortaya çıkması ile başlayan süreçten nihai sona (ahiret) kadar olan tüm anlatıyı kısacası tüm eseri yazma motivasyonunun gerçekten de kendisi olması mümkün mü? Yoksa yazar bu eseri ait olduğu güçlü geleneği ortaya koymak ve kendisinin sadece bu geleneğin bir halkası olduğunu göstermek amacıyla mı yazdı?

İlk ikisi için olumlu bir yanıt vermek çok erken olacaktır; çünkü bunun için beş ciltlik bu devasa eserin satır aralarını da çok iyi okumak, yazarın diğer şahısların biyografisinde kendisine dönük anlatılarını aramak veya bunlarla olan ilişkisini incelemek gerekecektir. Üçüncü soruya, yani yazarın

166 Kendisinden sonra gelen diğer mezhep imamlarını zikretmesi bu kronolojiye aykırı görünmektedir; ancak dediğimiz gibi kendisini Hanefi olarak tanıtmaya dolayısıyla ilk mezhebin Hanefi olması dikkate alındığında önce bu tabakayı tamamlayıp diğer mezheplere geçmesi kendi içinde anlamlı ve tutarlı bir tasniftir. Nitekim diğer mezhepleri de aralarında kronolojik olarak sıralaması bu durumu açıkça desteklemektedir.

kendini bu geleneğin bir parçası olduğunu gösterme amacına gelince bu yorum nispeten mümkün ve kabul edilebilir görünmektedir. Nitekim o, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, kendisini Hanefî ulemanın son halkası görmüş ve muhtemelen de bu maksatla otobiyografisinin başlığında kendisini "...hâtimetü'l-ulemâ ve'l-musannifin/alimlerin ve yazarların son halkası/sonu",¹⁶⁷ "...hâtimetü'l-Hanefiyye/Hanefîlerin son halkası" olarak tanımlamıştır.

Buna göre yazar bu eseriyle "geçmiş ve gelecek arasında kendisini (ben)" konumlandırmak istemiştir. Bunun yanında daha çok geçmişe vurgu yaparak, kadim tüm geleneği de tarihsel süreciyle anlatmak suretiyle "kadim"i güçlü bir şekilde işlemiştir. Bilinenden (geçmiş) hareketle kendini (şimdiyi) tanımlayarak; geçmişe dair bilgiye erişilebilmenin kolaylığının da sağladığı imkanla, eserindeki otobiyografisi üzerinden "ben"i güçlü geleneğe dayandırmaya çalışmıştır. Bu yönden, onun otobiyografisi eserinde yer almasa böyle bir düşünceye de varmak pek ala mümkün olmazdı.

Ayrıca tüm eser bağlamında olduğu gibi Ahıskavî'nin otobiyografisi bağlamında da bu yoruma ulaşmak mümkündür. Nitekim otobiyografisinde, hocalarından aldığı (Hz. Peygamber'e kadar uzanan ulema silsilesinin yer aldığı) icazetnamelerin suretlerine açıkça yer verilmesi ve hocalarının kısaca tanıtılması bu amaca matuf olmalıdır. Bu itibarla Ahıskavî'nin kendini anlatma motivasyonuna farklı bir şekilde de bakılabilir. Ahıskavî'nin tahsîl (icazetler/ilmin geçmişi) ile tadrîs dönemini (müdürrislik/ilmin geleceği) otobiyografisinde yoğun bir şekilde işlemesini "ilmî yetkinliğini gösterme" çabası olarak okumak mümkündür. Bununla beraber, açıkça belirtilmese de bu tavır, "geçmiş ve gelecek arasında kendini konumlandırmak" maksadını da haizdir. Çünkü o, otobiyografisinde sadece aldığı icazetlerin suretlerini aynıyla zikretmekle yani ilminin dayanağını (geçmiş) izharla yetinmemiş, kendi hayatını tüm detayıyla işlemiştir. Dolayısıyla da "ben"e çok vurgu yaparak onu öne çıkarmaya çalışmıştır.

Ahıskavî kendisini güçlü ilmî gelenekte konumlandırmanın yanı sıra, babası ve annesi üzerinden kendi milli kimliğine vurgu yaparak; her ikisi de Türk devleti olan Osmanlı ve Safevî'nin uç sınırlarının arasında bulunan ve farklı kavimlerin (Ermeni-Fars-Rus-Gürcü) bir arada yaşadığı bir bölgenin (Ahıska) insanı olarak kendisini bu coğrafyanın batısına yani Osmanlı'ya yakın görmüştür. Bundan dolayıdır ki Türklük üzerinden, bölgedeki hâkim

167 Ahıskavî, *Revâmîzu'l-a'yân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2127, 641b.

Türk unsurlarını (Tatar Türkleri vd.) ve yörenin icmâlen bahsettiği kısa tarihini otobiyografisiyle ilişkilendirmiştir. Bu anlatının -yukarıda zikrettiğimiz diğer otobiyografi yazarlarında görmediğimiz tarzda- bir âlimin otobiyografisinin hemen başında yapılması dikkatle incelemeye de konu olabilecek husustur. Dolayısıyla Ahıskavî otobiyografisinde, icazetleri ve tedrisiyle ilminin tarihsel sürecine (geçmiş ve gelecek) dikkat çektiği gibi; Türklük vurgusu üzerinden de millî kimliğinin tarihsel sürecini de göstermek istemiştir.

Ahıskavî'nin otobiyografisi "ben-anlatıları"nın yer aldığı birçok türden eserlerin girişte zikrettiğimiz örneklerini barındırması cihetiyle oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Eserin bu bölümünde sergüzeştname, icazetname/fehse, silsilenâme, günlük (seyahat günlüğü) ve hatırat türü örnekler güçlü dururken, birkaç taneyle sınırlı olmakla birlikte rüya anlatısına da yer verilmiştir.

Tablo ve Şekiller

1. Abdullah el-Ahıskavî'nin Kronolojik Hayatı

Tablo 8
Abdullah el-Ahıskavî'nin Kronolojik Hayatı

Tarih	Şehir/ Mekan	Olaylar
1142 (1730-32)	Orpala Köyü	Ahıskavî'nin ablası Aişe doğdu.
1144 (1732)	Orpala Köyü	Abdullah el-Ahıskavî doğdu
1144-1148 (1732-1736)	Gürcistan bölgesi?	Osmanlı-İran Savaşı ve Gürcistan bölgesinde baş gösteren sıkıntılardan artması
1148-1149 (1736-1737)	Orpala>>Dımaşk: Salihyye	Ahıskavî'nin babası ve ailesiyle Orpala'ya göçtü.
1149-1153 (1737-1741)	Orpala>>Mekke-Medine	- Dımaşk'ten tekrar Orpala'ya döndü.. - Yusuf b. İshak Paşa ile babasının münasebeti başladı. - Ahıskavî'nin babası Muhammed Dağıstânî hacca gitti.- Babası Yusuf Paşa'nın kardeşi Ali b. İshak ile tanıştı.
1150-1153 (1738-1741)	Orpala>>Ahıska	- Ahıskavî'nin babası Muhammed ed-Dağıstânî Hac Dönüşü Orpala'dan Ahıska'ya seyahatetti. - Ahıskavî babasından ilk eğitimini aldı. - 1153 (1741): Babası Muhammed ed-Dağıstânî vefat etti.
1153-1156 (1741-1744)	Ahıska>>Uzğur	- Ahıskavî Yusuf b. İshak Paşa'nın himayesine girdi.- Ablası Aişe evlendi.
1156 (1744)	Uzğur	Ahıskavî annesi tarafından Uzğur mekteplerine eğitim için gönderildi.
1156-1164 (1744-1751)	Uzğur	- Yusuf b. İshak Paşa vefat etti. - Annesi başka biriyle evlendi.
1164 (1751)	Uzğur	Annesi vefat etti.
Şevvâl 1164 (Eylül 1751) - Muharrem 1172 (Eylül 1758)	Ahıska>>Batum>>Kars	- Ahıskavî, Ahıska'dan ayrılıp Batum'a oradan da Kars'a seyahat etti. - İsmail el-Berkuşâdî'nin rahle-i tedrisatında eğitim sürecine dahil oldu.
Safer 1172 (Ekim 1758)	Kars>>Diyarbakır>>Erzurum: Calıkla/Kalikala	Ahıskavî şehrin (Erzurum) müftüsü ve el-Fâzıl Camandâr/Camdâr'ının derslerine dahil oldu.

Safer 1172 (Ekim 1758) -Şevvâl 1174 (Mayıs 1761)	Erzurum>>Âmid	<ul style="list-style-type: none"> - Küçük Ahmedzade Ebubekir b. Ahmed; - Hafız Osman el-Âmidî; - el-Kâri es-Sebatu's-Seyyâre el-Âmidî ve - Ömer el-Câmidî'nin derslerine iştirak etti.- Ömer el-Câmidî'den icazet aldı.
Şevvâl 1174 (Mayıs 1761)	Âmid>>(Halep, Lazkiye, Kıbrıs)>>Kahire	Ahıskavî, Kahire'ye gitmek üzere Amid'den Şevvâl - Zilkâde 1174'te (Mayıs 1761) ayrıldı. Bir müddet Halep'te kaldı. Burada alim ve fazıllarla tanıştı. Oradan da Lazkiye körfezine geçerek deniz seferine çıktı. Oradan Kıbrıs'a sonrasında Dimyat'a geçti. Burada bir müddet kaldı. Daha sonra ise Nil üzerinden Kahire'ye ulaştı.
1174 (1761)	Kahire	<ul style="list-style-type: none"> - Kahire'de Mahmudiyye-i Cedide Medresesi müderrisi eş-Şeyh Abdüsselâm er-Erzincânî'nin derslerine katılarak ondan icazet aldı. - Seyyid Ali el-Mısrî'den İmam Şâtibî'nin <i>el-Kasidetü'r-râiyye'sini ve</i> - el-Kâri Muhammed es-Sînobî'den İbnü'l-Cezerî'nin <i>ed-Dürresi'ni</i> Hûd suresine kadar okudu.
Rebiülevvel 1175 (Ekim 1761) -Recep 1180 (Aralık 1766)	Kahire>>İstanbul: Sultan Bayezid Cami; Küçük Ayasofya Cami yakınındaki Dârulhadis.	<ul style="list-style-type: none"> - İstanbul'a gelen Ahıskavî burada dil ilimlerine (Sarf-Nahiv-Meani-Bedi-Aruz) dair eseri <i>Câmiü'l-kavâid ve şâmilü'l-fevâid'i</i> kaleme aldı. - Sultan Bâyezid Câmî'nde talebelerle ilmî müzakerelerde bulunup burada Kelâm-Ahlâk alanına dair eseri <i>Buğyetü's-sâil fi mâ yehtâcu ileyhi mine'l-mesâil'i</i> kaleme aldı. - İstanbul'daki faaliyetlerine devam eden Ahıskavî Küçük Ayasofya yakınındaki Dâru'l-hadis'te kalarak talebelerle ilmî müzakerelerde bulundu. - Burada ise fıkıh alanına dair eseri <i>[Risâle fi'l-usûl ve'l-furû']</i>'u ile tıp alanına dair eseri <i>Zübdetü'l-işâre ilâ san'ateyi't-tıbbi ve'l-kıyâfe'</i>yi kaleme aldı. - Ahıskavî yine burada tefsir, hadis ve fıkıh ilmine yoğunlaştı ve talebelerle <i>Bezzâvî</i> ve <i>Keşşâf</i> tefsirlerini müzakere etti.
Recep 1180 (Aralık 1766) - Cemâziyelüla 1182 (Eylül 1768)	İstanbul>>Edirne>> Filibe>>Üsküb >>Bosna: Saraybosna	Ahıskavî Saraybosna'da talebeler ve ulema ile tefsir ve çeşitli ilimlerde müzakerelerde bulundu.

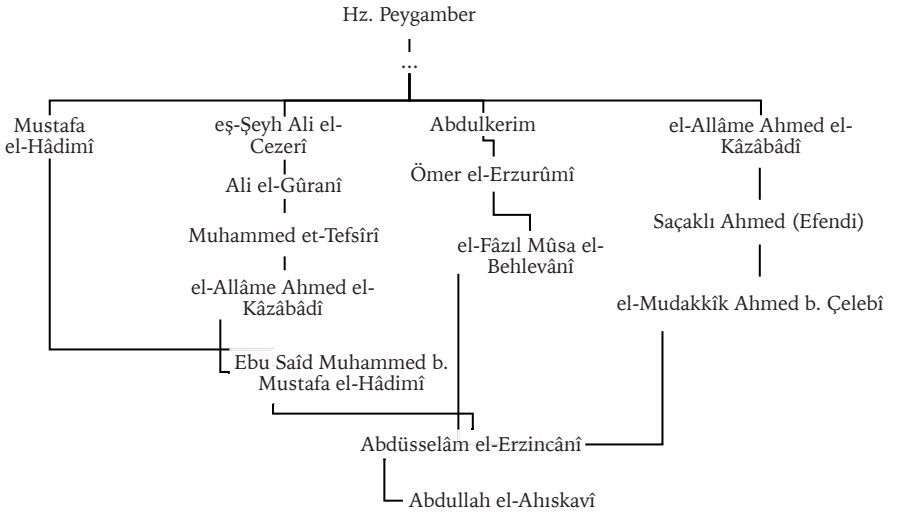
Cemâziyelüla 1182 (Eylül 1768) - (21- 29) Recep 1182 (1-9 Aralık 1768)	Saraybosna>> Kudüs	Hac Yolculuğu-1: - Saraybosna'dan ayrılarak, Tuna nehri üzerinden Belgrad, Vidin, Ruscuk ve Varna Körfezi'ne oradan Karadeniz'den gemiye binerek İstanbul'a geldi. - Beytü'l-Makdis kadısı Kahvecizade ile beraber İstanbul'dan ayrılarak Yafa körfezine ve Remle vd. Filistin şehirlerine uğradı. - Buradan Beytü'l-Makdis'e girerek burada bir ay kadar kaldı. Bu sürede Musa, Dâvud, Üzeyr, İsmoil (Samuel) ve Lut a.s. vd. peygamberler ile bazı sahabe kabirlerini ziyeret etti. - Buradan intikal ettiği Haliliye şehrinde birkaç gün kalarak İbrahim a.s. eşi ve müminlerin annesi Sare, İshak, Yakub ve Yusuf (as.) kabirlerini ziyaret etti. - Bu esnada Kudüs: Mescidü'l-Aksâ -Câmiü's-Sahra'da Beytü'l-makdis ve Şam'n mezarları ve haccın menasiki hakkındaki risalesi <i>Akrabu'l-Mesâlik fi ma'rifeti'l-menâsik</i> adlı eserini kaleme aldı.
(21-29) Recep 1182 (1-9 Aralık 1768) - [Zilhicce 1182 (Nisan 1769)]	Kudüs>> Şam>>Hicaz	Hac Yolculuğu-2 - Kûdüs'ten ayrılarak Şam'a gitti.- Oradan Medâine geçip bu yolculuk esnasında çeşitli makam ve kabir ziyaretlerine devam etti. Buradan Mekke ve Medine'ye giderek hac vazifesini yerine getirdi. Medine'de üç gün kaldı.
[Zilhicce] 1182 (Nisan 1769)	Hicaz>> Dımaşk>> İstanbul	Hac sonrası İstanbul'a dönüşünü açıkça belirten Ahıskavî şu güzergahı kullandı: - Dımaşk'ta birkaç gün kaldı. - Buradan Lübnan-Beyrut'a ve Şam'ın sahil şehirlerine uğradı. - Kıbrıs adasına geçti ve burada Ümmü'l-haram'ın kabrini ziyaret etti. - Oradan da İstanbul'a geçti.
[Zilhicce] 1182 (Nisan 1769) - 1192 (1179)	İstanbul: Büyük Ayasofya Medresesi	- İstanbul'da el-Mevla Hafız İsmail el-Konevî'nin himmetiyle Büyük Ayasofya Medresesi'nde kaldı ve talebelerle çeşitli ilimlerde müzakerelerde bulundu. - Burada medresede Beyzavi tefsiri ve Sahih-i Buhârî dersleri verdi.

1181-(20-29) Zilhicce 1191 (27 Ocak 1778) Salı	Saraybosna -İstanbul: Büyük Ayasofya Medresesi	Ahıskavî <i>Revâmîzu'l-a'yân fî merâmîzi'l-uhûdi ve'l-ehmân</i> adlı eserinin ilk müsveddelerini Edirne ve Saraybosna şehrinde hicri 1181 yılında telif etmeye başlayıp İstanbul'da Büyük Ayasofya Medresesi'nde ve müderrisliği yıllarında (20-29) Zilhicce 1191 tarihinde Salı günü tamamladı.
Ramazan 1192 (Ekim 1778)	Ayasofya Cami'ndeki Dâru'l-kutub	- Sultan Mahmud'un inşa ettirdiği ve Ayasofya Cami'ndeki Dâru'l-kütüb'de Şeyhüsilam Esadzâde'nin tavsiyesi/işaretiyle Ramazan 1192'de hadis öğretimine başlayıp burada Perşembe günleri <i>Sahihü'l-Buharî</i> okumaları yaptı.
Şâbân 1195 (Ağustos 1781) -1197 (1783)	İstanbul	- el-Hac Hasan Efendi vesilesiyle (onun yiğeni) Zeyneb binti Hüseyin el-Gürcî ile evlendi. - Muhammed ve Fatıma adında biri kız diğeri erkek ikiz çocukları oldu. - Ancak iki sene sonra 1197'de her iki evladı da vefat etti.
Rebiülahir 1200 (Şubat 1786) - Ramazan 1203 (Haziran 1789) - 2 Şâbân 1206 (26 Mart 1792)	İstanbul	- Rebiülahir 1200'de (1786) İshak adlı oğlu,- 29 Ramazan 1203'te (Haziran 1789) Yakub adlı oğlu, - 2 Şâbân 1206'da (26 Mart 1792) Yusuf adlı oğlu dünyaya geldi.
23 Cemâziyelûla 1200 (24 Mart 1786) -Receb 1203 (Nisan 1789)	İstanbul: Yeni Cami-Büyük Ayasofya Cami	- Bu dönemde Ahıskavî 23 Cemâziyelûla 1200 (24 Mart 1786) tarihinde Yeni Cami'de tefsir derslerine başladı; - Recep 1203 tarihinde Büyük Ayasofya Camii'nde Beyzavi Tefsiri derslerini bitirdi.
(29) Şeval 1204 (12 Temmuz 1790) - 1208 (1793)	İstanbul: Kadıköy	Ahıskavî'nin <i>Revâmîzu'l-a'yân fî merâmîzi'l-uhûdi ve'l-ehmân</i> adlı eseri Kadıköy'de müellif tarafından ihtisarı yapıldı ve onun tashihiinden geçerek yeniden güncellendi. (Esad Efendi nr. 2127).
Safer 1218 (Haziran 1803)	İstanbul	- Abdullah el-Ahıskavî vefat etti. - Kadıköy'de Kuyubaşı civarındaki Ayrılıkçeşmesi'ndeki mezarlığına defnedildi.

2. Abdullah el-Ahıskavî'nin Abdüsselâm el-Erzincânî'den Aldığı İcâzete Göre İlmî Silsilesi

Şekil 1

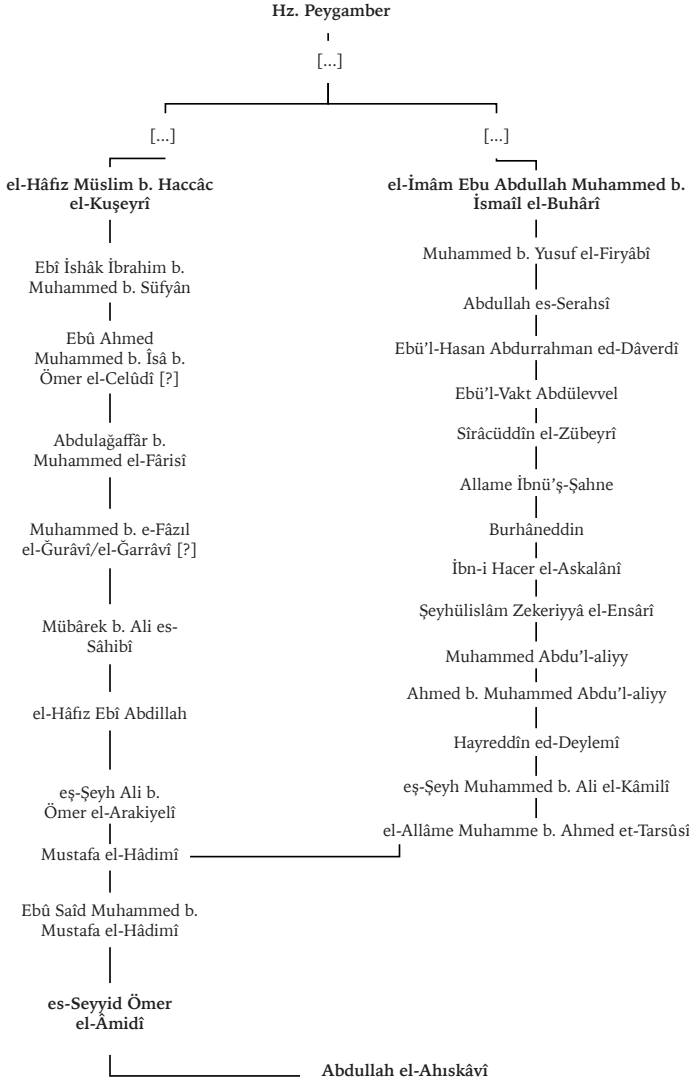
Ahıskavî'nin Abdüsselâm el-Erzincânî'den aldığı icâzete göre ilmî silsilesi
(Süleymani Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 369a-369b)

3. Abdullah el-Ahıskavî'nin es-Seyyid Ömer el-Âmidî'den Aldığı İcazete Göre İlmî Silsilesi

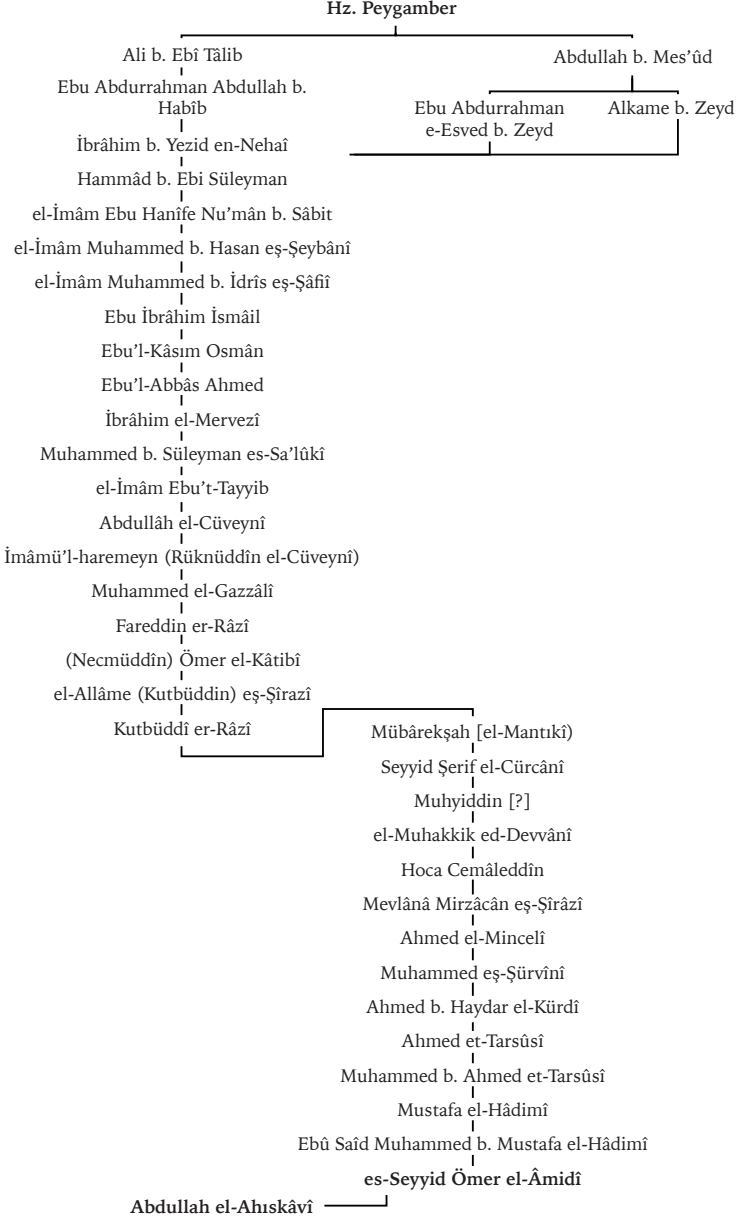
Şekil 2

Abdullah el-Ahıskavî'nin *Sahîhu'l-Buhârî* ve *Sahîhu'l-Müslim* Rivâyetinin ilmî silsilesi
(Süleymani Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 371a-372a)

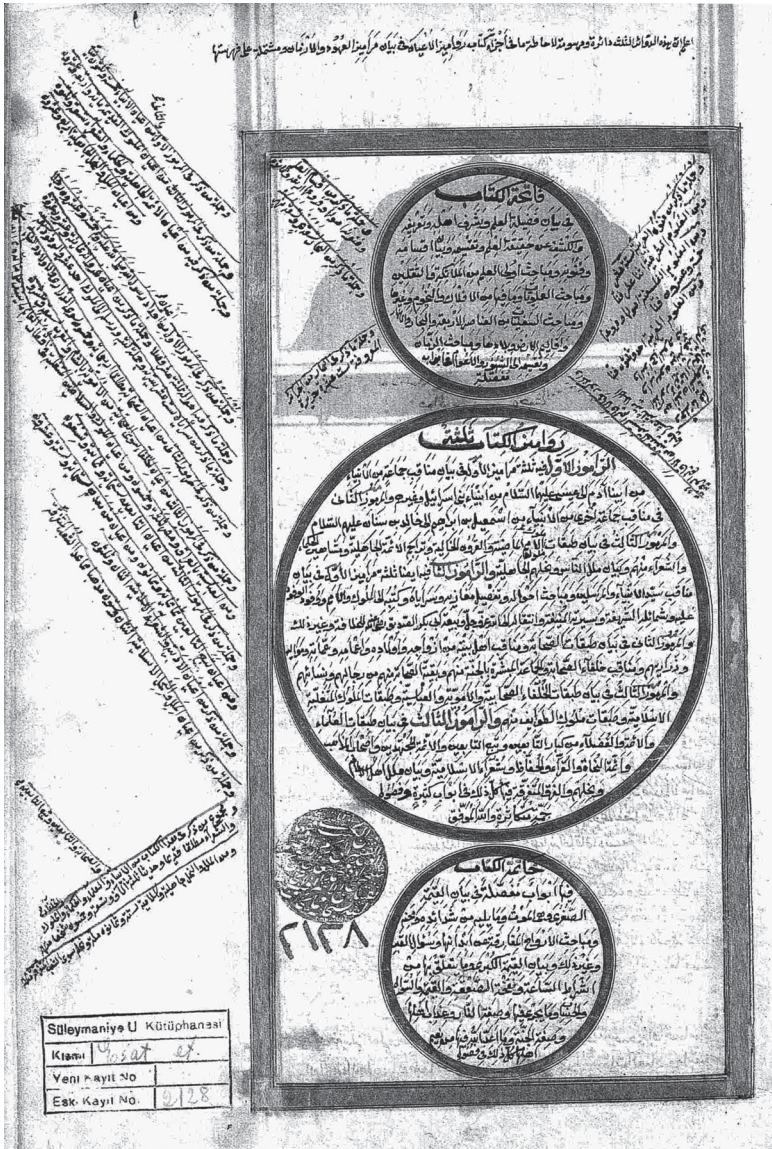
Şekil-3

Abdullah el-Ahıskavî'nin naklî ve aklî ilimler alanında aldığı icazetin ilmî silsilesi
(Süleymani Ktp., Halet Efendi nr. 583/3, 371a-372a)

4. Nüsha Örnekleri

a. Revâmîzu'l-â'yân'ın Nüsha Örnekleri

Süleymaniye Ktp., Esad Efendi nr. 2128, zahriye, 1a (Revâmîzu'l-â'yân'ın Fihristi)

Handwritten marginal notes in Ottoman Turkish script, written diagonally on the left side of the page. The text is dense and appears to be a commentary or additional notes related to the main text.

Handwritten main text in Ottoman Turkish script, arranged in horizontal lines. The text is dense and appears to be a biographical or historical account. At the top of the main text block, the number "٦٤٤" is written. The text includes various names and titles, such as "Şeyh" and "Müftü".

Süleymaniye Ktp., Esad Efendi nr. 2127, 644a (Ahiskavî'nin otobiyoğrafisinin yer aldığı bölümün sonu)

ولا يخلف بعنه والله اعلم منه يتدر عليهم ويغرم عليهم الف دينار ويقال انه دفع منه اربعمائة
 نحو من مسير سنة اشهر طول في مثل عرضها وكان في جيشه اربعة اربعمائة رجل قالوا
 فيه ما يعاجب الا ان كان يتوكل على اخذ الاموال بكل ملق وكثيرا ما يفرح محمد بن عبد القادر
 العتق الاديب في الكتبا يلقي عنه ليل الفتن المهداة بايات في روح السلطان هذا ما قول

تعالى اشرا يشا : فولد اشرا عا :
 ابن يوه في التاج : ام لكزنا الثغاف :
 اظلت شعر جود : علاج ساسا ب :
 واسبال شهرام : عينا لابنه خاقان :
 اذا ما ركب القبل : لرب او يشوران :
 رأت عينه سلطانا : علمت سبطاه :
 فمن واسط اربند : للاساق حرقاه :
 ومن قاصد السنه : للاقفي حراساه :

ترجمه جامع الكشافة الحنفية

ضياء الدين عبد الدين محمد الاقسوي الانعوري اللاوري واولاده
 جامع هذا الكتاب وهو امر كاه والدي محمد المذكور من كبار رجالنا كما قالوا في كتابنا
 ذابره ووقع له ربه وشاركة عظيمة في علوم عديدة وصناعات كثيرة وكان له اسئلة كثيرة
 منه بلاد سير الملكة التي يقال لها الان بلاد صاغستانه واهلها الكرك والكرز عندهم
 للاجرة في تلك القبا واهلها نفع منه الكرك لهم لساها يحضونهم وكان من حوزهم
 وخبر صلح على ارضه التوكل صلح الدين الارغف تارخه انه فرغ حاه الذي هو الالف
 الاعلى لطويبا الترك والتتار كاه لاولادهم ولولداهم وكان لهم اسماء لا يشعروا وادعوا
 ما لم يعرفهم سنة ولما مضت على ذلك الاسب سنة قال يروى انه اسعى اوغوز وانشأ مؤمنا مؤملا
 بهدنا برتتعا واولادها اولاد الترك ويسائر اخوتها اباء التتار وكانوا على الترت وملك باطله من
 الجوزية فعادوه واتفق معه طوائف مستماهم بايعوز يعني تعلقوا بنا ثم غلب على اخوترو
 تعلقت به قبائل اخرى وصارت اولاده عشائر ولقب واحدة منها قانقار يعني صاحب
 الحجارة واخر قيقا واولاده اسيرهم في قبة شجرة واخرى قانقار لئلا يفرح عنهم في سفر سيب
 الثلج واخرى حيل واصلح قاله اجماع من خادما عابدا على اسمهم لئلا يفرح عنهم بالنعام
 واعتادوا به اليوم ولما تروا ولاده واباءه اعظم سلطان فرج عكس على تركستان ثم توارث
 الملك اولاده واحفاده واجل كاهن واحد حتى صار اولاد حاه من احفاده سلطانا ففرغ
 عليهم تورايه افريديوه ثم فرغ لهم طرا فالعلم فرج من التتار احواله يقال لاحد هذا قانقار
 والآخر تكور ربع اوزاجها الا اولادها جيل صعبا امور فكثيرا ينسلها في تلك الوادعي
 ومنها طائفة مغول ويقال لها اولاد قياته قيات اولاد تكور درلكين وهو يركب التتار
 للحدود الصين وهو يتطافر قبا ومنه الاثراك للالدشت وجزيرة اقفى فرج ولما
 اضيف الدشت اليهم فقتل دشت قبا وقبته بقية الاثراك في مسالكهم التي يقال لها تار
 وصار عترة لتورايه افريديوه قال ولما مرت طائفة قيقا قومن معهم من الترك يباب

Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583-3, 368a

(Ahıskavî'nin otobiyografisinin yer aldığı bölümün girişi)

حَتَّى لَا تَقْعَبَنِي لَمْ تَعْرِجْ لِي وَكَرِهْتَنِي بِرِيَاةِ حَبِيبِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبِرِيَاةِ بَيْتِهِ الْحَرَامِ وَأَدَاءِ
 نَسْكَه فَالْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى جَزِيلِ نَوَالِهِ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى حَبِيبِهِ وَأَلْرَجْعَتُ مَعَ الرَّسُولِ
 الشَّاقِّ إِلَى دِمَشْقٍ مِنْهَا جَلَّ لِلَّهِ قَسْطُنْطِينُ مَا نَزَلَتْ فِيهِ الْوَعْدُ وَاللَّهُ وَحْفُظًا عَنْهُ الْأَقَاتُ وَالْبَيْتُ وَالْأَقَاتُ
 بِرَأْفَتِهِ وَكَرَمِهِ يَا صَوْفِيَّةَ الْكَبِيرَةِ بِرَأْفَتِهِ الشُّعْرُ بِالْمَافِظِ الْبِشَادِ الْوَعْدُ الْكَامِلِ الْكَمُولِ أَعْمَلُ الْكَمَالِ
 الْعَرَبِيَّةَ أَكْفَادًا لَمْ تَبْقَاءَ فَأَثَرًا بِجَلْوَةِ الْبُيُوعِ وَالْأَخْرُوعِ مُتَعَلِّقًا بِمَا كَرِهَ الْمَعْلُومِ
 وَأَفَادَتَهَا مَعَ الطَّلِبِ وَمَا أَنَا عَلَيْهِ مِنْ جَمْعِ هَذَا الْكِتَابِ وَجَمْعِ مَا فِيهِ مِنْ مَنَاسِكٍ مِنْ عِدَّةٍ
 لِهَذَا الْآلِ لِيْلَا وَنَبْرًا وَبِوَجْهِ يَوْمِ النَّسَبِ مِنْهُ أَوَّلُ رَجَبِ سَنَةِ ثَمَانِينَ وَمِائَةٍ وَمِائَةٍ
 وَقَدْ هَاجَرَ مِنْهُ مَصَائِبُ الدُّنْيَا مَا يُرْوَى فِي الْوَيْلِ وَالْخُجْرَةِ مَا مَارَتْ أَوَّلَ الْوَقْتِ مَا يُوَجِّهُ الْعَوْلَادَ
 وَالْمَعَارِفَ قَدْ أَنْزَلَتْ قَوَاعِدَهَا وَالْعُلَامَةَ قَدْ أَنْزَلَتْ قَوَاعِدَهَا وَيُرْوَى فِي شَرْحِ لُؤْمَاتِ
 عَنِّي كَلِّ قَرِيبٍ وَبِجُودٍ مِنْهُ صَدْرِي أَنْشَأْتُ فِي ذَلِكَ
 قُلْتُ وَأَتَمَّ عَمِّي بِرَأْفَتِهِ كُلَّ دَعْوَةٍ قَرِيبٍ وَأَوْجَمِ
 لَيْتَ رَوْحِي طَارَ عَنِّي بَعْدَ إِذْ بَعَثْتُهُ وَدُنَا نَاكَ الْكَرِيمِ
 وَقَدْ كُنْتُ تَشْرَحُ أَيْسَاعُوجِي وَبَيْتِي مَبَاحِجِ الْأَخْوَانِ فِي بَيْتِهِ قَوَاعِدَ الْبَيْتِ وَبَشْرَتِ
 الرِّسَالَتِ نَسِيْبِي أَيْضًا فِي الْكَلْبِ الْوَالِدِ الْبَرِّ فِي الْمَسْجِدِ وَمَا تَفَرَّغْتُ لِمَنْزِلِ الْأَلَاءِ وَالْمَنَاهِجِ
 فِي الْفَرِيضَاتِ قَصْدِي مَلِيحٌ وَإِبَائِي الْأَلْفَ كَرِهْتُهُ وَأَوْجَرْتُهُ وَقُلْتُ مَعْتَدُكَ لِلْأَسْرَةِ وَمَعْتَدُكَ
 الرِّجَالِ وَالْقَوَادِمِ الْبَيْتِ الْبَرِّ إِلَى سَمِيحِي حَيْثُ دَعَاكَ الْبَيْتُ وَالْعَوَالِمِ
 دَعَاكَ عِنْدَكَ الْبَيْتُ الْبَرِّ إِلَى سَمِيحِي حَيْثُ دَعَاكَ الْبَيْتُ وَالْعَوَالِمِ
 وَلَا خَيْبَ لِمَنْ دَعَاكَ وَفَاتِي الرِّجَالِ مِنْ سَقَاطِ غَيْرِ مَحْتَوَكِ
 الرِّجَالِ سَبِيلَ الْوَعْدِ أَنْتَ شَائِقٌ صَعْبُ الْعَوَادِ عَلَى الْوَعْدِ مَقْبُولِ
 سَقَايَتِهِمْ رَأْفَتِي وَجِلْدِي حَسْبِي أَصْرًا بِسَرِّهِ الْأَوْسَاعِ مَقْبُولِ
 مَحْنِي يَا ذَا الْكِبَرِ وَالْعِلْمِ حَاتِمًا جِهَةَ عَشْرَةِ مَقْبُولِ

هذا آخر الجملو الثالث منه كتاب رومان الأعمى به يلمح للجدد الرابع الذي عمل على تراجم الأئمة
 الثمنا لباقيته من الكتب يدعى الأمام مالك والأمام الشافعي وغيره حينئذ وترجم أعمالهم
 وطلقات العلماء وصفاهير الفضلاء المحمديين وغيرهم والحمد لله على التوفيق

Süleymaniye Ktp., Halet Efendi nr. 583-3, 373b
 (Ahiskavî'nin otobiyoğrafisinin yer aldığı bölümün sonu)

Kaynakça

- Açıl, Berat. Ed. *Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*. İstanbul: İlem Kitaplığı-Nobel Yayınları, 2016.
- el-Ahıskavî, Abdullah. *Revâmîzu'l-a'yân*. Halet Efendi nr. 583/3: 368a-373b. Süleymaniye Ktp.
- , *Revâmîzu'l-a'yân*. Esad Efendi nr. 2127: 641b-644a. Süleymaniye Ktp.
- , *Câmiü'l-fusûl*. Arif Hikmet Bey Ktp., nr. (2) 80/217: 62a-76a. (müellif hattı).
- , *Akrabu'l-Mesâlik*. Arif Hikmet Bey Ktp., nr. (3) 80/217: 83a-142b. (müellif hattı).
- , *Mirkâtü't-Tarîkati'l-Muhammediyye*. Arif Hikmet Bey Ktp., nr. (1) 80/217: 2a-59b. (müellif hattı).
- , *Risâle fî Beyâni mâ yeteallaku bi'l-musâfir*. Arif Hikmet Bey Ktp., nr. (1) 80/217: 77a-80b. (müellif hattı).
- Akpınar, Cemil. "İcâzet", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 11: 393-400. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- el-Amasyevî (Amasyalı). Akifzâde Abdürrahim Efendi. *Kitâbü'l-Mecmû' fî'l-meshûdi ve'l-mesmû*. Ali Emiri Arabi, nr. 2527: 1b-114b. Millet Ktp.
- Arıcı, Mustakim ve Mehmet Arıkan, Der. *Taşköprülüzâdeler ve İsamüddîn Ahmed Efendi*, İstanbul: İlem Yayınları, 2020.
- Arıcı, Müstakim. "Âlim ve Filozof: Kutbuddîn Şîrâzî [Scholar and Philosopher: Qutb al-Dîn al-Shîrâzî]". *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni* içinde, ed. Bayram Ali Çetinkaya, 961-975. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Asiye Hatun.. *Rüya Mektupları*. haz. Cemal Kafadar. İstanbul: Oğlak Yayınları, 1994.
- Atay, Hüseyin. "Fatih-Süleymâniye Medreseleri Ders Programları ve İcâzetnameler". *Vakıflar Dergisi*. 13 (1981): 171-236.
- , *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi: medrese programları, icazetnameler, ıslahat hareketleri*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1983.
- Ayaz, Kadir. "Bandırmalı Küçük Hamid Efendi'nin Hadis İcâzetleri ve Câmiu Rivâyâtî'l-Fehâris ve Lâmiu İcâzâtî Ehli'l-Fevâris Adlı Eserindeki Rivayet Birikimi". *Osmanlı'da İlm-i Hadis: Âlimler, Eserler ve Meseleler* içinde, ed. Zekeriya Güler, Bekir Kuzudışli, Mustafa Celil Altuntaş, 387-428. İstanbul: İsar Yayınları, 2020.
- Ayten, İbrahim Halil. "İlhanlılar'dan Osmanlı'ya er-Risâletü's-Şemsiyye Geleceği ve Osmanlı'da Şemsiyye Okumaları". *Osmanlı'da İlm-i Mantık ve Münâzara* içinde, ed. Mehmet Özturan, Yusuf Daşdemir, Furkan Kayacan, 55-129. İstanbul: İSAR Yayınları. 2021.
- Bağdatlı, İsmâil Paşa. *Hediyetü'l-ârifîn esmâ'ül- mü'ellifîn ve âşârü'l-muşannifîn*. nşr. Kilisli Muallim Rifat - İbnülemin Mahmud Kemal. Cilt 1. nşr. İbnülemin Mahmud Kemal - Avni Aktuç. Cilt 2. İstanbul, 1951-55.
- , *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfî'z-zunûn*. nşr. Kilisli Muallim Rifat - Şerefeddîn Yaltkaya. İstanbul, 1945-47.
- Baltacı, Cahit. "Abdullah Ahıskavî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1: 80-81. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Bandırmalızade, Hâmid Efendi. *Câmiu rivâyâtî'l-fehâris ve lâmiu icâzâtî ehli'l-fevâris*. (müellif hattı). Mektebetü Melik Abdülazîz, nr. 231/36.
- , *Vâridât*, Yazma Bağışlar. nr. 2547: 1b-23a. Süleymaniye Ktp.

- Batıslam, Hanife Dilek. "Tarih ve Kültür Kaynağı Olarak Hasbihâller", *Türklük Bilimi Araştırmaları*. 22 (2007): 29-42.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Kitâb-ı silsile-i Şeyh İsmail Hakkı bi-tarîk-i Celvetî*. İstanbul: Haydarpaşa Hastanesi Matbaası, 1291.
- , *Kitâbu Silsile-i Celvetiyye*. Şeriyye, nr. 1040. Millet Ktp.,
- , *Mecmuatü'l-hutab ve'l-vâridât'ı ile Mecmuâ-yı Hâkkî*, Genel nr. 41: 73. Bursa Eski Eserler (Yazma Eserler) Ktp.
- , *Tamâmü'l-Feyz*. Revan Köşkü nr. 497. Topkapı Sarayı Ktp.
- Can, Betül. "16. - 19. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinin Otobiyografileri ve İcâzetnâmeleri Işığında Osmanlı Medrese Eğitiminde Araççanın Yeri". *Osmanlı'da Ulûm-i Arabiyye içinde*. ed. Ali Bulut, Ahmet Meydan, Akın İşleme. 441-470. İstanbul: İSAR Yayınları. 2021.
- Çapan, Pervin. «Otobiyografi Geleneğinde Veciz Bir Örnek: Kâtib Çelebi Biyografisi». *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi = Journal of Academic Literature* 2, sy. 5, (2016): 45-62.
- Çörekçi, Semra. *A Methodological Approach to Early Modern Self-Narratives: Representation of the Self in Ottoman Context (1720s-1820s)*. Doktora Tezi. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2022.
- Döne, Nuran. "İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitâb-I Kebîr'i Ve Bursevî'de Vâridât Kültürü". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6, sy. 15 (2005): 311-334.
- Emîrî, Ali. *Mir'âtü'l-fevâid fî terâcimi meşâhiri Âmid*. (ed. İbrahim Çapak, haz. Günay Kut, Mesud Öğmen, Abdullah Demir). 1-2. Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları. 2014.
- Erünsal, İsmail E.. "Ayasofya Kütüphanesi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 4: 206-210. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- es-Süyûtî, Celâleddîn. *Kitâbü't-tehaddüs bi ni'metillah*. Thk. E. M. Sartain. Cambridge: Cambridge University, 1975.
- , *Kitâbü't-tehaddüs bi ni'metillah*. Haz. Heysem Halife Tuaymi, Sayda. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003.
- Fazlıoğlu, İhsan. "Bir Kitaba Ömür Vermek ya da Kutbuddîn Şirazi'nin Ma-Cerası". *Arkakapak* 5 (2016): 10-12. <https://arkakapak.babil.com/bir-kitaba-bir-omur-vermek-ya-da-kutbuddin-sirazinin-macerasi/> (erişim 21.07.2023).
- Sultan III. Murad. *Kitâbü'l-Menâmât (Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları)*. haz. Özgen Felek. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Felek, Özgen. "İslam Edebiyatını Yeniden Hikaye Etmek: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları". *Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları* 36, sy. 2 (2010): 21-36.
- Filan, Kerima. Der. XVIII. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası. Saraybosna: Connectum, 2011.
- el-Girîdî, Aziz Efendi. *Vâridat: Kalbin sohbetleri*. haz. M. Nedim Tan. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2011.
- , *Vâridât*. Üsküdarlı, nr. 169. MÜ İlahiyat Fakültesi Ktp.
- Gökyay, Orhan Şaik. *Kâtib Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1957.
- , "Sohbetname (Adlı Yazma Üzerine)", *Tarih ve Toplum* 14, (1985): 56-64.

- Herîdî, Ahmed Abdülmecîd. “Veliyyüddîn Cârullah ve Bernâmecü Kirâ’âtih”. *Havliyyât İslâmiyye/Annales Islamologiques* 16 (1980): 6-57.
- el-Hüdâî, Azîz Mahmud. *el-Vâridât ve’l-vâkıâtü’s-sufiyyeti’l-hidaiyye*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrût: Kitab-Naşirun [Books Publisher], 2016/1437.
- İşközlü, F. “Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yeni bulunmuş olan ve Sadreddîn Zâde Telhisî Mustafa Efendi tarafından tutulduğu anlaşılan H. 1123 (1711)-1148 (1735) yıllarına ait bir Ceride (Jurnal) ve Eklentisi”. 7. *Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler* içinde, 2: 508-534. Ankara: TTK, 1973.
- İbn Tağriberdî. *el-Menhelu’s-sâfi ve’l-mustevfi ba’de’l-vâfi*. thk. Muhammed Muhammed Emin. 13 cilt. Kahire: el-Hey’etü’l-Misriyyeti’l-Âmme li’l-Kitâb, 1984.
- İbrahim b. Osman b. Mehmed b. Murad. *Mecmû’a-i Mürâselât.*, OE_Yz_0181: 1a-84b. İBB Atatürk Kitaplığı.
- Kafadar, Cemal. “Ben ve başkaları: On yedinci yüzyıl İstanbulu’nda bir dervişin günceci ve Osmanlı edebiyatında birinci ağızdan anlatılar”. *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken içinde*. İstanbul: Metis, 2010.
- Kalaycı, Mehmet ve Muzaffer Tan. “Bir 16. Yüzyıl Osmanlı Aliminin Peşinde: Zeyrekzâde Emrullâh Mehmed Efendi ve Otobiyografik Anlatıları”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 62, sy. 1 (2021): 1-90.
- , “Veliyyüddîn Cârullah Efendi’nin (ö. 1151/1738) ‘Terceme-i Hâli’ne Bir Katkı” = A Contribution to “the Biography” of Veliyyuddîn Carullah Efendi (d. 1151/1738)”. *İslâm Tetkikleri Dergisi = Journal of Islamic Review [İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi]* 11, sy. 1, (2021): 357-388.
- Kandemir, M. Yaşar. “Fehrese”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 7: 292-294. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Karahanoğlu, Selim. *Kadı ve Günlüğü: Sadreddînzade Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- , “Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları, Sınırları”. *TUHED (Turkish History Education Journal)* 8, sy. 1, (2019): 211-230.
- , “Ottoman Ego-Documents: State of the Art”, *International Journal of Middle East Studies*, 53 (2021): 301-308.
- , “Ben Anlatıları”, *Tarih Bilimi ve Metodolojisi* içinde. 280-284. ed. Mehmet Yaşar Ertaş. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019.
- Kâtib Çelebi, *Mizânu’l-Hak*. Elyazması, nr. 1009: 52a. TBMM Ktp.
- , *Mizânu’l-Hak*. haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- , *Mizanü’l-hakk fi ihtiyari’l-ehakk*. Sad. Süleyman Uludağ. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu’cemü’l-mü’ellifin: Terâcimü muşannifi’l-kütübi’l-‘Arabiyye*. 15 cilt. Dımaşk, 1376-81/1957-61.
- Mehmed Tâhir, Bursalı. *Osmanlı Müellifleri*, (haz. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen). 3 cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1972-75.
- Mısırî, Niyazi-i. *Mecmua-i Kelimât-ı Kudisyeye-i Hazret-i Mısırî (hatırât-Varidât-Vakâyi’-Cifr-Nat*, (müellif hattı, h. 1093). Orhan nr. 690: 1-105. Bursa İnebey Ktp.
- Mirzâzâde Sâlim, Mehmed Emin Efendi. *Tezkiretü’ş-Şu’ara*. haz. Adnan İnce. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2018.

- , *Tezkiretü's-Şu'ara*. Türkçe Yazmalar, 2407. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi.
- Mustafa, Ramazan ve Ali Namli, Der. *İsmail Hakkı Bursevi ve Tamamü'l-Feyz Adlı Eseri* (İnceleme - Çeviri - Tıpkıbasım). Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Mustafa Efendi, Sadreddinzâde Telhisî. *Cerîde*, BOA, KK.d, nr. 750: 1-141.
- Nasûhî el-Halvetî, Üsküdarlı Mehmed. *Seyr ü Sülûk Mektupları (murâselât)*, haz. Mustafa Tatcı, Abdülmecit İslamoğlu. İstanbul: H Yayınları, 2017.
- Necmi Sarı, "Kendi Dilinden İsmail Hakkı Bursevi'nin Hayatı ve Şahsiyeti", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 1, (2015): 137-157.
- Onuş, M. Usame. "Bir Osmanlı Âlimi Veliyyüddîn Cârullah Efendi'nin Terceme-i Hâli". *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*. ed. Berat Açıl. İstanbul: İlem Kitaplığı-Nobel Yayınları, 2016: 17-46.
- Özdemir, Abdurrahman. «Aruz İlmi». *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler*. (ed. İsmail Güler). İstanbul: İSAM Yayınları, 2015: 357-424.
- Sarıcaoğlu, Fikret. "Kâtib Çelebî'nin Otobiyografileri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi [Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı]*. 37 (2001-2002): 297-319.
- , "Katib Çelebî'nin Cihannüma'sı ve Kaynakları". Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, 1990.
- Süreyyâ, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*. haz. Nuri Akbayar, nşr. Seyit Ali Kahraman, 6 cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 1996.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye*. Haz. Muhammet Hekimoğlu, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Tavukçu, Orhan Kemal. "Sergüzeştname". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 34: 559-560. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Terzioğlu, Derin. "Mecmu'a-i Şeyh Mısri: On Yedinci Yüzyıl Ortalarında Anadolu'da Bir Derviş Sülukunu Tamamlarken Neler Okuyup Yazdı?" *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*. (2012): 291-321.
- , "Man in the Image of God in the Image of the Times: Sufi Self-Narratives and the Diary of Niyâzi-i Mısrî (1618-94)". *Studia Islamica*. 94 (2002): 139-165.
- Ünal, Mehmet. *Bandırmalı-zâde Mustafâ Hâşim Efendi'nin Vâridât-ı Mensûre Dîvân-ı Manzûme'si (İnceleme-Metin)* Isparta: Fakülte Kitabevi, 2013.
- ez-Zebidi, Murtaza Muhammed b. Muhammed. *el-Mu'cemü'l-muhtas*. haz. Nizam Muhammed Salih Ya'kubî, Muhammed b. Nâsir el-Acemî. Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 2006..